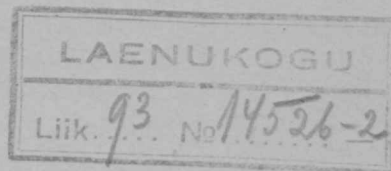
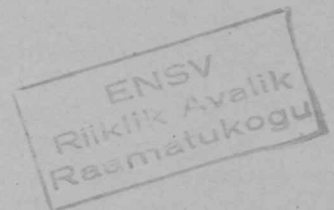

MAJANDUSTIADUS

Dr. E. POOM'ilt Kõrgema Sõjakooli sõjamajanduse
ala kuulajaile peetud loengute järgi
koostatud autoriseeritud konspekt.

Koostanud: ltn. M. UUDLA,
" R. MÄGI,
" A. PÄÄBUS.

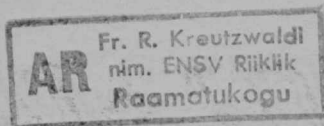

Sõjaväe Õppeasutiste väljaanne.

Tallinn, 1936.a.

33(97)

Ar 936
Uudla

70.965

MAJANDUSTEADUS.

I Eelmärkmeid.

Inimese elu on seotud tarvetega ja nende rahuldamisega. Neid tarbeid, milleta inimese elu skilitamine pole võimalik, nimetatakse elementaarseteks tarveteks /toit, kehakate, peavari jms./ Inimsoo arenedes tarbed arenevad. Tänapäeva inimene vajab pärale elementaarsete tarvete rahuldamise veel palju muud, nagu raadiot, autot, spordivahendeid, ehteasju jms. Nende, n.n. kultuuritarvete, alla /laiemas mõttes/ kuuluvad kõik niisugused tarbed, milledeta tänapäeva kultuurinimene korralikult elada ei suuda. Nende tarvete rahuldamata jätkmine ei too kaasa küll inimese hävimist, nagu elementaarsete tarvete rahuldamata jätkmine, siiski on tänapäeva inimene nendega sedavõrd harjunud, et talle suuri raskusi teeb nendeta läbi saada. Lukustarbed on niisugused, ilma milleta inimene võib elada, mis aga siiski, eriti jõukamate juures rahuldamist leiavad.

Tarvete rahuldamiseks inimesele vajalikke vahendeid nimetatakse majandusteaduses hüvisteks. Seega hüvis on inimese tarvete rahuldamisvahend. Hüvised jagatakse kahte liiki:

1/ vabad hüvised - need on inimesele maailmast kättesaadavad piiramatul hulgal /õhk, päikesevalgus, vesi/;

2/ majanduslikud hüvised - sellised, milliseid ei leidu maailmas piiramatul hulgal, vaid milliste saavutamiseks inimene peab tegema tööd või teisi kulutusi.

Majanduse mõiste ja olemus.

Vanade õpperaamatute järgi majandus on inimeste tegevus majanduslike hüviste saavutamiseks. See definitsioon on liiga lai, sest ta haarab endasse ka tehnika, mida aga peame eraldama.

Majandus on kalkuleeriv tegevus, on kulude ja tulude võrdlemine. Kui inimesel on raha, siis ta kalkuleerib näit. missugust tööstus-, kaubandus- või mõnda muud majandus-käitist on kasulikum asutada. Tehnika selle vastu ei arvesta kulusid, vaid paremust kvaliteedis. Majandustege-

vuses on tähtis kasu; pole tähtis milliste tehniliste vahenditega see saavutatakse.

Majandus on valik antud vahendite rakenduseesmärkide vahel.

Tehnika on vahendite otsimine antud eesmärkide jaoks.
Seega majandus ei saa olla tehnikata, kuid tehnikal pole ülesandeid majanduseta.

II Käitismajandusteadus.

1. Sissejuhatus.

Käitiseks nimetatakse igasugust organisatsiooni mingisuguse ülesande toostamiseks või eesmärgi saavutamiseks. Käitist leiame kõikjal seal, kus asub inimene oma tööpaigal varustatud töövahenditega. Majanduskäitist ei saa kujutada lahus inimesest. Näit. Balti puuvillavabrik on liitkäitis, mis koosneb niipaljustest liitkäitistest, kui palju tal on inimesi.

2. Käitise majanduslikke vorme.

Me elame kapitalistlikus majanduskorras, kus majandamise eesmärgiks on kasum /profiit/. Siin mõõdetakse majanduse edukust kasumiga. Kasum on diferents, mille saame, kui tuludest lahutame kulud.

Majanduskäitiste pealiike nende eesmärkide järgi.

1. Niisugust käitist, mille eesmärgiks on kasumi taotlemine, nimetatakse ettevõtteks.
2. Ühistegelised /ühistu/ käitised on sellised käitised, mille eesmärgiks pole kasum, vaid teiste majanduslike käitiste täiendamine. Ta on täiendkäitis. /Näit. meierei talundite täiendkäitisenäit./
3. Üldmajanduslikud /avalikud/ käitised on niisugused, mille eesmärgiks pole kasum ega ka teiste käitiste abistamine, vaid teotsemine üldsuse huvides. /Kas terve või osa rahva huvides/. Näit. meie "Riigi Põlevkivitööstuse" ülesanne oli töötada pioneerina, ajada vagusid sel alal ja tõmmata juurde erakapitali, ühtlasi sealhõlmata riigis

puid. Ta oli üldmajanduslik käitis. Nüüd on ta osalt juba kasumit taotlev käitis, kuigi talle on jäänud veel suurel määral üldmajandusliku käitise ülesandeid. Samuti on lugu Riigi Metsa- ja Turbatööstusega.

4. Tarbimis- /konsumptsiooni/ käitis ehk majus on otseselt inimese tarvete rahuldamise teenistuses. Selline käitis on meie igapäevane kodu.

Käitisi majandusalade järgi liigitades võime nimetada põllumajandus-, tööstus-, kaubandus-, transport-, pank- jt. käitisi.

Majanduskäitiste kontsentratsioonivormid.

Kapitalistliku majanduse arenedes on märgata ikka rohkem ja rohkem üksikute majanduskäitiste suurenemist. Neisse kuhjub üha rohkem kapitali ja tööjõudu. Nende mõju kasvab majandus- kui ka poliitilises elus. Kontsentratsioonivormidele antakse mitmesuguseid nimetusi:

Kartelliks nimetatakse ettevõtjate liitu, mille ülesandeks on kas omavahelise võistluse kõrvaldamine või selle korraldamine. Kartelli liike on mitmelaadilisi:

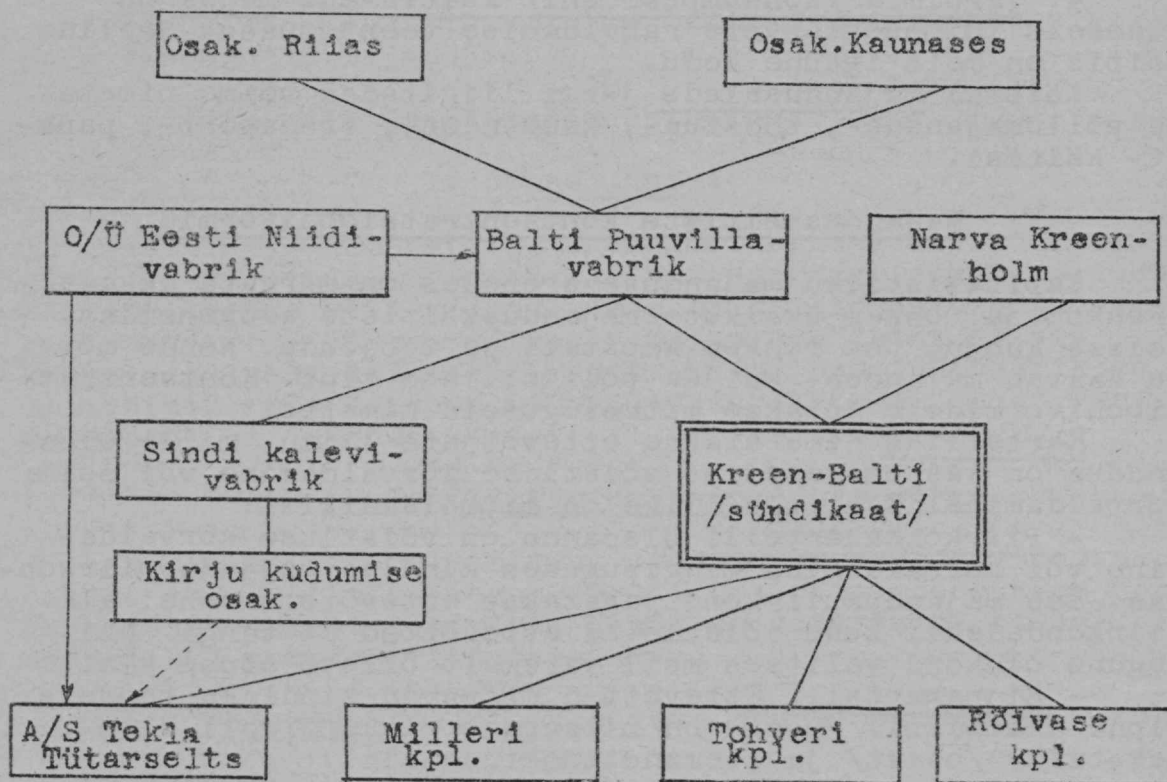
- Piirkonnakartelli ülesanne on võistluse kõrvaldamine või korraldamine mingisuguses kindlas majanduspiirkonnas. See majanduspiirkond jagatakse ettevõtete vahel ala- piirkondadeks, kuhu võistlevad ettevõtted ei tungi. Nii- sugune olukord valitses meil varemalt õlletööstuse alal.

- Hinnakartell. Ettevõtted määravad kindlaks toodete hinna alampiiri. Praegu on niisugune olukord meil õlle-, tekstiil- /osalt/ ja tsemenditööstuse alal.

- Määrasa /kontingendi/ kartell. Siin määratakse kindlaks kui palju üks või teine tootja võib toota teatud tootest.

- Sündikaat on kartelli liik, kus mitu majanduskäitist asutavad müügikontori või ühise kaupluse. Kartelli puhul kartelli liige - ettevõtte majanduslik tegevus on võrdlemisi vähe piiratud; juriidiliselt ta püsib aga täiesti iseseisvana.

Näide kontsentratsioonist meie suurtööstuses.

Kartellist tihedam siduvus esineb kontsernis, kus liitunud ettevõtted, kuigi jäävad juriidiliselt iseseisvaks, kaotavad majanduslikult palju oma iseseisvusest. Siin liitunud ettevõtted moodustavad kontserni juhatuse, kellele alluvad kontserni liikmete /ettevõtete/ juhatused.

Trustid. Siin liitunud ettevõtted kaotavad oma majandusliku kui ka juriidilise iseseisvuse ja muutuvad trusti alakõhitisteks.

Miks tekivad niisugused kontsentratsioonivormid?

Karl Marx seletab, et kontsentratsioon on kapitalistlikule majandusele immanentne nõhtus. Kapital püüab kuhjuda. Kapitalil on tendents ikka rohkem ja rohkem koon-

duda ikka vähema ja vähema arvu isikute kätte. Lõpuks püüavad kapitalistid haarata võimu ka poliitilisel alal, mispärast siin riik peab astuma vahele.

Rudolf Hilferding ütleb /teoses: Das Finanzkapital/, et tänapäeva kapitalistlikus majanduses on tööstusse rakendatud kapital suure enamikus krediidikapital. Seega võimsamad tänapäeval on pankurid, kellelt tuleb tööstuskapital. Tööstus muutub ikka rohkem ja rohkem sõltuvaks pankadest ja ühtlasi paljud tööstused muutuvad pankade omandiks. Sellega pangad saavutavad ülevõimu majandusalal ja püüavad võimule ka poliitilisel alal, mispärast riigivõim peab astuma vahele ja natsionaliseerima kapitalid. Mõlemad toodud õpetused kirjeldavad nähtusi, kuid ei seleta nende põhjusi. Paremini selgitab kontsentratsiooni põhjusi Kölni prof. Eugen Schmalenbach. Oma kõnes "Käitismajandusteadus uue majanduskorra lähvel" ta ütles, et kapitalistliku majanduse algastmel oli kapital väga liikviidse iseloomuga. Tehnika arenedes muutus aga käitistesse mahutatud kapital üha illikviidsemaks. Mitmesugused masinad ja seadised on rakendatavad ainult teatud tööstuses. Kui siin tekib ületoodang, siis rakendatud kapitali pole võimalik siirda teisele majandusalale. Klassikaline koolkond majandusteaduses õpetas, et kui kapital teatud alal ei tasu, siis rakendatakse ta teisele alale. Et kapital siirdub vähemtasuvalt alalt enamtasuvalle. Praegusel tehnika ajastul kapitali siirdumine ühelt alalt teisele muutub üha raskemaks. Tänapäeval moodsamates tööstustes masinatesse rakendatud kapital moodustab kuni 80% tööstuse kapitalist. Siin on kapital alatiliselt hävimise ohus /võib muutuda ületoodangu puhul vanarauaks/. Selle hääbumise vältimiseks on ettevõtjad hakanud liituma. Seega kontsentratsiooni põhjuseks on tööstuskapitali illikviidseks muutumine. Ja kuna kaubandus ja pangandus on tööstusega seotud, siis muutub ka neis kapital illikviidseks. Sagedasti öeldakse, et majanduselu peab kujunema vabalt, riik ei tohi segada vahele. Siin näeme aga, et majandusalal teotsevad isikud ise on selle põhimõtte vastu teotsenud. Tänapäeval ei saa olla enam juttu vabast võistlusest, sest kontsentreerumine on selle juba välja lülitanud. Näit. kogu USA kapitalist 80% ja Saksa kapitalist 65% on kontsentreerunud. Kontsentratsiooni tulemusena riik ikka rohkem ja rohkem on sunnitud segama vahele.

Sest kontsentreerimisel tihti ei rahuldutud ainult kapitali kaitsega, vaid hakati ka hindu tõstma ja kvaliteeti langetama. See on võimalik selle tõttu, et kapital on organiseeritud, tarbijaskond aga organiseerimata. Tihti hakatakse ka poliitilist võimu püüdma. Siin valitsus peab astuma vahele. Ka meil riik on astunud mõõdukalt vahele.

3. Majanduskäitise asukoha küsimus.

Kuhu asutada majanduskäitis? Tekib asukoha orientatsiooni küsimus.

Ratsionaalne orientatsioon lähtub mõistuslikest kaalutlustest, mille aluseks majanduslik kalkulatsioon. Kalkulatsiooni aluseks on kulud. /Missuguses kohas tuleks majandamine kõige odavam/.

Irratsionaalset orientatsiooni ei tohiks esineda.

Asukoha küsimus kaubanduses. /Iga tööstuskäitis on teatud määral ka kaubanduskäitis/. Siin on orientatsioon asukoha suhtes mitmesugune, sõltuvalt sellest, kas tegemist jae- või hulgikauplusega. Jaekaubanduseks nimetatakse kaubandust, kust kaup müüakse vahetult tarbijaile. Hulgikaubanduses kaup siirdub kas tootjalt kaupmehele või kaupmehelt kaupmehele.

Jaekaubanduses kauplused paiknevad kahesuguselt:

- Igapäevaste elatusvahenditega /näit. toltainetega kauplevad/ käitised peavad olema tarbimisorientatsiooniga, s.t. - asuma tarbijale võimalikult lähedal.

- Perioodilise iseloomuga esemete /jalatsid, rõivad jms., mille ostmisel inimesed vajavad valikut/ ärid kontsentreerugu linna keskele, teatud ärikvartaali, et ostjal oleks kergem valida. Nõnda kujunevadki linnades äri-tsentrurid.

Hulgikaubanduses:

- ülesostu-hulgikaubandusärid asuvad võimalikult lähedale tootjale. Nad on tootjaskonna orientatsiooniga.

- hulgikaupmees, kes ostab juba ülesostjalt, peab asuma jaekaupmeeste lähedal. Ta on jaekaupluste orientatsiooniga.

Üldiselt valitseb põhimõte, et kaupmees ei tohi pikendada kauba teed tootjalt tarbijani.

Tööstuskäitise asukoha orientatsioon.

Ka siin on lähtekohaks kulud. Orientatsiooni aluseks võivad olla veo-, töötasu- või tööstusjõu kulud. Orientatsioon on sõltuv suurel määral tööstusalast. Ürgtootmiseks nimetatakse tootmist, kus inimene ei töötle looduses leiduvaid hüviseid, vaid ainult ammutab neid loodusest mitmesugusteks otstarveteks. Siia kuulub põllumajandus, kalandus, kaevandustööstus jne. Siin on tähtis tooraine orientatsioon.

Töötlev tootmine - siin loodusest ammutatavad hüvised töötletakse /s.t. töötatakse/ ümber, kohandatakse neid inimese tarvetele vastavalt.

Asukoha orientatsioon võib olla siin mitmeladiline:

- Võib olla tooraineorientatsioon. Näit. kui tooraine kaotab töötlemisel palju oma kaalust, nagu meie õlitööstuses.

- Võib olla tööstusjõuorientatsioon. Siin käitis asutatakse sinna, kus asub soodne jõuläte. Näit. Narva tekstiilitööstus Narva kosel.

- Võib olla transportorientatsioon. Raskete kaupade vedu läheb kalliks /meil tsemenditööstus/. Siin tööstuskäitised asutatakse raudteede, transportsõlmede või veeteede lähedale.

- Võib olla töölisjõuorient. On kohti, kus töölisjõud on odav. Sinna asutatakse käitis. Ka töölisjõu kvaliteet võib olla aluseks, sest on piirkondi, kus leidub teatud tööstusaladel spetsse /teemantide lihvijad Hollandis; uurit. - Šveitsis./

- Võib olla riikliku korra orient. Siin tulevad arvestamisele vastava maa seadused, maksustamine, poliitiline julgeolek /kapital võib hävida/. Meie poliitilise asendi tõttu tungis siia alul väliskapital visalt.

Pank- ja kindlustuskäitise asukoha valik.

Pangad püüavad asuda võimalikult üksteise lähedale, teatud tänavale või kitsamasse piirkonda, et inimestel, kel asjaajamist mitmes pangas, see oleks hõlpsam.

Kindlustuskäitisel ei ole väga oluline asukoha küsimus. Siiski asuvad nad pankade lähedal, et oleks inimestel asjaajamine hõlpsam.

Veo- ja ekspeditsioonikriid olgu jaamade ja sadamate läheduses.

4. Töö käitismajandusliku tootmistegurina.

Käitis puht tehniliselt vaadatuna kujutab endast inimtööjõu ja varade kombinatsiooni. Need on käitises kaks põhielementi. Töö on inimenergia kulutamine teatud eesmärgi saavutamiseks. Töö on alati vahend, mitte eesmärk. Kui töö muutub eesmärgiks /kui see töötajale mõnu, lõbu pakub/, siis on ta mäng või sport. Tuleb eraldada tööd mängust.

Majanduslik töö pole mäng, vaid on vastand mängule. Sõna "töö" paljudes keeltes tähendab vaeva ja viletsust. Käitise töö jagatakse tema funktsioonide järgi nelja rühma.

- 1/ Kavandav /plaanitsev/ töö.
- 2/ Juhtiv töö.
- 3/ Haldav /administratiivne/ töö.
- 4/ Teostav töö.

1/ Kavandava töö teostaja on tavaliselt ettevõtja. Ta teeb ettevõtte asutamise plaani; temalt tuleb asutamise idee. Ta määrab ettevõtte tegevuse suuna, ulatuse, üldjoonelise tegevuse skeemi.

2/ Juhtival tööil on ettevõttes tähta kõige vastutusrikkamad ülesanded. Ta peab viima ellu kavandava töö kavad ja püüdma saavutada võimalikult täielikult kavandavalt töölt seatud eesmäärke. Ta peab varustama tööstust tööjõu, kapitali ja töövahenditega. Ta peab oskama valida kaastöölisi. Ta peab oskama organiseerida ühistööd ja tööjaotust. Ta peab hoolitsema finantseerimise eest ja selle eest, et ettevõtte varanduslikud suhted oleksid harmoonilised, et käitises oleks kapitali /lühija pikatärmenilist/. Et oleks nõudmised ja kohustused tasakaalus ja varandust optimaalselt. Et käitises ei tekiks asjatuid lisakulusid, ei tekiks häireid. Peab tundma iga üksikasja, kuid ei tohi uppuda üksikasjadesse. Peab oskama vaadelda käitist kui tervikut, kui organismit, kus üksikosad esinevad rakukestena.

Juhtiva töö teostaja peab evima mitmelaadilisi omadusi:

- Peab olema juht, oskama juhina esineda, nõnda et juba ta isiklik autoriteet sunniks inimesi tööle.
- Peab olema avastaja, avastama uusi turge, toor-

aineid, hankimisalasid.

- Olema leiutaja. Leiutama üha ratsionaalsemaid vahendeid, meetodeid, säästlikumaid materjali kasutamise viise.

-Olema ka vallutaja, kes julgelt vallutab uusi turge ja tooraineid.

- Olema hea inimesetundja, peab oskama kiiresti tabata ja iga isikut individuaalselt /isendlikult/ kohelda.

3/ Haldava töö ülesandeks on juhtiva töö juhendite, käskude, korralduste ja kavandite läbitöötamine, korraldamine ja edasiantmine teostavale tööle teadmiseks ja täitmiseks. Seda tööd täidavad mitmesugused keskmised ja madalamad ametnikud. Haldav töö jaotatakse tehniliseks ja kaubanduslikuks tööks.

Tehniline haldav töö on peamiselt seoses töökojaga. Ta ülesanne on tehniliste eeskirjade, plaanide jms. läbitöötamine, korraldamine ja edasiantmine teostavale tööle. /Näit. tükitöö, kus tarvis plaanid, tasu, preemiad jms. arvutada/.

Kaubanduslik haldav töö on seoses tööstuskäitise ostu- ja müügiosakonnaga. Ostuosakonna ülesandeks on toorainete sisseost, ostuturu uurimine, tooraine hankealadega tutvumine, vastava kirjavahetuse ja raamatute pidamine, ostu-ruumide ja -ladude korraldus ning ostu-kalkulatsioonide tegemine.

Müügiosakonna ülesannetesse kuulub müügituru uurimine, konjunktuuri analüüsid, korrespondents, müügiladude korraldus ja raamatupidamine.

4/ Teostavaks tööks nimet. inimese kehalise jõu rakendamist, kas ilma igasuguse abivahendita või tööriista ja masina abil.

PMÄle selle jagatakse käitise tööd sotsiaalse asendi järgi:

1/ Ettevõtte omanik /peremees/.

2/ Direktsioon /üks või mitu direktorit. Meie oludes ettevõtte omanik ja direktor on tihti üks ja sama isik/.

3/ Ametisikud /ametnikkond/. Siia kuuluvad prokuristid, raamatupidajad, korrespondendid, asjaajajad, kalkulaatorid, laovalitsejad, osakonna-juhatajad, masinakirjutajad jt.

4/ Töölised /teostava töö tegijad/. Töölised jagatakse nende ettevalmistuse järgi:

- Õppinud /kvalifitseeritud/ töölised.
- Õppimata /liht- ehk musta-/ töölised.

Õppimisastme järgi jagatakse töölisi: õpilased, abilised, täistöölised, meistrid.

Käitisliku töö kujundamine.

Käitises esinevad mitmesugused tööliigid tulevad kujundada orgaaniliseks tervikuks, mis suudaks täita optimaalselt oma ülesannet. /Tähendab on tarvis kokkukõlastada üksikud elemendid omavahel ja viia kokkukõlla ettevõtte materiaalsete ja immateriaalsete hüvistega/. Siin võib esineda mitmesuguseid momente. Tähtsam on, et tööline viidaks kokkukõlla tema tööülesandega. Võib juhtuda, et töölise töövõime ja tööülesanne kattuvad. Seda juhust nimetatakse töö tervikluseks. Kui tööülesanne on liiga väikene töölise kogu tööjõu rakendamiseks ja tuleb võtta veel teine töö kogu tööjõu rakendamiseks, siis nimetatakse seda juhust töö killustamiseks. Kui tööülesanne ületab töölise võimed, siis tuleb teostada kas tööjaotus või tööühendus.

Töökujunduse liikide lähem vaatlus.

Töö kujundamine sõltuvalt tööülesandest:

Tööülesanne on jaotatav. Siin võib tekkida töö lõhestus või teiselt poolt töö järjestus.

Töö lõhestuse näide: 1/ Reklaami-osakonnal on tarvis lähendada 1000 reklaamkataloogi, milleks on kasutada viis inimest. Siin anname igale inimesele 200 kataloogi, kusjuures igaüks teostab kõik lähendamis-toimingud. 2/ Käitisel on teatud lai minemiala /turg/. On vaja teostada selle uurimust. Kasutada on kolm inimest. Siin võime jagada selle turu kolmeks võrdseks osaks /alaks/ ja iga isik uurib oma osas ostujõu, võistluse, tarbimise jne. küsimusi.

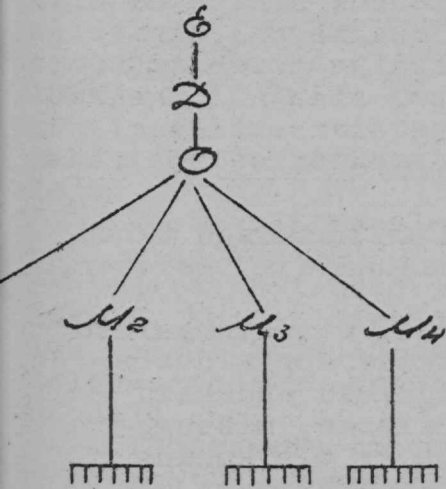
Töö järjestuse näide: 1/ Võime lähendada 1000 kataloogi ka nii, et jagame üksikud tööfunktsioonid inimeste vahel. Esimene paneb liimi, teine kleebib aadresse, kolmas paneb kataloogid ümbrikku, neljas kleebib ümbrikud kinni ja viies tembeldab. 2/ Turu-uurimise võime jagada samuti funktsioonide järgi. Üks uurib rahva koostist ja ostujõudu, teine võistlust, kolmas rahva tarbeid. Võib

esineda ülesandeid, mis pole jaotatavad, näit. raskuse /palgi/ tõstmine. Siin tekib tööühendus. Kui kellelgi on tarvis kiiresti ülikonda, siis töö kiirendamiseks tuleb teha tööjaotus.

Töö kujunemist mõjustavad tänapäeval ka mitmesugused töövahendid, mille käsitlemine nõuab spetsi. Sellepärast tuleb tihti spetsialiseeruda vastavalt töövahenditele.

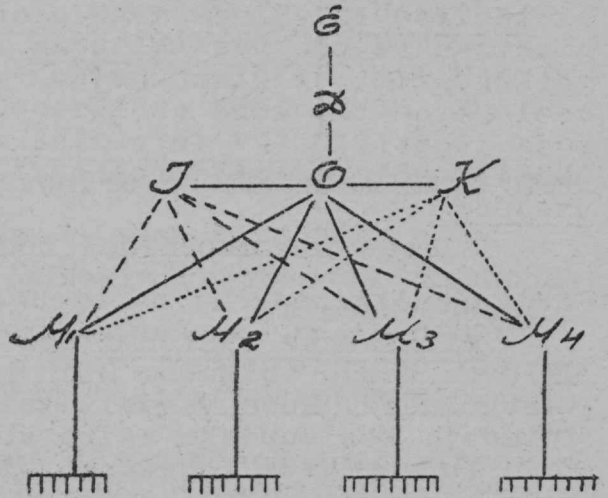
Tööjaotuse süsteemid kätites.

Militaarne süsteem.

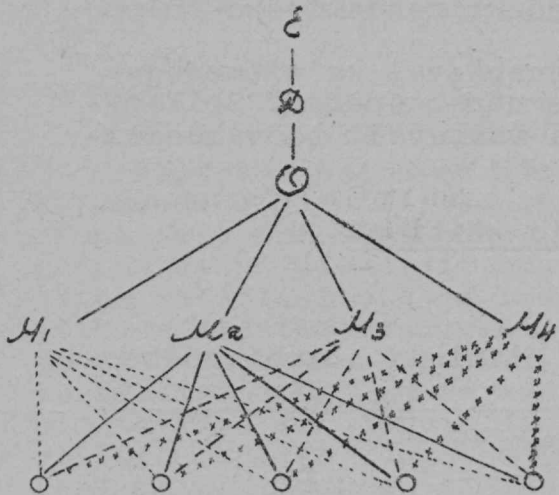
Meistrite funktsioonid on sarnased.

Liini ja staabi süsteem.

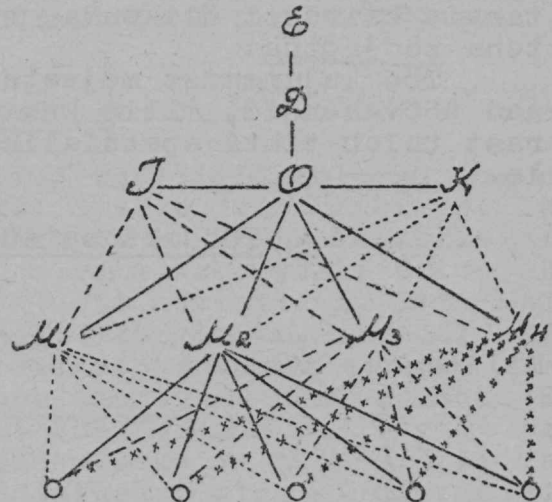

Siin osakonna juhatajale tulevad abiks spetsid, kellel igal on erinev funktsioon.

Militaarne funktsionaalne süsteem.

Liini- ja staabi funktsionaalne süsteem.

Siin igal meistril on erinev funktsioon.

Süsteemide skeemidel toodud tähed on esimesed tähed sõnadest: ettevõtja, direktor, osakonnajuhataja, meister, insener, keemik.

Militaarse süsteemi hea külg on see, et siin esineb alluvus ühele isikule. Siin ei saa tekkida korralduste vastuolusid. Kuid vaevalt leidub niisuguseid andekaid inimesi, kes suudaks täita kõiki funktsioone, missuguseid tuleb täita tööstuses. Sellepärast ei ole kohane seda süsteemi puhtla kujul rakendada. Seda puudust kõrvaldab funktsionaalne süsteem. Siin Taylor soovitas määrata iga funktsiooni /milliseid kaheksa/ jaoks erimeistri. See on teostatav ainult suurtes tööstusettevõtetes, kuid seotud siingi raskustega. Nimelt töölised saavad mitmelt meistritelt korraldusi, mis võivad kujuneda vastukäivateks.

Liini ja staabi süsteemi juures töölised saavad juhtnõure ühelt isikult, kuna meistritele annavad juhtnõure mitu isikut. Mitme isiku /spetsi/ poolt meistritele antud korraldusi on kergem koordineerida kui mitme meistri poolt töölistele antavaid korraldusi funktsionaalse süsteemi juures. Sellepärast tuleb liini ja staabi

süsteemi lugeda parimaks.

Töötasu.

Töötasuga mõistame vastutasu töölislele tööjõudluse eest. Töötasu maksmisel peetakse kinni eetilisest põhimõttest, et tasu olgu töö vääriiline. See õigluse küsimus on igivana, kuid peab tähendama, et töötasu õigluse küsimus on tänaseni praktiliselt rahuldavalt lahendamata. Inimtöö on väga mitmesuguse iseloomuga. Ei ole leitud ühist koefitsienti mitmesuguste inimtöö liikide jaoks. Pole leitud objektiivset mõõdupuud selles küsimuses. Töötasu-küsimus on sotsiaal-ökonoomiline küsimus rahvamajanduses, kuid käitismajanduses ta on kulude-küsimus. Siin ta esineb kulutegurina. Kulutegurina ta omab materiaalselt ja formaalselt tähtsust. Materiaalselt töötasu küsimus seisab reaalpalgas, s.t. nendes hüvistes, mida töötajaja võib saada oma töötasu eest. See küsimus on väga tähtis väliskäitistegur. Näit. käitis ei või pidevalt maksta palju kõrgemat töötasu, kui seda teevad tema võistlajad.

Töötasu formaalne probleem on seotud töötasu määratlemise küsimusega. Siin tulevad kõne alla töötasu-meetodite küsimused. Need küsimused on tähtsad sisekäitiskult. Tuleb leiutada ja rakendada sõbrane töötasu-menetlus, mis võimaldab soodsaima tulemuse, mis rahuldab ideaalsele töötasu-menetlusele põhimõtteliselt seatavaid nõudeid.

Töötasu-meetod peab vastama järgmistele nõuetele:

- Olema sõbrane, et võimalduks tööliste tööjõu permanentsus. Ei tohi olla sõbrane, et suuniks töölist end välja kurnama.

- Töötasu-menetlus peab tiivustama üha produktiivsemale, tootlikumale tööle, s.t. peab soodustama tööd kvantitatiivselt.

- Töötasu-meetod peab soodustama kvaliteeti.

- Peab võimaldama maksta töölislele õiglast, s.t. ta tööjõudluse kohast töötasu.

Töötasu-menetlused /meetodid/.

On kaks põhilist töötasu-menetlust, nimelt aja- ja

tükitöötasu-menetlus. Ajatöötasu-menetlus on vanim. Ta on kaudne menetlus, sest me mõõdame siin tehtud tööd aja kaudu. See menetlus on tarvilik seal, kus pole võimalik mõõta tehtud tööd otseselt./Nõit. põllutöö, kodune töö, parandustöö jms./. Ajatöötasu-menetlus on rakendatav sññl, kus tööülesanne kirjutab ette teatud tempo. Samuti on ta rakendatav moodsais ratsionaliseeritud kñitistes, kus ole-
mas liikuv töölint.

Kuidas ajatöötasu süsteem vastab eespool pñstitatud nõudele?

Töõjõu permanentsele mõjub ta soodsalt. Siin pole sundijat ega kannustajat /v.a. juhul, kus masin nõnda kiirelt töötab, et sunnib töölisi kiirustama, mis viiks ülepingsuseni/.

Töö tootlikkuse põhimõttele ajatöötasu ei vasta; pole kannustajat, ega töölisel ka omal huvi suure töökoguse järelle.

Mihuslikkuse /kvaliteedi/ nõudele vastab ajatöötasu süsteem. Kuna kogus pole tähtis, siis tööline loomusunnil pöörab tähelepanu kvaliteedile.

Ajatöötasu süsteem ei vasta õiglase töötasu põhimõttele, sest siin arvestatakse aega, kuid ei tule kõne alla kuidas ja kuipalju tööline selle aja kestel töötab.

Tükitöötasu-menetlus /akkordmenetlus/. See töötasu-menetlus on otsene; siin mõõdame tööd tükiarvu või teatud mõõtühiku alusel ja vastavalt sellele määrame tasu.

See meetod vastab tootlikkuse põhimõttele, sest siin on töölisel huvi saavutada suuremat kogust.

Mihuse põhimõttega on ta aga vastuolus, sest suurema koguse pñudmisel võib kannatada mihus.

Töõjõu permanentsele nõudega on see süsteem vastuolus, eriti siis kui tükitöö tasunorm on väga madal.

Õiglase tasu põhimõttele ta vastab, sest siin pñutakse tasuda töõjõudluse kohaselt. Kui aga tükitöö-tasu on liiga madal, siis võib ka siin kujuneda ebaõiglane tasu.

Tükitöö-tasu on rakendatav sññl, kus töötulemus on mõõdetav mingisuguste objektiivsete mõõtühikutega.

Tükitöötasu-süsteemi võib esineda mitmesugusel kujul sõltuvalt töövõtjast:

Kolonnakkord - teatud hulk töölisi võtavad töö, sooritavad ja jagavad tasu omavahel.

Meisterakkord - meister võtab tükitöö, palkab tööli-

sed ja töötab ning maksab töölisile töötasu töölepingu alusel.

On ka mitmesuguseid aja- ja tükitöötasu kombinatsioone. Nad esinevad preemia-süsteemi alusel. Siin määratakse teatud töökogus, mida tööline peab sooritama teatud aja jooksul. Näit. lukusepp peab valmistama 10 võtit päevas ja saab iga valmistatud võtme eest 20 snt. Valmistab ta aga rohkem võtmeid, siis saab ta iga valmistatud võtme pealt rohkem. Kui ta valmistab näit. 15 võtit päevas, saab ta iga võtme eest 25 snt.

Selle kohaselt, missugusel määral majanduskäitises esineb inimtööjõudu, jagatakse nad töointensiivseks /töötõhusaks/ ja tööekstensiivseks.

Käitisi, kus töökapital teeb välja suurema osa tööstuskapitalist, nimet. töointensiivseiks. Kus töölistasud kulude osistena on relatiivselt väiksemad teistest kulu-dest nimet. tööekstensiivseiks või kapitali-intensiivseiks käitiseiks.

Käitistel on tendents muutuda kapitali-intensiivseiks ja seega tööekstensiivseiks, sest inimtöö osa võrreldes masinatetöö osaga, üha väheneb.

5. Vara käitismajandusliku elemendina.

Varaks nimetatakse materiaalseid ja immateriaalseid hüviseid, mis on otseselt või kaudselt rakendatud majanduskäitisesse tema ülesannete teostamisel. Seega käitise vara alla kuulub: põhimik, hooned, masinad, instrumendid, toormaterjalid, pooltooted, patendid, litsentsid jt.

Vara liigitusi on mitmelaadilisi. Peatume tähtsaimal, mille järgi vara jagatakse kahte suurde rühma, nimelt rakendusvaraks ja käibevaraks.

Rakendusvaraks nimet. neid varaosi, mis püsivad käitise majandamisprotsessis pikemat aega, mis ei siirdu tooteisse mitte käitise ühe tegevusfaasi jooksul. Rakendusvarade hulka kuuluvad: - Põhimik - ta peaaegu ei kulu. Püsib niikaua kui püsib käitis.

- Hooned - püsivad pikemat aega.

- Käitiseseadised, nagu katlad, retordid, ahjud jms.

- Masinad, instrumendid, tööriistad. Nad ei kulu

ära ühe tootmisprotsessi faasil.

- Patendid. Nad püsivad pikemat aega käitises, kuigi

tänapäeval patentide eluiga on tunduvalt lühenenud.

- Firmaväärtaus /goodwill/. See on immateriaalne suurus, mille kohta me ei või otseselt ütelda, mis ta nimelt on, kuid mille siiski moodustavad teatud käitises esinevad tegurid. Näit. firma hea nimi, mille aluseks teadmine, et firma annab kvaliteetkaupa mõõdukate hindadega ja mille alusel on tekkinud publiku usaldus firma vastu. Samuti väga tähtis on ostjaskonna kohtlemine teenijaskonna poolt. Ka võib firmal olla hea kuulsusega mark-artikkel /"Kave" šokolaad, ajaleht "Päevaleht" jt./.

Käibevaraks nimetatakse neid varaosi, mis ei püsi käitises pikemat aega, vaid enam-vähem ühe majandamisfaasiga muudavad oma kuju, siirduvad teistesse toodetesse ja lahkuvad sellega käitistest.

Siia kuuluvad: toorained; määrdeid; õlid; töötasud; kaubad, väärtpaberid; sularaha, vekslid.

Vara liigitatakse veel likviidsuse järgi.

Likviditeediks nimet. vara omadust pikema või lühema aja jooksul vahetuda sularahaks.

Neid varaosi, mida turul kerge muuta sularahaks nimet. likviidseteks. Neid varaosi, mida turul raske realiseerida nimet. illikviidseiks.

Likviidsuse järgi võime reastada varad /alates likviidsemaist/ järgmiselt:

1. Sularaha /sise-/
2. Välisraha.
3. Vekslid.
4. Mitmelaadised kaubad.
5. Väärtpaberid.
6. Instrumentid, masinad, seadised.
7. Hooned.
8. Patendid.
9. Firmaväärtaus.
10. Mitmesugused teiste ettevõtete osatähed.
11. Põhimik.

6. Käitise kapital.

a/ Kapitali mõiste on rahvamajandusteaduses võrdlemisi segane. Käitismajandusteaduses on see mõiste aga selge. Nimelt käitismajandusteaduses mõistetakse kapitalina seda rahasummat, mis on mahutatud käitise varandustesse.

Seega ta on käitise varanduse v rtus rahas.

Käitise kapitali võib liigitada väga mitmelaadselt. Kõigepealt jagatakse kapitali oma- ja v orkapitaliks.

Omakapitali hulka kuuluvad põhikapital, varu /reserv/ kapitalid ja kasum /puhaskasu/.

V orkapital on laenukapital. Eritellakse pika-, kes- ja l hit rminilist kapitali.

Bilansi-anal isi põhimõtteid.

1/ Kõigepealt valitseb põhimõte, et rakendusvara peab olema muretsetud omakapitaliga. Vastasel korral sa-
tub käitis juba tegevuse alguses raskesse seisukorda /mak-
seraskustesse/. Kuna tänapäeval rakendusvara osa-tähtsus
käitises t ha suureneb, siis peaks ka omakapitali osa-
-tähtsus suurenema, mis aga j ub tihti vaid ideaaliks. Te-
gelikus elus valitseb nõue, et vähemalt põhimik ja hoo-
ned peavad olema muretsetud omakapitaliga.

2/ Ei või anda võlgu keskmiselt pikemaks t rminiks kui meie keskmiselt ise teistelt saame. Deebitorid ja kreditorid peavad olema keskmiselt tasakaalus nii aja-
liselt kui ka summaliselt.

3/ Et ettevõtte kasumit ei viidaks ettevõttest välja
vaid p utakse moodustada sellest ettevõtte varusid, et
eriti ebasoodsa konjunktuuri /kriisi ja surutise/ puhul
raskusi ületada.

Toodud nõuded on olulised igale käitisele, eriti
aga pankk itisele. Eriti tähtis on pankk itises see, et
ei tohi laenustada raha pikemaks ajaks, kui ise saame.
See on elementaarne nõue, kuid siiski selle vastu eksi-
takse pahatihti.

 he Inglise panga direktori  teluse järgi pangadi-
rektori peaülesanne seisvat selles, et ta oskaks teha
vahet vekslil ja hüpoteegi vahel.

Majanduskäitise varud /reservid/.

Varuks nimet. käitise vara- või kapitaliosi, mis
ei ole otseselt rakendatud käitise ülesannete teostami-
seks, vaid mis on investeeritud nii, et neid oleks või-
malik tarbekorral kiiresti rakendada teatud erakordsete
või ootamatute ülesannete teostamiseks.

Tehakse vahet kaht liiki varude vahel, nimelt vara- ja kapitali-varude vahel.

Varavaruks nimet. neid varaosi, mis ei ole otseselt rakendatud käitises tegevusse, vaid seisavad varuks, et tarbekorral oleks võimalik neid käitises rakendada. Siia kuuluvad: varumasinad /et tootmisprotsessis ei tekiks masinate rikete korral kõikumisi/, toormaterjalid /ostetakse hooegadel või soodsa konjunktuuri aegadel/, töölisel /haigete tööliste asendamiseks/. Varavarused nimetatakse ka käitisvarudeks, mis on aga üldmõiste /ka kapitali varud on käitise jaoks/ ja võib neid viia asjatult eksiteele. Varavarud ei esine bilansis varude nime all, vaid varaosade seas, mille tõttu neid bilansist ei saa välja lugeda.

Kapitalivaruna esinevad need rahasummad, mis on mahutatud määraselt, et neid tarbekorral oleks võimalik kasutada mitmeladsete käitises esinevate ülesannete teostamiseks. Kapitalivarud liigitatakse:

- sunduslikkudeks varudeks /nõut. seadus näeb ette, et iga aasta teatud % kasumist arvatakse varuks/;
- vabatahtlikud varud.

Liigitatakse veel:

- avalikud varud, mis esinevad bilansis passiva poolel;
- peidetud varud - bilansis varuna ei esine.

Veel jagatakse varusid:

- üldvarud, mille rakendamiseks ei ole nähtud ette üldülesannet, vaid nad on määratud ükskõik missuguste ette tulevate ülesannete teostamiseks;

- erivarud - teatud ülesannete teostamiseks /amortisatsiooni-, pensioni-, haigekassa- jt. varud/.

Vaatleme lähemalt peidetud varude esinemist. Tavali- selt piüütakse bilansis ettevõtte seisukorda näidata halve- mana kui see on tegelikult /nõut. maksustamise puhul, et puhaskasumit varjata/. Siis tuleb otsida välja peidetud varud. Nõut. võime leida hoonete amortisatsiooni summades peidetud varusid. Ettevõtja võib hoonete eluiga määrata oma tahte kohaselt. Ta määrab hoonete eluea sihilikult lühemana tegelikust east. Seega tekib bilansis passiva poolel amortisatsiooni summas peidetud varu. Analoogilist võtet saab kasustada kaupade, eriti aga poolvabrikatide

hindamisel / tavaliselt hinnatakse odavamalt kui nad on tegelikult/.

Võidakse talitada ka vastupidiselt: hinnatakse kaubad ja pooltooted kallimalt kui nad on tegelikult, et näidata aktivat kõrgena. Seda võtet kasustavad halvas seisukorras olevad ettevõtted laenu saamise või aktsiate turule mahutamise eesmärgil. Siin esineb negatiivne peidetud varu. Bilanss öeldakse olevat kätitise aknaks, kuid ülaltoodust selgub, et kui tahame selle akna kaudu midagi näha, siis peame oskama bilanssi lugeda.

b/ Finantseerimine.

Finantseerimisega mõeldakse kätitise varustamist kapitaliga. Kätitis vajab kapitali, et muretseda raknedus- ja käibevara.

Osalt toimub finantseerimine omakapitali abil. Seda nimet. oma- ehk isefinantseerimiseks. Kui me kätitist finantseerime võörkapitaliga, siis on tegemist võörfinantseerimisega.

Kapitalitarve kätitises võib tekkida mitmesugusel kujul. Näit. kätitise asutamiseks, laiendamiseks või likvideerimiseks. Kätitist, mida finantseeritakse, nimet. finantseerimise objektiks. Finantseerijat nimet. finantseerimise subjektiks.

Finantseerimise põhjused on mitmelaadsed:

1/ Tahe mahutada oma kapitali kasumit /kasvikut/ toovalt.

2/ Tahetakse mahutada oma kapitali võimalikult kindlalt.

Esimest eesmärki taotlejad mahutavad oma kapitali börsile jne. Siin on kasum suurem, kuid ka riisiko on suur. Teised /kindlust soovijad/ mahutavad oma kapitali pikatärminelistesse laenudesse, pantkirjadesse, riigilaenupaberitesse jne.

3/ Tahetakse saavutada ülevõimu teatud kätitises. Siin teatud rühm isikuid sihilikult finantseerib seda kätitist, siis aetakse kätitis meelega makseraskustesse ja võetakse üle.

4/ Tahetakse kindlustada enese varustamist teatavate toodetega. Näit. tööstus finantseerib põllumeest, et see varustaks teda teat. toorainetega /suhkrupedi-,

puuvilla-, kohviga jms./.

5/ Tahetakse turustada oma kaupu. Selleks kaupmehed teatud järelmakse võimaluste andmisega finantseerivad tarbijaskonda.

Finantseerimissubjektid jagatakse juhuslikeks ja kutselisteks.

Juhuslikeks finantseerijaiks osutuvad isikud, kel juhtub järema vabaks kapitali ja kes siis laenu annavad. Juhuslike finantseerijaina võivad esineda mõnikord ka kaupmehed /näit. vürtspoodnikud, kes müüvad raamatu peale/.

Tähtsamat rolli finantseerimise alal mängivad kutselised finantseerijad, kelle hulka kuuluvad:

1. Pangad. Finantseerimine on nende tähtsaim funktsioon.

2. Börsid, eriti välismaal.

3. Kindlustusseltsid.

Asutised ja isikud kes tegelevad finantseerimisega, moodustavad n.n. krediidituru.

Krediiditurg jagatakse raha- ja kapitalituruks.

Rahaturu moodustavad mitmelaadsed lühi- ja kesk-täriminilised finantseerijad. Harilikult krediidid kuni 6 kuuni moodustavad rahaturu, kuna 6 kuu ja pikema täriminilised krediidid moodustavad kapitalituru.

Toodud jaotus on tekkinud praktikas ja võetud vastu ka teadlaste poolt, kuid pole siiski päris täppis.

Krediidituru moodustavad meil peamiselt pangad ja kindlustusseltsid. Börs ja "käsipankurid" ei mängi siin suurt rolli.

Rahaturuna esinevad meil peamiselt kommerts- ja ühistegelised pangad.

Pankadeks nimet. majanduskäitisi, mille ülesandeks on ühelt poolt kapitalide kogumine finantseerimise subjektidelt ja teiselt poolt nende kapitalide väljaandmine finantseerimise objektidele.

Pangatehingut, kus pank esineb laenu võtjana nimet. passiivtegevuseks, kus aga laenu andjana - aktiiv-tegevuseks.

Peale laenu võtmise ja laenu andmise pank tegeleb veel mitmesuguste maksevahendustega /inkasso, transfert jne./. Neid tehinguid nimetatakse indiferentseiks tehinguiks.

Panga passiivseist tehinguist on tähtsaim hoiusum-

made ehk hoiuste vastuvõtmine. Panga aktiivseid tehinguid on mitmesuguseid: näit. vekslit-, lombard-, kontokorrent- ja hüpotekaar-krediidi andmine.

Pankades on toimunud ülesannete spetsialiseerumine. Üks rühm panku teotseb lühi- ja kesktärminiliste krediididega, kuna teine rühm pikatärminilistega. Seega ühed moodustavad raha-, teised kapitalituru.

Kapitalituru moodustavad meil peamiselt mitmelaadsed riiklikud pangad. Tähtsam neist on Pikalaenu Pank. Ta on peamiselt tööstuse finantseerija. Vabariigi algastail oli riiklikuks pangaks ainult Eesti Pank. Ta andis vekslit- kui ka hüpotekaar-krediiti. Ajajooksul muutus suur osa E.P. laenudest illikviidseiks. Kuna aga E.P. on oma põhiloomult emissioonipank, siis rahareformi teostamisel /1927.a./ lahutati E.P-st laenude "külmanud" osad ja viidi üle Pikalaenu Panka, kes sai täiendavat laenu ja hakkas finantseerima tööstust. Põllumajanduse finantseerijana esineb meil Eesti Maapank, kuigi maatulundusfond asub Pikalaenu Pangas. Eesti Pank esineb meie rahaturu keskusena, millele tugineb teiste pankade /kommerts-, linna- ja ühispankade/ tegevus. Põhile selle on veel Tartus Eesti Hüpoteegi Pank, kes finantseerib peamiselt majade ehitamist linnas.

On veel Riigi Hoiukassa, kelle ülesanne on väiksemate säästusummade kogumine ja tegevusse rakendamine.

Tüübilisi finantseerimisjuhte.

Ameerikas on asutatud erilisi kaubanduse finantseerimis-seltsi, nii et igal tähtsamal kaubanduslikul ettevõttel on oma finantseerimisselts. Kui sääl ostja tahab osta nt. autot, siis äri talle autot võlgu ei anna, kuid zireerib ostja vekslit, kes siis läheb vastavasse finantseerimis-seltsi, kust saab raha auto ostmiseks. Ostja saab auto kasutamiseks oma käsutusse, kuid auto omandiõigus jääb finantseerimisseltsile kuni võla tasumiseni.

Inglismaal esineb moodus, kus hulgikauplus finantseerib tööstust juhul, kui teatud toode hästi läheb. Finantseerimise eest saab hulgikaupmees tihti teat. markkaubale müügiainuõiguse.

Edasi vaatleme finantseerimise alaliigina sapeerimist.

Saneerimiseks nimet. raskustesse sattunud majandus-
kõitise kapitaliga varustamist raskuste kõrvaldamise ots-
tarbel.

Raskustesse sattumise põhjused võivad olla väga mit-
mesugused. Põhjusena võib esineda kõitise ebaotstarbekas
varadega varustamine. Näit. rakendusvara on palju, kuna
samal ajal käibisvara liiga vähe. Nõnda jääb osa rakendus-
kapitalist kasutamata ja ettevõtte bilanss näitab kahju-
mit. Siin tuleks kas osa rakendusvara ära müüa /kui võima-
lik/ või kahjuna maha kirjutada. Kui on käibevara vähe,
siis tuleb seda muretseda juurde.

Raskuste põhjuseks võib olla kõitise ebakohane kapi-
taliga varustamine. Näit. kui tarvitatakse rakendusvara
muretsemiseks võorkapitali / tihti lühitärminelist/.

Ka kõitise organisatsioonis võib leiduda vigu. Kõiti-
ses võib olla käibe- ja rakendusvara parajal määral, kuid
nende vahekorrad ja ringlemine pole hästi organiseeritud.
Ei osata kõitise tööd hästi koordineerida, mille tõttu
esinevad töötakistused jms.

Ülaltoodud olid kõitise raskustesse sattumist põhjus-
tavad sisemised asjaolud, kuid raskustesse sattumist võivad
põhjustada ka välised asjaolud, n.n. konjunktuuri muutused
/hindade langus, ületoodang, võistlus, toorainete hinna
tõus, uued patendid jms./.

Saneerimismeetodid.

Kõige lihtsam viis on omakapitaliga saneerimine.
Kuid igal juhul tuleb enne leida raskustesse sattumise
põhjus. Põhjuse kindlaksmääramine pole lihtis töö. Ameerika
on erilised A/S, kes korraldavad seda tööd vastavate
asjatundjate /spetside/ kaudu. Spetsid selgitavad raskus-
tesse sattunud ettevõtte raskuste põhjused, määravad kõi-
tise "diagnoosi" ja ka "prognoosi" /vastava "arstimi"/.
Eelkõige tuleb määrata kindlaks, kas on võimalik kõitist
üldse saneerida muul teel, kui likvideerimisega, mis osu-
tab ka üheks saneerimismeetodiks. Põhjele omakapitali kõitise
suhutamise esineb mitmeid teisi saneerimise menetlusi.
Tihti kreditorid ise saneerivad kõitist. Nad loobuvad osa
/või ajutiselt koguni kõigist/ oma nõudmistest, tingimusel,
et tulevikus olukorra paranedes nad saaksid oma summad
tagasi.

Üheks saneerimismooduseks on n.n. moratoorium, s.o. võimalaksetärmini pikendamine. Seda tuleb ette õige sagedasti. Meil on moratooriumi antud koguni riiklikul korraldusel /põllumeestele, Scheeli pangale, Sakala pangale/.

Käitise toormaterjaliga varustamine on ka üks saneerimise viise. Nhit. tööstuskäitis varustab toorainega kaubanduskäitist, kes tema kaupu turustab.

Näiteid finantseerimisest.

Kaubanduskäitises on finantseerimine lihtis, sest selles käitises on ka vara koostis lihtis. Siin esineb tarvidus äriruumide, laoruumide ja nende sisustuse järele. Pääle selle on tarvis kindlaks teha keskmine laoseis /palju kaupu peab olema laos/.

Oletame, et

- ruumid ja seadistis lühed maksma	-	5000:-
- keskmine laoseis	- " - "	6000:-

Seega näib, et meil on algul tarvis kapitali -11000:-

Sellest rahast jatkuks vaid siis, kui müüksime ainult su-larahas. Praegusajal müüakse aga ka krediiti, mille tõttu raha on tarvis rohkem.

Oletame, et kuu kestel müüme võlgu tärminiga 1 kuu -1000:-

eest. Tähendab, et sel juhul on tarvis algkapitali 12000:-

Kui anname nt. iga kuu krediiti 1000 kr. tärminiga

3 kuud, siis on tarvis krediidiks - 3000:-

Sel juhul oleks tarvis kokku algkapitali - 14000:-

Tööstuskäitise finantseerimine on keerukam. Oletame, et tahame asutada saapavabrikut. Siin esimese ülesandena esineb turu-uurimine. Tuleb selgitada ostjaskonna ostu-võimet. Kui suur on võistlus /kas suudame seda ületada/. Tuleb lahendada ka asukoha-kiisimus.

A. Rakendusvara muretsemine.

1/ Põhimiku ja hoonete muretsemisel esineb ostu ja üürimise võimalus. Ostmine on eelistatavam. Oletame, et maksame antud juhul põhimiku ja hoonete eest 100.000 kr.

2/ Masinate muretsemisel tehnika sageli dikteerib ette masinate arvu ja võimsuse. Esinevad masinate komplek-tid /nhit. 10 masinat komplektis/. Peame ostma terve komp-plekti. Produktsiooni tõstmiseks peame ostma uue komplekti,

s.o. peame sageli tõstma masinate peale määratud kapitali osa 100%-liselt. Ütleme, et masinad maksavad 50.000 kr. Masinate ostmisel tuleb pidada silmas, et need oleksid tehnika "viimane sõna", selleks et loodav vabrik oleks võistlusvõimeline.

B. Käibevara muretsemine.

1/ Mitmesugused toorained /nahk, niit, saapasilmad, kontsad jms./. Nende koguse määrab kindlaks masinate võime. Nende kogus sõltub ka käitise tootmis-faasist /ajavahemik toorainest kuni valmistooteni/. Oletame, et saapakomplekt valmib 14 päevaga /tootmisfaas 14 p./. Ütleme, et päevas tarvitatava tooraine ostmiseks läheb 500 kr. Seega tootmisfaasi jooksul on tarvis $14 \times 500 = 7000$ kr.

2/ Töötasu. Tööliste arvu määrab kindlaks masinate arv. Ka tööliste palgaks peame muretsema raha vähemalt 14 päeva jaoks. Kui töölistele maksame päevas 300 kr. siis tootmisfaasi jooksul on meil tarvis $300 \times 14 = 4200$ kr.

3/ Müügiorganisatsioon. Pärast toodete valmistamist /14 päeva pärast/ tuleb hakata neid müüma, mis nõuab erilist müügiorganisatsiooni /suuremates käitistes müügiosakond/. Müügi organiseerimine on seotud personali, reklaami jt. kuludega /ütlemegi et 300 kr. päevas/.

Oletame, et müütamine vältab 14 p. Seega meil aeg pikeneb. Tootmisfaasile lisades müütamisfaasi, saame majandamisfaasi. Meil on tarvis muretseda materjali terve majandamisfaasi /28 p./ jaoks. Samuti tuleb maksta töötasu ja kanda müütamiskulusid terve majandamisfaasi kestel.

Seega on tarvis üldse:

Põhimik ja hooned	-	kr.	100.000
Masinad	-	"	50.000
Materjal /28 p. à kr.500/	-	"	14.000
Töötasu /"- " 300/	-	"	8.400
Müütamiskulu /"- 300/	-	"	8.400

Kokku kr. 180.800

Nõnda palju kapitali läheks meil tarvis siis, kui saaksime müüa kõik tooted sularahas.

Tänapäeval peame arvestama ka võlgu müümist. Oletame, et peame andma krediiti 3 kuu peale. Seega lisandub kre-

diidifaas /90 p./ ja meie majandamisfaas tõuseb 118 p^he-
vale. Sellega ka meie kapitali kulu suureneb /500+300+300/
 $\times 90 = 99.000$ kr. võrra ja käitis vajab terveks oma majan-
damisperioodiks kapitali /180.000+99.000/= 279.800 kr.

Kokkuvõttes võime öelda: Käibevahendite kulud võrdu-
vad ühep^hevane kulutis /materjalid + töötasud + müügikulud/
korrutatud p^hevade arvuga /tootmisvälde + müügivälde +
krediitvälde/.

Kui kõik lahusasti läheb, siis hakkab meil kapital
119 p^heval tulema tagasi. Peame normaalselt saama tagasi
kasumi /profiidi/ võrra rohkem kui andsime välja /ütleme,
et saame 20% kasumit/. Sellest tingitult saame 119 p^heval
tagasi /1100 /-ühep^hevane kulutis/ + 220 /-kasum/]=1320.
Kasum /220 kr/ on meil vaba kapital, mida võime kasutada
mitmesugusteks otstarveteks. Kuid hoonete ja masinate
amortisatsiooniks peame puhaskasumist arvama maha teatud
% /näit. 4% hoonete ja 10% masinate tarvis/.

Toodud näide selgitas meile ka veel vahet rakendus-
ja käibevara vahel. Nägime, et käibevara osad /materjal,
töötasud jne./ muutusid käitise majandamisperioodi /118 p./
jooksul sularahaks, mis hakkas tulema tagasi käitisse, ku-
na aga rakendusvara selle aja kestel sularahaks ei muu-
tunud.

7. Kulud.

Kuludeks nimetab käitismajandusteadus teatud hüvi-
seid, mis on ära tarvitatud käitise ülesande teostamiseks.
Seega kulud ei seisa mitte rahasummades, vaid hüvistes,
mis ära tarvitatakse. Raamatupidamises väljendatakse ku-
lusid rahas, käitismajandusteadus aga haarab kulu eset
- hüvist ennast.

Kulud evivad t^hnap^heva majanduses tsentraalset t^hnt-
sust. Kogu inimese majanduslik tegevus on võitlus kulu-
dega. Kasu saavutamiseks peame ohverdama midagi, /kuluta-
ma kas vaimu- või lihaseenergiat või ohverdama teatud
hüvist/. Mõistuslik inimene püüab saavutada hüviseid võima-
likult ratsionaalselt kulutades.

Kulud ja rahaline väljaminek pole samad mõisted.
Näit. käitis sai teatud hüvise kingituseks. Kui ta selle
ära tarvitab, siis on meil tegemist kuluga, kuigi siin
rahalist väljaminekut polnud.

Samuti on lugu siis, kui käitis tarvitab ära omakapi-

tali. Võime võtta ka näite, kus saapavabrikus tallanahka võetakse 3 kuuks krediidi peale. Vabrik töötleb tallanahka ja meil on tallanaha-kulu.

Raha väljaminek järgneb aga 3 kuu pärast. Siin on kulu enne ja raha väljaminek pärast. Vastupidine nähtus esineb siis, kui ostame nahka lattu valmis, kus see seisab kasustamatult. Tähendab, rahaline väljaminek oli, kuid kulu veel pole.

Kulude liigid.

Lähtudes väga mitmelaadsetelt seisukohtadelt kulusid liigitatakse järgmiselt:

1/ Loomulikud kulud s.t. kulud, mis esinevad igas majanduskäitises. Alaliikidena esinevad siin a/ töökulud, b/ materjalikulud /toor-, abi- ja valmismaterjali kulud/, c/ kapitalikulud, d/ võõrjõudluskulud.

Kuna tänapäeval üks käitis on sõltuv teisest, siis esinevad võõrjõudluskulud loomikkudena. /Näit. veorahad raudteele, elektrimaks linna elektrijaamale, reklaami eest maks reklaamibüroole, riigi- ja omavalitsusmaksud jms/

2/ Funktsionaalsed kulud. Käitismajandusteadus jagab iga majanduskäitise tegevuse kolme põhifunktsiooni: 1/ finantseerimine, 2/ tootmine, 3/ müümine. Tekib kahtlus, kas igas käitises esinevad kõik need tegevused. Näit. kaubanduskäitises öieti nagu ei esineks tootmist. Tänapäeval nimetatakse tootmiseks /uute/ majanduslike huvivate, väärtuste loomist. Kaubanduse ületada on vahemaa tootja ja tarbija vahel. Kaupmees lähendab huviseid tarbijale. Selle protsessiga ta tõstab tarbija suhtes huvivate väärtust. Selles mõttes esineb ka kaubanduslikus tegevuses tootmine.

Vastavalt ülaltoodud põhifunktsioonidele jagatakse ka kulud finants-, tootmis- ja müügikuludeks, missugune jaotus osutub otstarbekaks eriti käitises esinevate vigade leidmise mõttes.

3/ Kulud sõltuvalt käitise tegevusastmest. Käitise tegevusastmega mõistetakse suhet käitise tegeliku tegevuse ja ta maksimaalse tegevusvõime vahel. Näit. kui käitise maksimaalne tegevusvõime on 100 HP, käitis töötab aga 70 HP-ga, siis suhe $70/100 = 7/10$ ehk 70% on käitise tegevusaste.

Sõltuvalt kätitise tegevusastmest jagatakse kätitise kulud: püsiv-, võrd-, degressiiv- ja progressiivkuludeks.

Püsivkuludeks /Overheads, Fixe korten/ nimetatakse kulusid, mis on sõltumatud kätitise tegevusastmest. Siin pole tähtis millise koormatusega kätitis töötab; kulud jäävad igal juhul samaks. Teravalt torkab see silma näit. silla juures /kui sild on eraisiku valdusel ja võtab kulumise eest maksu, siis on siin tegemist kätitise/. Kulumise mõttes on praktiliselt peagu ükskõik kui palju inimesi püevas sillast üle käib. Sillasse mahutatud kapital vajab kasvikut ja kasumit olenematult liiklemise intensiivsusest sillal. Sama lugu esineb hoone kasutamisel. Tänapäeval tuleb tegeleda ikka rohkem ja rohkem püsivkuludega selle tõttu, et rakendusvara osatähtsus kätitise üldises varas järjekindlalt suureneb.

Kogu meie majandus- kui ka kultuurelu on seotud püsivkulude probleemiga.

Püsivkulude tekkepõhjuseks on tehnika areng. Tänapäeva mehaanilised vahendid on vallutanud tööstust, põllumajandust, isegi pangandust /arvestus- ja kirjutusmasinad ning mehaanilised bürooseadised/ ja kaubandust /liikuv-trepid, kaubamaja seadised jne./.

Ka elektrifitseerimine nõuab suuri püsivkulusid /liinid, voolu transpost jne./.

Kõikjal, kus on tegemist ratsionaliseerimisega ja mehaniseerimisega, kasvab püsivkulude osatähtsus /suurte ookeanihiiglaste ehitamisel mõjustavad püsivkulude kasvu ka riikidevahelise võistluse ja prestiiži küsimused/.

Võrdkulud /proportsionaalsed kulud/ on niisugused kulud, mis muutuvad võrdeliselt kätitise tegevusastme tõusu või langusega. Näit.

1000 T /T=tooteühik/	- 100.000 K /K=kuluühik/	- 100 K/T
2000 T	- 200.000 K	- 100 K/T

Toodud näitest selgub, et võrdkulude puhul kulud ühe tooteühiku peale /K/T/ jäävad võrdseks. Pole olemas niisugust kätitist, kus esineks ainult püsiv- või ainult võrdkulud. Igas kätitises esinevad mõlemad nimetatud kululiigid, kuid üks või teine nendest kululiikidest võib olla ülekaalus. Eeltoodud näites silla kohta selgus meile püsivkulude ülekaal, kuid silla juures esinevad vähesel määral ka võrdkulud /silla sillutise või mõne muu katte kulumine olenevalt liiklemise intensiivsusest sillal/.

Kuid vastupidiselt esineb ka käitisi, kus on ülekaalus võrdkulud. Niisugustena esinevad käitised, kus on rakendatud vähe mehaanilisi tootmisvahendeid. Näit. kraavikaevamise käitises figureerib püsivkuluna vaid ülevaataja töötasu, kuna aga tööliste töötasu üldsumma muutub vastavalt tööliste arvu suurenemisele või vähene-misele, s.t. meil on tegemist võrdkuluga. Samasugune nähtus esineb ka niisuguses põllumajanduses, kus on raken-datud vähe masinaid. Siiski püsivkulude osa on siin suu-rem põhimiku, hoonete jms. peale tehtud kulutuste näol.

Klassikalise koolkonna esindajad arvasid, et kõik kulud on proportsionaalse iseloomuga. Tõllal olid ka töö-poolset kulud enamikus proportsionaalsed, sest mehhanisee-rimine oli siis veel algastmel ja selle tõttu olid ka pü-sivkulud minimaalsed. Tänapäeval on püsivkulude osatäht-sus tunduvalt suurenenud ja selle tõttu ei saa enam alu-seks võtta klassikute vaateid.

Degressiivsed kulud on niisugused kulud, mis ei tõuse võrdeliselt käitise tegevusastme tõusuga, vaid jäävad käitise tegevusastme tõusu tempost teatud määral maha. Näit.

100 T	-	1000 K	-	10 K/T
200 T	-	1800 K	-	9 K/T
300 T	-	2400 K	-	8 K/T
400 T	-	2800 K	-	7 K/T

Toodud näide illustreerib degressiivsete kulude iseloo-mu ja näitab, et siin seoses tegevusastme tõusuga kulu ühele tootmisühikule väheneb.

Elujõulises käitises kulud peaksid normaalselt ole-ma degressiivsed ja tegelikult käitise kulud ülekaalu-kalt ongi degressiivsed. See on ka arusaadav, sest siin püsiv- ja võrdkulude koosmõju annab degressiivsed kulud /püsivkulud + võrdkulud = degressiivsed kulud/. Mida suu-rem on degressiivsus, seda parema majandusliku seisun-diga käitiselega on meil tegemist.

Progressiivseteks kuludeks nimetatakse kulusid, mis tõusevad kiiremini kui käitise tegevusaste, s.t. kus käitise tegevusastme tõustes kulud ühele tootmisühikule suurenevad.

100 T	-	1000 K	-	10 K/T
200 T	-	2200 K	-	11 K/T
300 T	-	3600 K	-	12 K/T jne.

Normaalolundis ei või kulud olla progressiivsed. Kui käitise kulud on progressiivsed, siis on käitises midagi korrast ära. Kulude progressioon käitises esineb eriti siis, kui käitis töötab ülepingutusega. Kestev ülekoormatus mõjub kahjustavalt kogu käitise tegevusele. Masinad riknevad. Personaali ülepingutus mõjub halvavalt tööjõu permanentsusele. Inimene nüristub. Esineb eksimusi ja vigu, mille tõttu langeb toodete kvaliteet ja riknevad kallid masinad ja seadised. Need on tähtsamad progressiivsete kulude põhjused. Kuid pöördumise selle töötades kolme vahetusega tuleb maksta öise vahetuse ja ületunni töö eest suuremaid töötasusid, mis mõjub samuti kulusid suurendavalt.

Seepärast majanduskäitise juht peab pidama silmas, et pole kasulik käitist püsivalt /pikemat aega/ üle pingutada. Seda võib lubada ainult lühemaks ajaks /tähtajaliste tellimiste täitmiseks jms./. Kui käitis töötab normaalse koormatusega, kuid siiski esinevad progressiivsed kulud, siis peab käitises peituma mingisugune viga /rakendusvara liiga palju, püsivkulud liiga suured jms./.

8. Ratsionaliseerimine.

a/ Ratsionaliseerimise mõiste ja olemus.

Ratsionaliseerimise tähendab mõistusepäraselt talitama. Me talitame mõistusepäraselt siis, kui me antud ruumi, aega ja energiat kasustame nii, et selle kasutamise tulemus oleks võimalikult optimaalne. Või vastupidi: me peame antud resultaati saavutama võimalikult väikese ruumi, aja ja energia kuluga. Siin valitseb nn. ratsionaalsuse või ökonoomsuse printsiip, et püüa võimalikult väikeste kuludega saavutada võimalikult suurt resultaati.

Tähendab minimaalsete kuludega tahetakse saavutada maksimaalset resultaati, millest tingitult seda põhimõtet nimetatakse ka maksimumi-minimumi printsiibiks. Lähemal vaatlusel selgub, et siin on tegemist võrrandiga, milles kaks tundmatut. Matemaatiliselt on niisugune võrrand lahendamatu. Ka tegelikus elus me ei tea, millal me saavutame võimalikult vähesega võimalikult suurt. Sellepärast on püütud maksimum-minimumi printsiipi parandada ja öeldakse, et püüa antud kuludega saavutada võimalikult

suurt resultaati, või vastupidiselt: püüa antud resultaati saavutada võimalikult väikeste kuludega. Siin on tegemist ühe tundmatuga võrrandiga, mille tõttu ratsionaliseerimise printsiip on saanud lahendatavamaks. Praktises elus seda püütakse lahendada võrdluste teel. Nõit. vaadeldakse missugustes samaliiki kätistes teatud kapitaliga saavutatakse suuremaid resultaate.

b/ Taylorism.

Moodsa ratsionaliseerimise liikumise kui teaduse rajaja on U S A praktik-teadusemees Frederick Winslow Taylor /1856-1915/. Ta oli jõukate vanemate lapsi. Sai hea alg- ja keskhariduse /viimase Euroopas/. Hiljem ta oli sunnitud vanemate vaesustumise tõttu katkestama õpingud tehnika-ülikoolis. Ta asus õpiposina tööle rauatööstuskätisesse, kus töötades 4 aasta kestel mitmesugustel kätistes esinevatel tööaladel tutvus nende tööaladega põhjalikult. Hiljem ta oli meister. Ühtlasi lõpetas ta tehnika-ülikooli masinaehitusinsenerina. Põhale selle ta sai sama tööstuskätise direktoriks, kus varem töötas õpiposina.

Juba lihttöölisena märkas ta, et tema kaastöölised ei rakendanud oma tööjõudu täiel määral. Põhjuseks oli ebaõige tükitöötasu-süsteem: kui tööline hakkas rohkem teenima, siis tööstur vähendas tükitasu. Tööline nägi, et pingutus osutub asjatuks ja ta ei pingutanudki. Taylor kaalus kuidas kokkukõlastada tööliste ja töösturi huve. Ta nägi, et polnud teada kui palju normaalselt kulub aega teatud töö sooritamiseks. Ta püüdis selles mõttes tuua parandust. Ta jagas üksikud tööprotsessid alaliigitusteks ehk võteteks ja arvestas nende põhjal kogu tööprotsessi teostamiseks vajaliku aja. Nendel uurimistel ta nägi kui suur vahe oli aja mõttes üksikute tööliste liigutuste vahel. Ta valis teatavaid liigutusi kiiremini sooritavad töölised vastavaid liigutusi nõudvate tööde tarvis. Nõnda ta sooritas nn. kutsevaliku. Nii töötas ta üle 25 aasta ja koostas sel ajavahemikul üle 50.000 eriprotokollid töö uurimuste üle. Uurimuste teostamiseks moodustas ta terve staabi, kes töötas tema juhatusel. Oma uurimuste tulemuste rakendamisel saavutas ta suurt edu. /Ta tähtsam töö on "Principles of Scientific Management", 1911.a./.

Ta toob näiteid oma praktikast. Üks näide käsitleb

raudkangide laadimist vaguneisse. Algul töölised suutsid laadida päevas vaid 12,5 tn.- 10 tunnilise tööpäeva kestel ja seejuures olid nad õhtuks tublisti väsinud. Taylor märkas varsti, et siin puudus hea töötehnika /kummardumine kükitamise asemel, kangi õlaleasetamine vale, kitsas kandevöö, enne vagunisse paigutamist pandi raudkang maha jt./. Taylor õpetas kangi keskkoha õlale asetamist, laskis valmistada laiemat kandevöö, keelas vaguni juures raudkangi enne vagunisse panekut veel kord mahapanemise jm. Pärast selle jaotamist töötajatele, et 40% ajast tuli töötada kuna 60% puhata, mille tõttu tööpäeva lõppedes töölised olid värsked. Selle kõige tulemusena töölised suutsid laadida päevas 47,5 tn. järges seejuures värskeiks. See resultaat võimaldas tösta ka töstasu /75%/.

Need olid nn. liigutuste- ja ajauurimused, mis moodustavad Taylori-süsteemi põhialused.

Hiljem, kui olid katsete põhjal fikseeritud tööliste omadused, hakati vastavalt sellele valima ka uusi töölisi. Taylor uuris ka tööriistu ja muid töövahendeid. Selgus, et tööriistad olid sagedasti väga ebaotstarbekad. Näit. töölised kasutasid labidaid, mille täis /tari/ kaalus 14 kg. Selle labidaga töötades väsisid töölised kiiresti. Taylor valis labida, mille täis kaalus 9 kg. Selle tõttu tõusis töö tootlikkus 2-3 korda. Taylor leidis veel, et töötempo ja tööriistu kujuneb halvima tööriista järgi. Siit ta püstitas nõude, et tööriistad olgu igas töörühmas ühtlased ja võimalikult I-järgulised.

Ta märkas ka, et käitises esines liigseid kulusid tööliste, tööriistade ja käitise tervikliku organisatsiooni /ruumi ja aja kaotuse/ suhtes. Seepärast ta püstitab pidevtöö põhimõtte. Töö toimugu pidevalt, et ei tuleks takistusi. Tööse siirdugu viivitamatult ühelt töoliselt teisele, milleks töölised asugu töökojas võimalikult üksteise lähedal.

Taylori nõue oli veel, et ärgu koormatagu teostavat tööd halduslike ülesannetega, kuna see takistab tööliste spetsialiseerumist.

Eriti suuri nõudeid püstitas ta meistrite suhtes. Meister olgu: 1/ terve inimõistusega, 2/ küllaldase üld- ja 3/ eriharidusega, 4/ aus, 5/ täpne, 6/ julge, 7/ inimeste kohtlemisoskuslik, 8/ hea tervisega.

Ta ütles aga, et vaevalt leidub neid isikuid, kel on olemas kõik need omadused. Seepärast ta soovitas suuremates käitistes teostada meistritevahelist tööjaotust nõnda et käitise töö jaotatakse kaheksaks erifunktsiooniks, millel igal oma meister. Taylor soovitas jagada käitise kahte suurde osakonda: 1/ tehniline osakond, kus esineks 4 tehnilist funktsioonimeistrit /teostav töö töökojas/ ja 2/ kaubandusosakond, kus esineks 4 kaubandusfunktsiooni meistrit /haldav töö/.

Taylor püüdis püstitada ka sellise töötasusüsteemi, mis rahuldaks nii töösturit kui ka töölisi. Selleks ta rajas nn. diferentsiaal-töötasu-süsteemi, mis pole aga praktikas läbi löönud.

Taylori õpetus on leidnud väga suurt poolehoidu, kuid ühtlasi ka kutsunud esile tugevat arvustust.

Arvustajad väidavad: Taylori-süsteem olevat tööliste kurnamissüsteem /sotsialistid, kommunistid/. Selle süsteemi rakendamine andvat kasu vaid ettevõtjale. Andvat töölisele küll leiba, kuid võtvat temalt elukutse /muutvat ta väikeseks käitise rattakeseks/. Taylori edu praktikas olevat saavutatud vaid töölise ülepingutustega. Teatud määral on arvustajail õigus, sest tegelikult on Taylori-süsteemiga liialdatud. Taylor valis maksimaalsete võimetega töölised, kelle poolt püstitati tükitöönormid, missugused aga normaalsele töölisele osutuvad ülepingutavaiks. Kuid tuleb meenutada, et Taylor oma õpetustes toonitab korduvalt, et iga uuendus rakendatagu vaid siis, kui see ei raskenda töölise olukorda. Siit järeldame, et süsteem pole põhimõtteliselt halb, vaid halb on selle rakendamine.

Üldiselt aga Taylor oli esimene, kes asus uurima tööprotsesse ühes nendega seoses olevate küsimustega. Need uurimused kujunesid aluseks kogu moodsale ratsionaliseerimisliikumisele. Ta püstitas kõik tähtsamad ratsionaliseerimise põhialused /kutsevaliku, normimise, tüüpimise jt./ millised on jäänud muutmatuteks tänapäevani nii ajas kui ka ruumis. /Nõit. ka Stahhanovite liikumine N-Venes on rajatud Taylori-süsteemile, ainult teise sildi all/.

Meie oludes käitistes, kus on ülekaalus inimtööjõud, tuleks pöörata erilist tähelepanu Taylori-süsteemi rakendamisele /ka Taylori õpetuses kandvam osa langeb töö uurimisele/. Oleme vaesed loodushüvistelt ja kapitalilt, meil

on vaid väga hea inimjõud. /Asume juba kliimaatiliselt niisuguses võttes, kus inimtööjõul on parimad eeldused teotsemiseks ja arenguks/. Seepärast peame pöörama suuremat tähelepanu töö uurimisele, et suurendada tulu sellest "eesti kullast" /inimtööjõust/.

Ka pidas Taylor oma süsteemi rakendamisel kõige kohasemaiks keskkäitisi, milliseid on meil arvukalt. Kõige selle tõttu peaks olema tema süsteem meil edukalt rakendatav.

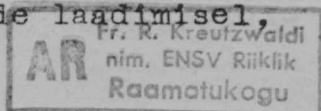
c/ Kõlbavusproovimine /kutsevalik/ esineb tähtsal kohal tänapäeva ratsionaliseerimisküsimuste seas. Näeme, et esineb inimesi, kes eraelus on suurepärased /jutukad, vaimukad/, kuid oma tööalal nad on saamatud. Nad on oma erialale /tööalale/ sattunud juhuslikult, kuid ei sobi sinna.

Sellelegi ebaratsionaalsele küsimusele on hakatud juhtima käesoleval sajandil erilist tähelepanu. Sel alal on arendatud Taylori õpetust ja võetud kutsevaliku küsimus teaduslikule uurimisele. On sooritatud eriliste instrumentide ja aparatuuride abil meelte, intelligentsi jm. proovimisi. Sel alal esineb kaks suunda. Ühed, nn. füsiotehnikud, püüavad inimese sobivust teatud kutsealale selgitada kehaliste võimete kaudu /Saksa/. Teised, nn. psühhotehnikud, määravad inimese sobivust psüühiliste omaduste kaudu /Ameerikas/. Viimasel ajal on hakatud nende kahe suuna vahel looma kompromissi.

Kõlbavusproovimise küsimus on tähtis eriti meil, sest inimtöö on meie suurim varandus. Tegelikult aga oleme sel alal teistest maha jäänud. Omame vaid kaks kõlbavusproovimise asutist /Tallinnas ja Tartus/, mis-sugused on varustatud puudulikult vahenditega ja tööjõududega. Selle tõttu nad on suutelised lahendada vaid lihtsamaid küsimusi. Siiski need asutised on tõestanud oma kasulikkust. /Näit. Postivalitsusse teenistusse soovijaist osutub kutsevaliku büroo valikul sobivaiks 80 - 90% endise 20% asemele. Ka mitmed Tartu ettevõtted on hakanud võtma tööjõudu kutsevaliku ametniku kaudu ja nad on tulemustega rahul/. Meil oleks tarvis saata inimesi välismaale õppima kõlbavusproovimise ala ja luua siis gaas maakonnalinnas kõlbavusproovimise asutis.

d/ Aja ja liigutuste uurimine.

Teame, et Taylor pani tähele raudkangide laadimisel,

et töölised teevad otstarbetuid liigutusi. Üks Taylori õpilastest, seda ala arendades, pani tähele müürseppade tööd ja leidis, et nende 18-st sooritatud liigutusest osutusid vajalikuks vaid 4. /Materjal oli kaugel, müüri tõustes ei kerkinud müürsepa jalgealune jm./ Mittevajalikke liigutusi kõrvaldades töö tootlikkus tõusis 2,5 - 3,5 korda.

Algul toimetati liigutuste uurimist stopperi /ajamõõtja/ ja fotoaparaadi abil. Tänapäeval aga filmitakse töölise teatud tööliigutusi sooritavate kehaosade külge asetatud elektripirnide liikumist /pimedas ruumis/, saades sel teel nn. tsüklogrammid. Tsüklogrammide uurimine filmilindilt annab ülevaate töölise tööoskusest. Hindamise aluseks võetakse teatud oskustöölise tsüklogramm, millega võrreldakse näit. tööle soovivate töölise tsüklogramme ja mille tulemusena ilmneb siis viimaste tööoskus. Samuti on oskustöölise tsüklogrammid heaks eeskujuks töö õppimisel õpilastele. Edasi võimaldab tsüklogramm aeglubi all uurida üksikuid liigutusi ja liigutuselemente ning määrata neile vajalik aeg. Selle tulemusena on võimalik määratleda ka tükitöö-normid ja -tasud

Meil on liigutuste uurimusi teostatud eriti posti alal, mille tõttu töö sel alal on meil ratsionaalsemaid, ja seatakse eeskujuks välismaadelegi. Näitena võiksime tuua seda, et töö on jaotatud sähil tööühikuteks. Tööühikuks on võetud üks läbiv posti lihtsaadetis. Sellest väljudes hinnatakse näiteks tähtsaadetis 8-le, väärtkiri 20-le, postpakk 50-le tööühikule jne.jne.

e/ Spetsialiseerimine.

Majanduselu arengu algajastul ürginimene muretses ise hüviseid oma tarvete rahuldamiseks. Vahetust ja tööjaotust üldiselt ei esinenud. Kuid inimese arenedes tekkis tööjaotus perekonnas. Tekib spetsialiseerumine perekonnas /üks jahil, teine kodus jne./. Kuid see suletud kodumajandus ei püsi kaua, varsti tekib vahetuse tarve üksikute majandite vahel. Inimene vajab üha rohkem teiste toodetud tooteid ja vahetab neid oma toodetute vastu. Ühe põhjusena esineb siin kvaliteedi küsimus, sest inimene, kes pikemat aega teatud alal töötab, suudab tõsta kvaliteeti. Kuid tähtsama põhjusena esineb see, et inimese tootmisvõime on piiratud, kuna aga tema tarbed mitmekesisistuvad; inimene ei suuda kõiki tarvilikke hüviseid

ise valmistada ja ta otsib abi tööjaotuselt. Majanduse arenguga alatasa kasvab tööalade /kutsete/ arv /USA-s juba üle 40.000 kutse/. See on nn. kutseline spetsialiseerumine. Meid huvitab aga tööstuslik spetsialiseerumine. Näeme, et suuremad tööstuskeskused püüavad selle poole, et nende toode oleks võimalikult ühelaadne. Kui tööline tegeleb paljudel aladel, siis langeb toote kvaliteet, sest tööline ei saa arendada oma virtuositeeti. Seega kvaliteedi nõue soodustab spetsialiseerumist, kuid peamise põhjusena esineb siin tehnika areng. Nüüd sajajal masinatega töötades ei saa muidu täiendada või vähendada tootmist, kui teatud masinatekomplekti juurdeostmise või seismajätmise teel. Iga uue tootmiseseme valmistamiseks tuleb muretseda erikomplekt masinaid, mis nõuab suuri kulusid. Põhilegi võib teatud kõrvalprodukti valmistamine nõuda ainult ajutist masinakomplektide tööd, kuna ülejäänud aja need masinad seisaks tegevuseta. Sellepärast keskenduvad püüavad keskenduda vaid nende esemete tootmisele, missuguste tootmisel nad saaksid kasutada masinaid maksimaalse koormatusega. Ameerikas on tööülesanded härrmilselt lihtsustatud. Nii leiame seal tehaseid, kus valmistatakse ühes saapa päelu, teises pealisnahku, kolmandas taldu, neljandas silmi, viiendas tikke jne., kuni alles näit. kaheksas monteerib kokku saapa. Sama lugu on masinatehastega. Kui vanasti üks tehas valmistab näit. mitmesuguseid põllutööriistu, siis nüüd üks valmistab vaid teatud masina osa.

Ka tööjõud spetsialiseeruvad. Aja- ja liigutuste uurimused võimaldavad jagada tööülesannet nii võrd, et üks tööline täidab vaid ühe tööprotsessi "aatomit". /Näit. "Fordi" juures esineb auto valmistamisel ca 8000 eri tööliiki, missugused jagunevad omakorda töö "aatomiteks"/.

Spetsialiseerumist nimetatakse ratsionaliseerimise nähtuseks sellepärast, et ta võimaldab aja, ruumi ja energia säästu. Säästu ta võimaldab mitmesuguste plaanide, patentide, modellide, mustrite, jooniste, seadiste jms. otstarbeka kasutamise kaudu. Nende kõigi muretsemine nõuab kitsalt teat. püsivkulu, mille suurus ei olene valmistatavate esemete arvust.

Spetsialiseerumisele tõmmatakse teatud piirid pü-

sivkulude ja turu ulatuse poolt. Sellest tingitult on meil spetsialiseerumine seotud raskustega ja selles mõttes ei ole ka meil soodsaid väljavaateid tööstuse väljarendamiseks. Meie tööstuskäitised tihti uhkustavad sellega, et nad toodavad palju artikleid, kuna aga Ameerikas esineb vastupidine nähtus. Sellest võime järeldada kuivõrd ratsionaliseerimata on meie tööstus. See ebaratsionaalsus paneb mõtlema, kas meil maksab üldse asutada teatud liiki tööstuskäitisi. Näib, et meie tööstus /näit. tekstiiltööstus/ teotseb liiga kõrgete tollimüüride varjul ja ebaratsionaliseerub. Sellega meie rahvamajandus aina kaotab, liiatigi veel selle tõttu, et meie tööstusse mahutatud võrkapital, rakendades siinset odavat tööjõudu, viib siit välja suure kasumi.

f/ Standardimine /normimine ja tüüpimine/.

Igapäevases elus leiame mitmeladseid norme, mis on tekkinud nagu iseenesest ja mida me kasustame iseendast mõistetavana /keel, kiri, tavad, kombad jm./. Seega normimise nähtus on juba ürgne ja esineb paljudel aladel. Siinkohal vaatleme normimist tööstuses. Siin ta esineb püüduna määratleda mitmesuguste toodete mõõteid normaalseks. /Näit. hõõglambi pesa Euroopas ühesuurune/.

Igapäevases elus näeme aga küllalt raiskavat mitmekesisust /Näit. 500 liiki rattakumme, 1000 vähimusest erilaadset tabalukku. Raadioaparaatide, õmblusmasinate jt. alal esineb samalaadne nähtus./. Kõikjal lõpmata raiskav mitmekesisus. Iga eseme erisuguse kuju ja vormi valmistamiseks on tarvis erilised vahendid, joonised, erilised spetsialiseerumud töölisel jne. Niisugusel vormiküllusel pole aga sageli mingit otstarvet. Sageli koguni esitab see suuri raskusi reparaaturide ja varuosade leidmise mõttes.

Sellelegi ebaratsionaalsele nähtusele on juhitud tähelepanu. Esimesed sammud sel alal astus Taylor tööriistade normimise nõudmise ja ka teostamisega. Käesoleval sajandil USA-s on asutatud kaubandusministeeriumi juures eriline normimise-asutis. See asutis töötab välja normid ja teeb need teatavaks vastavate koosolekute, ajakirjade ja publikatsioonide kaudu. Sõjal riik ja omavalitsusasutised tellivad ainult normitud kaupu. Lühikese aja kestel on sõjal saavutatud sel alal küllaldaselt resultate.

Nõit. 1913.a. oli USA-s					
viile ja raspleid	2451	eriliiki,	kuna 1924.a. ainult	496	
madratsiga voodeid	78	" -	" -	" -	4
haigla voodeid	40	" -	" -	" -	1
voodi tekke /suuruse j./	78	" -	" -	" -	12
telliskive	119	" -	" -	" -	1
jne.					

Niisuguse normimise kaudu saavutatakse väga suurt kulude-säästu. Nõit. jalgratta tüüpide vähendamise tõttu saavutati 13.000 tonni materjali säästu. Põhile selle saavutati veo-, töötasu- ja kütteaine kulu säästu 10%. Voodite normimise tulemusena saavutati 33,3% materjali säästu.

Normimisega käib käsikões tüüpimine. Kuna esimene andis meile toote üksikute osade kindlad mõõted, siis teine püüab määrata selle toote kui terviku välised mõõ-ted ja kuju. Nõit. kui normimine annab teatud masina hammasratta või kangi ja teiste osade mõõted, siis tüüpimine annab selle masina kui terviku välise kuju ja mõõted. Ka tüüpimine annab suurt kulude säästu. Nõit. kui masina väliskuju on erinev, siis peavad olema erinevad ka vastavad masinaruumid /hooned/. Kui on aga tüübis lepitud kokku, siis on võimalik ka vanadesse ruumidesse paigutada uus ajakohane masin, sest uudsus saavutatakse enamail juhtudel masina siseosade uute kombinatsioonidega, mille juures väliskuju võib jääda olulisemalt muutmatuks. Üldiselt aga standardimine teostatakse nõnda, et ta ei pidurdaks tehnika edusamme.

Mis puutub vähitesse, et ratsionaliseerimine muudvat töö monotoonseks, siis sellekohased teaduslikud uurimused tõendavad enamasti just vastupidist.

g/ Fordism.

Sõna "fordism" on tekkinud Saksamaal, vastav nähtus aga USA-s. Liikumise lähtekohaks on tänapäeva Ameerika tüüpiline selfmademan suurtööstur Henry Ford. Õpetuse fordismist on loonud saksa prof. Fr.v Gottl. Ottilienfeld 1926.a. teoses "Fordismus" oma uurimuste alusel, mis ta toimetab Fordi autotehastes.

Henry Ford algas oma töösturikarjääri metallitöölisena, töustes aegamisi Detroit Edison Company tehni-

seks juhatajaks. F. uuris eriti siseõplemismootorit ja autot, mille täiendamisel ta agarasti katsetas. Töö tulemusena leiutas uue autokonstruktsiooni, mille tootmiseks asutati 1913.a. maailma suurim autotehas Ford Motor Company. F-i isiklikul juhtimisel arenes see, kaustades soodsat turukonjunkturi, maailma suurimaks ja parimini korraldatud autotööstuseks. Selles rakendatud tehnilisi ja majanduslikke põhimõtteid on F. käsitelnud oma teostes "My Life and Work" /1922/ ja "To-day and To-morrow" /1926/.

Fordismi all mõeldakse nii siis H.Fordy äri- ja tootmispoliitilisi põhimõtteid.

"Tootke kaup nii odavasti kui võimalik ja makske nii kõrgeid palku, et ka tööline suudaks osta endale neid tooteid, mida ta ise valmistab. Lülige välja iga raiskamine ja säästke eeskätt kallimat hüvist - aega. Laske kõik tööd, mis masin suudab teha, masinal teha ja ei mitte inimesel. Sest inimjõud on liiga väärtuslik. Avastage ja leiutage aina uusi kunstlikke jõuallikaid - ja teie edu on kindel".

Nii õpetab F. Ja mainitud õpetuses peitubki kokkuvõtlikult fordismi mõte ja tuum.

"Igatahes - kes toimib minu majanduspõhimõtete järgi, saab ka rikkaks ja võib-olla just seepärast, et ta pole väljas rikkuse tagaajamisel. Sest minu süsteemi tarvitamisel on edu paratamata kõrvalnähtus.... Aga mina ei lähe mitte välja profity, kasumi jahile. Suure kapitali valdaja peab tundma end kõigepealt majanduse asjadevalitsejana. I serve - Ma teenin ühiskonda!"

Nii iseloomustab F. oma põhimõtteid oma ülihuvi-tavas teoses "My Life and Work" /"Mu elu ja töö"/. Neist on tähtsaimad: 1/ tuleb müüa ainult sularaha eest ja alati hoida tagavaraks teatav hulk likviidset kapitali; 2/ iga vabrik piirdugu ainult ühe toote valmistamisega, sest ükski vabrik ei ole suur küllalt valmistama mitmeid tooteid korraga; 3/ püütagu alatasa ning tunduvalt hindu alandada, sama-aegselt palku kõrgendades; 4/ ettevõtte tooke, kasumeid ärgu jagatagu välja dividendideks, krediitide kasvitamiseks ja kustutuseks, ergutusrahadeks direktoreile jne. ega ärgu raisatagu neid omaniku poolt, vaid rakendatagu need tootmise laiendamiseks ja arendamiseks; 5/ tootmist tuleb lakkamatult ning kõiki või-

malusi kasustades ratsionaliseerida.

F. rajab oma kripoliitika kõlblale alusele. Ta siht on ühiskonna teenimine /nn. service principle/, ühiskonna varustamine praktiliste, kõrgevärtuslike ning võimalikult odavahinnaliste toodetega. Toodete hind tuleb hoida võimalikult madal, et võimaldada ka kõige vaesemaid rahuldada endi tarbeid. Hinna pideva alandamise võimaldamiseks tuleb alandada pidevalt tootmiskulusid, mis on võimalik hulgalisel, massilisel tootmisel ja ratsionaalsemate tootmismenetluste rakendusel käitises. Töösturi ülesnadeks pole toota kasumi saavutamiseks, spekulatsioonijaks, vaid tarbijaskonna, konsumendi, kogu ühiskonna jaoks. Sel teel järgneb rahaline kasum "nagu iseendast". Sest kõige lühem tee raha juurde ei vii spekulatsiooni, vaid töö, s.o. teenusjõudluse kaudu. Arimeest ja tarbijat peab siduma usaldus. Tarbija, ostja peab olema kindel, et ta on saanud oma raha eest võimalikult parima ning hinnale kõige vastavama kauba. Toodete hinna aluseks elgu ikka ja ainult tootmiskulud. Heale kaubale leidub alati ostjaid, kui hind on mõõdukas. Seepärast on odavad hinnad kaupade nõudmise suurendamiseks mõjuvamaid vahendeid. Parimaks reklaamiks kritele on täiesti rahuldatud ostjaskond.

Need olid F-i kripoliitilised põhimõtted. Mis F-i juures veel enam silma paistab ja tšhelepanu väärrib, need on ta tehnilised uuendused, toodangu poliitilised põhimõtted. Viimased ühtuvad osalt Taylorigi vastavate põhimõttega, osalt nad on neist aga suuresti erinevad. Need on nn. pidevtöö idee ja tööjaotus.

Ratsionaalne töötamine nõuab ruumi, aja ja jõu järjekindlat, pidevat sähstu. Sest iga sekund liigset ajaviitu suurendab vastavalt ruumi- ja jõukuludid; iga ruutmeeter üleaarust põrandapinda raiskab ühtlasi tulutult kallist aega ja jõudu. Tööprotsess teostugu ruumis ja ajas võimalikult pidevalt, katkestamatult. Selle nõudmise teostamine moodustabki endast pidevtöö olemuse. Pidevtöö on katkestamatu tööprotsess. Pidevtööl valmistatav asi, tööse peab liikuma ajaviitmatult ühest tööoperatsioonist teise. Niisugune pidevusnõue ei ole iseendast midagi uut. Teame palju tööstuslikke tootmisprotsesse, kus juba ammu teostatud pidevtöö põhimõtteid. Näit. tekstiiltööstuses toimub valmistusprotsess katkestamatult toorainest /puu-

villast, linast jne./ lõngaks ning viimasest kangaks; samuti on lugu suurveskites, paberi-, klaasi- jne. tööstustes, kus töö toimub katkestamatult tõorainest valmis-kaubaks. Ent kõikide mainitud tööprotsesside pidevus on saavutatud puht-mehaaniliselt, s.o. masinate abil; inimese töö on siit peaaegu täiesti välja lülitatud.

Moodsa pidevtöö olulisteks omapärasusteks on, et siin lülitakse pidevasse tööprotsessi ka inimese oskustöö; masina tööga vaheldub siin töölise töö. Sel teel võimaldub teostada pidevtööd ka selliseis tööstusharudes, mis valmistavad eriti keeruka ehitusega esemeid: masina-, elektrotehnika-, peenmehaanika- jt. tööstustes.

Pidevtöö teostamist käitistes on takistanud peamiselt tööprotsesside keerukus, teda moodustavate algosade /elementide/ mitmelaadilisus ja paljus. Näib nagu oleks võimatu reastada üksikud tööelemendid, näit., auto-, õmblusmasina- või veduritehases üheks ruumiliselt ja ajaliselt pidevaks ahelaks valmistamise algusest lõpuni, lõpust alguseni. F-il see õnnestus.

h/ Liikuv töölint /conveyer/.

Moodsa pidevtöö idee rakendati edukalt F-i auto-
tehastes nn. liikuva töölinde /conveyer, s.o. edasiviija/
abil. Selleks jagati iga vähimgi autovalmistusprotsessi
osa veel üksikuiks alaosiks, liigutusiks, võtteiks, s.o.
tööprotsessi aatomeiks. Nii jagati näit. lihtsa mootori-
kruvi paigalepanek kolmeks alaosaks: üks paneb kruvi
kohale, teine keerab, kolmas kontrollib ning kinnitab
eelmistele tööd. Sel teel jagati kogu autovalmistusprot-
sess - rauamaagist valmisautoni - tuhandeiks üksteisest
erinevaiks alaosiks. Iga üksiku elementaarse tööprotses-
si normaalne sooritusvõlde määritleti teadusliku täpsu-
suga vastavate aja- ja liigutusuurimuste abil. Vasta-
valt ajavältele jagati saadud tööaatomid üksikute töö-
liste ja töölisrühmade vahel. Samuti määrati kindlaks
masinate ülesanded. Teostati kindel tööjaotus masina ja
inimese töö vahel. Nüüd olid eeldused pidevtöö rakendu-
seks loodud. Algas vastavate ülesannetega varustatud
töölise ja masinate reastamine pidevaks tööahelaks -
liikuvaks töölindeks.

Liikuv töölint kujutab endast teatavas tempos ning

sihis automaatselt liikuvat või ringlevat platvormi. F. jagab nad kahte pealiiki: ühed, millel asub valmistatav asi /nõit. automootor/, teised, millele ainult kogutakse edasitoimetamiseks valmistooted või millega toimetatakse töökohale töömaterjalid ja muud töövahendid. Ühel lindi koostatakse mootorit, teine murdseb selleks kohale mootorialused, kruvid, võllid, assid, katted jne. Liikuvaid töölinte on väga mitmesuguseid: ühed on lõputa lindi-taolised, teised lauasarased, kolmandad koosnevad üksikuist rullidest, neljandad moodustavad haakahela; ühed liiguvad põrandal rööbastel või rattail, teised on kinnitatud lakke, kus nad peamiselt töömaterjale kohale toimetavad või üksikuid valmisosi ära viivad. Töölised asuvad töölindi ääres kindlaksmääratud kohtadel. Seejuures tööriistad peavad olema seatud asendisse, mis võimaldab töölistele nende kiireima ning ratsionaalseima kasutamise. Samuti asuvad töölindi ääres mitmeladilised tööks tarvilikud masinad. Lint liigub pikkamisi kindlas tempos, mis määritletud käitisjuhi poolt ja millist viimane võib oma äranõgemise järgi kiirendada või aeglustada. Kõik töölised peavad sammu pidama mainitud tempoga. Edasi-tagasi askeldamist F-i tehastes tööajal ei ole. Tööliste asemel "askeldab" töölint. Töölisele ei anta ainustki ruutsentimeetrit ruumi rohkem kasustada, kui palju tal just vaja on ülesande edukaks teostamiseks.

Kuna F-i tehased suured, töölisi palju ja töö jagatud "aatomiteks", siis see omakorda võimaldab laialdast tööjaotust. Ühtlasi võimaldab see anda ühele tööli- sele piiratud tööülesanded, millede äraõppimine on liht- ne ja nõuab vähe aega, nimelt:

43%	juures mitte üle	1 päeva
36%	" -	1-8 päeva
6%	" -	1-2 nädalat
14%	" -	1-12 kuud
1%	" -	kuni 6 aastat.

Seega võib tööline kergesti siirduda ühelt töö- ülesandelt teisele.

Pidevtöö, liikuva töölindi ja tööjaotuse kõrval F-i toodangupoliitilisest põhimõttest väärivad veel erilist tähelepanu ta endavarustus toorainetega ja kõr- valtoodete ning jäänuste ratsionaalne kasustamine.

F- püüab viia oma käitisse tööstusliku autarkia põhi- mõtte - teha end toorainetega varustamises sõltumatuks

teisist tööstureist ja tööstusist. Ta käitis omab 15 kivisöökaevandust, hulk rauamaagikaevandusi, üle 2000 km² metsa, hulk veejõuga töötavaid elektrijaamu jne. F-ile kuulub ka ta peatehases - River Rouge'is - maailma suurim valukoda. Hiigla tsemendivabrik kasustab ta kõrgahjudest saadud rauaslakke, kusjuures tootis enne viimast kriisiaega kuni 2000 tn tsementi päevas. F. tarvitab aastas üle 20 milj. ruutjala tahvelklaasi, mis kõik toodeti ta omis klaasitehasesis. Uurimused näitasid, et kõrgahju tuhk sisaldas veel 60-70% rauda. F. kasutab seda eraldades raua tuhast ja sulatades vedelrauaiks. Üldse F. saab jäänustest, mille kõrvaldamine mõneski halvastikorraaldatud käitises tekitab suuri kulusid, aastas keskm. üle 4 milj. dollari tulu. Teistest kõrvaltoodetest F. saab aastas tulu üle 10 milj. dollari.

Tulemusi. F-i tehastes valmistati:

1908/9 aastal	10660 sõiduauto	à	950 dollarit
1913/14 -"-	264972	-"-	à 490 -"-
1923 -"-	2090959	-"-	à 295 -"-

Seega auto läks 15 aastaga odavamaks 3,5 korda, kuna samaaegselt F-il võimaldus tõsta töölise palku 2,5 korda. 1903.a. oli F-i autotehastel põhikapitali 28000 dollarit, praegu aga on seda 1.milj. doll. 1929.a. oli ta tehastes otseselt tööl 200.000 inimest. 200.000 olid tegevuses ta toodete müümisel ja 200.000 leidsid tööd vabrikuis, mis tootsid F-i jaoks. F-i tehas suudab täie koormatise juures loota kuni 10.000 autot päevas. Millise kiirusega seal töötatakse, selle kohta F. ise annab pildi, millest näeme, kuidas laevalt lossitav rauamuld umbes 50 tunni jooksul ei muutu mitte üksnes sõiduvalmis autoks, vaid müügi teel ühtlasi ka rahaks.

Müügi ei saa võita, et säkrane edu oleks üksi F-i põhimõtete rakendusest saadud. Teatavasti F. kasutab hulk aega üksi monopolistina Ameerika turgu, mis suuresti mõjustas ta edu.

Mida me Fordilt peaksime õppima, need on ta kripoliitilised põhimõtted: kui tahetakse pidevalt edu saavutada, peab ühiskonda teenima. Meil aga kahjuks kehtib kaubanduse alal veel laialdaselt idamaine mentaliteet, mille järgi kauplemine on petmine. Seesama mentaliteet näib valitsevat ka meie töösturite man. Siin mitte omakulud ei dikteeri hindu, omakuludele ei peeta isegi

arvestust, vaid hinnad määratakse võistlejate hindade järgi kasustades monopoli-seisundit.

Mis puutub pidevtöö-ideesse, siis viimane on rakendatav ja rakendatud ka paljudes kesk- ja väikekätitsis. Nii kasustatakse liikuvat töölinti edukalt näit. lukksepa-, puusepa-, rätsepa-, kingsepa-, pagari-, monteermis- ja paljudes muudes töökodades. Ent pidevtöö on rakendatav ka ilma liikuva töölindita. Sest pidevtööd tehakse kõikjal, kus tööprotsess toimub katkestamatult, pidevalt, kus ei raisata asjatult aega ega ruumi. Muidugi on suurkätitsel mitmes suhtes paremusi erisuguste ratsionaliseerimisvõtete kasustamisel. Kuid need suurkätitse paremused pole veel kaugeltki suutnud välja tõrjuda kesk- ja väikekätitsi suurtes tööstusriiges ega ka meil. Kõikjal tuleb aga arvestada, et igal maal, igal kätitsel ja tööalal on olulisi omapärasusi, mis nõuavad tõsist tähelepanu pidevtöö ja eriti liikuva töölindi kasustamisel. Sellest järeldub, et Fordi põhimõtteid ei tule meil mitte kopeerida, vaid neid tuleb kohandada meie erilisele olustikule.

13. Riisiko /risk, neste/.

Tööstur toodab turu tarvis. Ta rakendab kapitali majandusellu lootes sellest tulu saada. Sageli peitub selles aga teatav risk, sest kapital võib kaduma minna.

Riisikoks nim. majandusse mahutatud kapitali kadumamineku ohtu. Majanduses on tegemist kahesuguste riisikotega: mõõdetavate ja mõõdetamatutega.

Mõõdetavad riisikod on säärasead mis esinevad enam-vähem massiliselt ja alluvad seega statistilisele uurimisele, s.t. suurte arvude seadusele ja tõenäosuse-teooriale. Teine liik riisikoid on säärasead, mis ei esine niivõrd massiliselt, et nad oleksid allutatud suurte arvude seadusele ja tõenäosuse-teooriale, need on mõõdetamatud riisikod. Viimased on valusamaks probleemiks tänapäeva majanduselus. Nad võivad ilmuda ootamatult ja tuua vapustusi majandusellu.

Vastavalt kätitse funktsioonidele võime nimetada ka riisikot finantseerimis-, tootmis- ja minemiriisikoks.

Finantseerimisriisiko tähtsamaks teguriks on raha väärtuse muutumine. Seejuures kui oleme finantseerimise

teisist tööstureist ja tööstusist. Ta käitis omab 15 kivisöökaevandust, hulk rauamaagikaevandusi, üle 2000 km² metsa, hulk veejõuga töötavaid elektriijaamu jne. F-ile kuulub ka ta peatehases - River Rouge'is - maailma suurim valukoda. Hiigla tsemendivabrik kasustab ta kõrgahjudest saadud rauaslakke, kusjuures tootis enne viimast kriisiga aega kuni 2000 tn tsementi päevas. F. tarvitas aastas üle 20 milj. ruutjala tahvelklaasi, mis kõik toodeti ta omis klaasitshaseis. Uurimused näitasid, et kõrgahju tuhk sisaldas veel 60-70% rauda. F. kasutab seda eraldades raua tuhast ja sulatades vedelrauks. Üldse F. saab jäänustest, mille kõrvaldamine mõneski halvastikorraaldatud käitises tekitab suuri kulusid, aastas keskm. üle 4 milj. dollari tulu. Teistest kõrvaltoodetest F. saab aastas tulu üle 10 milj. dollari.

Tulemusi. F-i tehastes valmistati:

1908/9 aastal	10660 sõiduautot	à	950	dollarit
1913/14 -"-	264972	-"-	à	490 -"-
1923 -"-	2090959	-"-	à	295 -"-

Seega auto läks 15 aastaga odavamaks 3,5 korda, kuna samaaegselt F-il võimaldus tõsta töölise palku 2,5 korda. 1903.a. oli F-i autotehastel põhikapitali 28000 dollarit, praegu aga on seda 1.milj. doll. 1929.a. oli ta tehastes otseselt tööl 200.000 inimest. 200.000 olid tegevuses ta toodete müümisel ja 200.000 leidsid tööd vabrikuis, mis tootsid F-i jaoks. F-i tehas suudab täie koormatise juures loota kuni 10.000 autot päevas. Millise kiirusega seal töötatakse, selle kohta F. ise annab pildi, millest näeme, kuidas laevalt lossitav rauamuld umbes 50 tunni jooksul ei muutu mitte üksnes sõiduvalmis autoks, vaid müügi teel ühtlasi ka rahaks.

Muidugi ei saa väita, et sõkrane edu oleks üksi F-i põhimõtete rakendusest saadud. Teatavasti F. kasutab hulk aega üksi monopolistina Ameerika turgu, mis suu- resti mõjustas ta edu.

Mida me Fordilt peaksime õppima, need on ta äripoliitilised põhimõtted: kui tahetakse pidevalt edu saavutada, peab ühiskonda teenima. Meil aga kahjuks kehtib kaubanduse alal veel laialdaselt idamaine mentaliteet, mille järgi kauplemine on petmine. Seesama mentaliteet näib valitsevat ka meie töösturite man. Siin mitte omakulud ei dikteeri hindu, omakuludele ei peeta isegi

arvestust, vaid hinnad määratakse võistlejate hindade järgi kasustades monopoli-seisundit.

Mis puutub pidevtöö-ideesse, siis viimane on rakendatav ja rakendatud ka paljudes kesk- ja väikekätitsis. Nii kasustatakse liikuvat töölinti edukalt näit. lukksepa-, puusepa-, rätsepa-, kingsepa-, pagari-, monteerimis- ja paljudes muudes töökodades. Ent pidevtöö on rakendatav ka ilma liikuva töölindita. Sest pidevtööd tehakse kõikjal, kus tööprotsess toimub katkestamatult, pidevalt, kus ei raisata asjatult aega ega ruumi. Muidugi on suurkätitsel mitmes suhtes paremusi erisuguste ratsionaliseerimisvõtete kasustamisel. Kuid need suurkätitse paremused pole veel kaugeltki suutnud välja tõrjuda kesk- ja väikekätitsi suurtes tööstusriiges ega ka meil. Kõikjal tuleb aga arvestada, et igal maal, igal kätitsel ja tööalal on olulisi omapärasusi, mis nõuavad tõsist tähelepanu pidevtöö ja eriti liikuva töölindi kasustamisel. Sellest järeldub, et Fordi põhimõtteid ei tule meil mitte kopeerida, vaid neid tuleb kohandada meie erilisele olustikule.

13. Riisiko /risk, neste/.

Tööstur toodab turu tarvis. Ta rakendab kapitali majandusellu lootes sellest tulu saada. Sageli peitub selles aga teatav risk, sest kapital võib kaduma minna.

Riisikoks nim. majandusse mahutatud kapitali kadumamineku ohtu. Majanduses on tegemist kahe suguste riisikotega: mõõdetavate ja mõõdetamatutega.

Mõõdetavad riisikod on säärasead mis esinevad enamvähem massiliselt ja alluvad seega statistilisele uurimisele, s.t. suurte arvude seadusele ja tõenäosuse-teooriale. Teine liik riisikoid on säärasead, mis ei esine niivõrd massiliselt, et nad oleksid allutatud suurte arvude seadusele ja tõenäosuse-teooriale, need on mõõdetamatud riisikod. Viimased on valusamaks probleemiks tänapäeva majanduselus. Nad võivad ilmuda ootamatult ja tuua vapustusi majandusellu.

Vastavalt kätitse funktsioonidele võime nimetada ka riisikot finantseerimis-, tootmis- ja minemiriisikoks.

Finantseerimisriisiko tähtsamaks teguriks on raha väärtuse muutumine. Seejuures kui oleme finantseerimise

subjektiks, peitub oht raha väärtuse languses /võime saada vähem väärtust tagasi/, oleme aga finantseerimisobjektiks, siis peitub oht raha väärtuse tõusus /peame rohkem maksma kui ise saime/. Maksejõuetuse-riisiko esineb finantseerimisel, kui deebitor jääb maksejõuetuks. Kasvikumäära muutumise riisikot kanname siis, kui oleme mahutanud kapiteli kõrgema kasvikuga ja pärast hakatakse meile madalamat maksma.

Tootmisriisikod. Sel alal esineb palju riisiko-tegureid. Siin võib esineda materjaliriisiko, kus toormaterjal võib rikneda juba teel olles või rikutakse kohapeal oskamatu tööliste poolt. Võib esilduda ka masinate /instrumentide/ riisiko, kus kahju võib tulla tööliste hoolimatusest või asjatundmatusest /Nt. Nõuk.Venes, kus palju kalleid masinaid on rikutud asjatundmatust käsitlemisest/. Võib ka esilduda võistlusriisiko uute patentide leiutamisel, mis võimaldavad odavamalt toota kõrgema kvaliteediga kaupa.

Minemiriisiko. Tähtsamaks teguriks siin on uute võistlejate lisandumine, samuti ka moeriisiko. Mood on äärmiselt reeglipäratu. Kuigi sesoonivõnked on teada, ei või ette öelda, milline modell läbi lööb. See on kehtiv eriti daamide rõivaste kohta. Sesoonil turustamata jäänud esemed tuleb turustada alla omahinna. Seega moeasjade riisiko osatähtsus on kuludena suur ja moeesemed on kallid just riisiko tõttu eriti jaekaubanduses.

Käitise riisikopoliitika. Tekib küsimus, kuidas vältida riisikot. Selle vältimiseks on tekkinud eriline majandusala - kindlustus, mis tegeleb ainult riisiko tasastamisega. Kindlustus tegeleb suure arvu käitistega, mille tõttu ta suudab üksikuid ebaõnnestumisi tasuda jagades need kahjud kõigi vahel. Kuna üha rohkem uuritakse riisikonähteid, siis on ka kindlustusasjandus laienenud järjest uutele majandusaladele ja seega stabiliseerinud majanduselu. Leidub siiski veel praegugi selliseid riisiko-liike, mida pole suudetud seevõrra uurida, et neid võidaks kindlustada. Üheks sääraseks on konjunktuuri-riisiko. Seda ei juleta veel kindlustada, sest uurijate ennustused siin pole täitunud. Nii tuli USA börsikrahh 1928.a. täiesti ootamatult just siis, kui üks sealseid tunnustatud majandusteadlasi kirjutas, et Ameerika majandus on võtnud püsiva tasakaalu. Seni on konjunktuuririisiko vas-

tu võitlemisel ainsaks vahendiks varude muretsemine kõrgkonjunktuuri ajastul. Tol ajal tekkinud varusid tuleks mahutada nõnda, et depressioonijastul saaks nende abil ületada raskused. Tegelikult aga tehakse seda vähe, sest püüdnud kriisi survest tahetakse toibuda ja vabamalt hingata, kuni uus surutis ongi käes. Pidurdavalt mõjub ka asjaolu, et kuigi on teada võngete esinemine majanduselusel, pole teada aega, millal need esinevad. Seepärast ainsaks tõhusamaks võitlusvahendiks konjunktuuri-riisiko vastu on varude moodustamine.

Kokkuvõttes näeme, et riisiko on suurt mõju avaldanud majanduselule. Varem nägime, et kapital tehnika edusammude tõttu muutus illikviidseks. Nägime, et siin riisiko vältimiseks majanduselusel endas tekkis kontsentratsiooni nähtus kartellide, kontsernide, trustide jt. kujul. Riisiko vastu võitlemiseks on püütud leida vahendeid ja võtteid, kuid need pole osutunud veel küllaldaseks.

10. Käitise organisatsioon.

a/ Organisatsiooni mõiste ja olemus.

Loodusest teame, et organism on elusolend, mis koosneb organitest. Sellele organismile on iseloomulik, et ta pole mingi homogeenne mass nagu savi või muld, vaid keha, mis koosneb erilistest organitest, millede lõppeesmärk on organismi kui terviku funktsioonide täitmine. Selle eeskujul on hakatud ka majanduskäitist võrdlema organismitiga. Temalgi oleval oma eesmärk, näit. kapitalistlikus maj.käitises kasumi /profiidi/ taotlemine. Olevat ka oma organid, inimesed ja vara. Sääraste teooriatega peab olema ettevaatlik. Siin inimene esineb vahendina /organina/ ja ei mitte eesmärgina. See on meile võõrastav. Tegelikult sellest muidugi palju ei hoolita, sest kogemused näitavad, et inimene oma tarbeid suudab rahuldada paremini siis, kui tootmine sünnib organisatsiooni kaudu. Majandusteaduses on selles /organilisuse ja mitteorgaanilisuse/ suhtes hulk erinevaid vaateid. Üks neist kehtib praegu rahvussotsialistlikul Saksamaal, kus on hääldõnaks - enne üldsuse, siis üksikisiku huvi /Gemeinnutz geht vor Eigennutz/. See õpetus sai alguse Viini ülikooli prof. Spann'ilt. Selle järgi pole iseseisvaid inimesi

ega majandeid. Eksisteerib vaid kõrgem organism, sotsiaal-majandus, kus kõik üksikmajandid on vaid selle kõrgema organismi organid, on vaid selle funktsioonide täitjad. Ka Spann ei suuda näidata oma kõrgema organismi eesmärki. Kuna Spann püüab seletada rahvamajanduse ehk sotsiaal-ökonoomia olemust eesmärgilise organismi kaudu ja abil, siis nimetatakse tema õpetusi orgaanilis-teleoloogilisteks.

Vastand sellele õpetusele on prof. Liefmanni individualistlik-kausaalne teooria. Liefmann seletab rahvamajandusnähtusi puht-kausalselt, põhjuslikult vaatenurgalt. Tema seletab, et rahvamajandus pole mitte organism, vaid on üksikute indiviidide, üksikute majanduskäitiste koostöö resultant, millel pole omaette eesmärki. Seejuures mitte üksainus üksik majanduskäitis ei tingi sellise resultantkäitise olemasolu. Sest kuigi üksikkäitised toodavad erivais tingimuses ja eriva omahinnaga, nende resultant, turuhind kujuneb siiski enam-vähem ühtlaseks. Või võtame näit. kapitali kasviku, s.o. üüri kapitali kasustamiselt. Kuigi kapitali hind pakkumistel on eriv, tuleb kasviku kui pakkumiste resultant ikkagi ühtlane. Seega Liefmanni individualistlik-kausaalne teooria, näidates kausaalsuse sidet üksikute majandusnähtuste vahel, aitab neid seletada ja on seega vastuvõetavam ning mõistusepärasem orgaanilis-teleoloogilistest teooriatest. Ja kuna teooriatest on kasu niivõrd, kui võrd nad aitavad kaasa teatava asja mõistmiseks või teatud küsimuse praktiliseks lahendamiseks, siis ka sellelt seisukohalt on hinnatavam Liefmanni teooria.

b/ Käitise organisaatorid, ülesanded
ja seadused.

Majanduskäitises võime eraldada kaks erinevat nähtust - käitise keha ja käitise elu. Varem nägime, et käitise põhielemendeks on inimtööjõud ja vara. Kui need kaks elementi on kuskil koos, ilma et nad teotseks, siis see moodustab käitise keha. Kui nad hakkavad aga teotsema, looma, siis tekib käitise elu. Käitise organisatsiooni ülesanne on käitise keha loomine. Ta peab muretsema käitisele tööjõu ja vastavad vahendid, nii materiaalsed kui immateriaalsed; peab moodustama neist organismi. Käitise keha loomine peab toimuma nende kavade alusel,

mis andis ettevõtja /kavandav töö/. Käitise keha loomine ja täiendamine ongi kavandava töö peamiseks ülesandeks. Kui tahame käitise elu korraldada, siis selle elu sissepuhujaks, arendajaks ning säilitajaks on juhtiv töö. Selle töö ülesandeks on luua soodne kombinatsioon varade vahel kui ka varade ja inimtööjõu vahel. Sellest on siiski vähe. Appi peab tulema ka veel haldav- ja teostav töö., alles siis võib käitise elu areneda soodsalt.

Käitise keha ja elu loomisel tuleb pidada silmas: 1/ et igale organile antaks talle oma kindel funktsioon - võimete kohaselt; 2/ kui organitest hakatakse koostama organismi, siis määratagu kindlaks organite omavahelised suhted ja siis organismi kui terviku eesmärk ja ülesanded; 3/ tuleb pidada silmas, et üksikuid organeid ei toodaks ohvriks käitisele kui tervikule, et neid ei koormataks üle, kuna on teada, et ülekoormamine muudab kulud progressiivseks. On tarvis leida optimaalne koormus igale organile. Samuti tuleb pidada silmas, et üksik organ ei hakkaks end üle arendama teiste org. või käitise kui terviku kulul.

Edasi organisatsioon on tarvilik käitise tegevusest ülevaate saamiseks. Kui käitis on halvasti organiseeritud, siis on raske saada ülevaadet, eriti kui ilmnevad ebamäärased nähtused, nagu kulude progressiivseks muutumine jms. käitise elus. Org. on tarvilik ka käitise ratsionaliseerimiseks, sest mida optimaalsem on suhe käitise põhielementide vahel, seda kergem on käitist ratsionaliseerida. Org. on väga tarvilik ka käitise tegevuse üldiseks kontrolliks. Tema abil me saame teada, kuidas tööliised omal kohal püsivad ja millist kvaliteeti nad toodavad. Org. kaudu saame teostada toormaterjali, ladude ja ostu-müügi osakonna kontrolli. Saame teostada ka arvestuse kontrolli ja teha kalkulatsioone. Kontrollita aga käitis ei funktsioneeriks korralikult.

c/ Käitise organiseerimise vahendid.

Organiseerimisvahenditeks on:

- inimene ise, s.o. inimtöö;
- ruum evib suurt tähtsust käitise org./Nt. Fordi tehastes, kus ruum niivõrd sähstlikult kasustatud, et

ükski tööline ei oma ühtki ruutsentimeetrit ei rohkem ega vähem ruumi kui tal tööülesande sooritamiseks tarvis on/;

- Aeg on tähtis eriti käitise elu väljaarendamisel, kuna see elu ruumi alusel hakkab funktsioneerima ajas /Nt. Fordi llikuv töölint, mis ise aja ette kirjutab/.

- Peale selle on org. vahenditeks veel mitmesugused ratsionaliseerimise võtted, nagu kõlbavusproov, normimine, tüüpimine, standartimine, kogu Taylori-süsteem ja lõp-pude-lõpuks on üheks organiseerimise vahendiks ka organisatsioon ise.

d/ Organiseerimise meetodid.

Organiseerimise meetodid võivad olla empiirilised ja puht-teaduslikud ehk süstemaatilised. Meil on levinud peamiselt empiirilised org.meetodid. Nende meetodite kasutamisel käitise organiseerimiseks ei nähta ette erilist kava, vaid organiseerimine käib nii, kuidas seda elukogemused ette dikteerivad. Säärane on olnud näit. meie ühiskaupluste organiseerimiskäik maal, kus algul müüdi heeringaid, hiljem tarviduste kasvades aga tulid juurde riide-, raua- jne. -kauba osakonnad. Sääraselt on enamik meie vanemaid kaubanduskäitisi välja arenenud.

Puht-teaduslik /süstemaatiline/ käitise organiseerimine eeldab kindlat kava, plaani. Siin luuakse käitise moodsaimas kujus teatud lühikese ajaga. Näit. sulfaatselluloosi vabrik, moodsad kaubamajad jt., mis loodud lühikese ajaga kindla plaani kohaselt ja varustatud käitisele vajalike elementidega, algavad teatud momendil tegevust täie koormusega.

Käitise organiseerimisel pälvivad tähelepanu veel tsentralisatsiooni ja detsentralisatsiooni põhimõtted.

Tsentralisatsiooni põhimõtte juures kogu algatus ja kavad tulevad ühest keskusest - juhtivalt töölt. Teised on vaid teostajad, käskude täitjad. Siin juhtival tööl on äärmiselt suured õigused ja kohused /vastutus/, teistel seevastu väga väikesed. Sel põhimõttel on näit. organiseeritud mõned suured pank-käitised, millel filiaalid üle maa laiali. Siin on kõik keskusest ette dikteeritud - arvepidamine, aruandmine, ruumide jaotus jne.

Detsentralisatsiooni põhimõtte juures tulevad teatavad üldised juhtnõõrid ka juhtivalt töölt, kuid alluvatel on siin jäetud suurem vabadus teotsemiseks omal initsiatiivil ja ka suurem vastutus. Siin on nähtud ette eelarve, mille piires alluv instants võib enam-vähem vabalt teotseda.

Mõlemate põhimõtete /tsentr. ja detsentr./ kohta on küllalt vaieldud. Üldiselt võib öelda, et kui on tegemist personaaliga, kes ei oma head algatus- ja kiiret otsustusvõimet ega ole suuteline vastutust kandma, seal on kohasem tsentralisatsiooni põhimõte. Samuti seal, kus käitise filiaatide arv on suur, sest vastasel korral kaotaks keskus ülevaate käitiseist, mille tõttu üks filiaad võiks hakata teistega võistlema jms. Tsentr. üheks eeldiseks on muidugi ka, et keskusest antud kavad oleksid täpsad, läbi kaalutud ja põhineksid kindlail andmeil. Vastasel korral need muutuvad puiseks ja kahjulikuks käitisele. Peale selle tuleb ka siin teatud küsimused, mis lähedalt seotud üksiku filiaadi erilise olundiga, jätta otsustada kohapeal detsentralisatsiooni alusel. Detsentralisatsioon on muidugi edukalt kasustatav seal, kus ilmnevad ülaltoodule vastupidised asjaolud. Kus on algatus- ja otsustusvõimelised isikud jne., eriti aga väiksemate käitiste juures on see parim organiseerimise viis.

Käitise asutamiseks ja organiseerimiseks tuleb tõmmata juure vastavad asjatundjad. Välismaadel /P.Ameerikas, Saksamaal/ on asutatud kutseliste asjatundjate-organiseerijate seltse, kes vastava kutse peale asjatundjad välja saadavad. Neil ettevõtetel on konjunktuuri uurimise tulemused juba kasustada ja nad võivad öelda kohe, kas ja kus maksab teatavat majanduskäitist asutada. Nad teavad ka milliseid masinaid on vaja muretseda ja kust neid saab soodsamalt; kust saab oskustöölisi ja meistreid, millised seaduslikud nõuded on käitise avamiseks ja kuidas neid lahendada. Meil on vastavaid asjatundjaid vähe, puuduvad ka vastavad asutised ja andmed konjunktuuri uurimiseks. Leidub küll üldsõnalisi ülemaalisi andmeid, mida aga pole võimalik kasustada teatava konkreetse juhu lahendamiseks. Isegi majandusgeograafiline ülevaade meie maast on alles loomisel. Nii et oleme alles andmete kogumise ajajärgus, mis teadusliku

töö esimene aste. Neid andmeid on tarvis veel süstematiseerida ja leida kausaalsuse side nende vahel, alles siis saab neid praktikas kasustada. Praegu meil üldkõikumis pööratakse välismaa spetside poole, kes aga kahjuks tunnevad vähe meie eriolusid.

12. Käitismaajanduslik väärtuste liikumine.

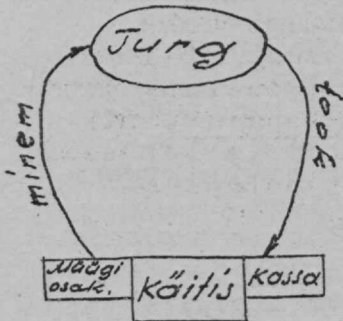
a/ Väärtuste liikumisest käitises üldse.

Teatavasti majanduselu arenedes käitised hakkasid oma vahel läbi käima, suhtlema. See suhtlemine on üha suurenenud kuni käesoleva ajani, millal see audarkia dendentisi tõttu on vähe tagasi läinud. Sel moel on tekkinud käibe mõiste.

b/ Käive /Umsats, turnover/.

Käibeaks nimetatakse varade koguslikku või väärtuselist vähiliikumist teatud aja /käibeperioodi/ jooksul käitisesest välja ja harilikult turu kaudu käitisesse tagasi.

Käive jaguneb kahte faasi. Seda osa mis liikumisel viib kauba käitisesest turule nim. minemifaasiks ehk minemiks /Absats, marketing/, turult käitisesse /harilikult rahas/ tagasi - toogi faasiks ehk toogiks /Ertrag, returns/. Normaalsetl toogil peab tulema tagasi rohkem väärtust /raha/ kui teda läks välja /kauba väärtus + kasum/. Karl Marx kujutab käivet /oma teoses "Das Kapital"/ järgmiselt:

Käibe skeem.

- a/ Kaubanduskäitises
G/eld/ → W/are/ → G₁/eld/.
- b/ Tööstuskäitises
G → W → P/rod./ → G₁.

Käivet võib mõõta koguslikult /kvantitatiivselt/, nt. meetrites, kilogrammides, tonnkilomeetrites /raudteel/, kilovatt-tundides /elektri jaamas/ nii minemi kui toogi faasil. Tavaliselt minem on siiski natuuras ja took ena-

masti rahas. Lõpparvestus aga tänapäeva kapit. majanduses toimub alati rahas. Kuna käive õieti ongi käitise elu, siis tänapäeva majanduses ta evib olulist tähtsust. Mida kiirem, mida intensiivsem on käive, seda suurem on kasum. Seepärast kaubanduskäitised püüavad tänapäev sellele, et võimalikult rohkem teatava jaj jooksul läbi müüa, s.t. suuremat käivet saavutada.

Näiteks kui meil on 100 kr. 10% käibel ja see ringib aastas 1 kord siis a. lõpul on meil raha 110 kr. Kui see summa ringis käibel 2 korda aastas, siis on sama summa juba käes $\frac{1}{2}$ a-ga jne. Või lühemalt:

I ringil	100 kr.	toob	/10%-ga/	10 kr.	ja ringi lõpul	omame	110 kr.
II "-	110 "	- "	- "	11 kr.	- "	- "	121 kr.
III "-	121 "	- "	- "	12,1 kr.	- "	- "	133,1 kr.

jne.

Siit nähtub, et käibe kiirusel on väga suur tähtsus. Selle arvel me võime kasvikumäära langetada ja kasum tuleb ikkagi suurem. Et saada ülevaadet ja teha uusi kalkulatsioonid, tuleb käibe kiirus ka arvutada. Seda tehakse järgmiselt:

Oletame, et meil on mingi toormat. ladu, mille seis aasta algul /algseis - A/ on teada. Aasta jooksul meil tuleb juure lisand /L/ ja aasta lõpul on järel veel teatav jääk /J/. Käibe kiiruse kättesaamiseks tuleb teha nüüd arvestus, n.n. keskmise laoseisu arvestus, mille saame, kui arvame algseisule juurde jäägi /lõppseisu/ ja jagame 2-le. Nüüd on tarvis teada veel käibe suurus, mille saame, kui arvame algseisule juurde lisandi ja lahutame jäägi. Nüüd jagades käibe suuruse keskmisele laoseisule saamegi käibe kiiruse.

$$\text{Kesk. laoseis} = \frac{A + J}{2} = \frac{100 + 200}{2} = 150$$

$$\text{Käibe suurus} = A + L - J = 100 + 1100 - 200 = 1000$$

$$\text{Käibe kiirus} = 1000 : 150 = 6,6.$$

Tähendab kaup ringis 6,6 korda aasta jooksul.

Käibe kiiruse abil saame ka laovälte jagades aasta /360 p./ käibe kiirusele $360 : 6,6 =$ laovälde.

See arvestus on näitlikkuse mõttes tehtud toorelt.

Tegelikus praktikas tehakse seda kuude kaupa ja võetakse siis keskmine.

14. Rentaablus /kasumlikkus - rentabiliteet/.

Rentaablus on kapitalistliku majanduse lõppeesmärk. Rentaablus on arvestuslik suurus ja kujutab endast kasumi suhet kapitaliga, mis on väljendatud protsentides. Nt. meil on kapital 100 kr., mis andis kasumit 10 kr. Nüüd vaatame mitu % teeb välja 10 kr. 100-st kroonist ja see ongi rentaablus. Näit. kapitalistlikus majanduses suurkaupmees mõõdab oma majanduse edukust rentaabluse %-i kaudu. Kui see on suur, siis on hästi majandatud, kui väike, siis halvasti, kui aga korduvalt negatiivne, siis tuleb äri saneerida või koguni likvideerida.

C. Erikäitismajandusteadus.

1. Erikäitismajandusteaduse mõiste, objekt ja ülesanded.

Käitismajandusteadus on teadus, mille uurimisobjektiks on käitise majandus. Seega ta ei uuri mitte igasuguseid nähtusi, mis käitises esinevad, vaid käitise majanduslikku külge. Peale majanduslike probleemide on käitisel veel tehnilised, juriidilised, psühholoogilised, eetilised jt. probleemid, mis kuuluvad teiste teaduste uurimisvaldkonda. Nii on igal teadusel oma kogemusobjekt ja tunnetusobjekt. Kogemusobjekt on selline suurus, milles meie kogemuste kohaselt need suurused esinevad, mida meie tahame seal uurida. Seega käitismajandusteaduse kogemusobjektiks on käitise majanduslik külg ja käitismajandusteadus uurib ainult seda majanduslikku külge.

Käitismajandusteadus jaotatakse tänapäev kahte rühma - üld- ja erikäitismajandusteaduseks.

Üldkäitismajandusteadus uurib neid maj. nähtusi, mis on enam-vähem ühised kõigile majanduskäitistele. Näit. inimtööjõud, varandus, finantseerimine jt., mis esinevad kõigis käitistes. Seega kõik eelkõrsitatud probleemid kuuluvad üldkäitismajandusteaduse ossa.

Erikäitismajandusteadus uurib majanduse selliseid külgi, mis on omased, spetsiifilised ühele teat. majanduskäitiste liigile. Näit. põllumajanduslik käitismajandusteadus uurib nähtusi, mis omased põllundusele, kaubandus-

k.m. - nähtusi, mis omased kaubandusele jne.

Käitismajandusteadus /nii üld- kui ka erikäitismajandust./ jagatakse teatud alaosadesse ja nimelt kolme suurde rühma:

- Sisekäitismajandusteaduseks,
- väliskäitismajandusteaduseks ja
- käitismajanduslikuks tehnikaks.

Sisekäitismajandusteadus uurib probleeme ja nähtusi, mis toimuvad käitise sees sõltumatult ta välistest küljest.

Väliskäitismajandusteadus uurib neid probleeme, mis tekivad käitiste omavahelisel suhtlemisel või liiklemisel, näit. tellimised, võlad jms.

Käitismajandusliku tehnika alla kuuluvad nähtused, mis pole otseselt majanduslikku laadi, kuid on siiski käitise elus tarvilikud nagu raamatupidamine, korrespondents, omakulude arvestus, bilansiküsimused ja käitistatistika.

2. Tööstuskäitismajandusteadus.

a/ Tööstuskäitise mõiste, olemus ja liike.

Tööstuseks laiemas mõttes nimetatakse majanduslike hüviste ammutamist loodusest või loodusest ammutatud hüviste töötlemist /ümbertöötamist/. Kui hüviste ammutamine toimub ainult loodusest, siis nim. seda ürgtööstuseks, nagu seda on kaevandus-, metsandus-, põllundus-, kalandus, jahindus jt. Kui loodusest ammutatud hüvised töötatakse ümber, siis nim. seda töötlevtööstuseks, nagu seda on tekstiil-, maitseainete jt. tööstused. Tööstuse mõiste alla kuulub tänapäev ka käsitöö, kuigi see arenenud omaette ja juriidiliselt teda eraldatakse, siis kvalitatiivselt ja meie arusaamise kohaselt siin pole mingit olulist majanduslikku vahet.

Tööstuskäitisi esineb rahvamajanduses vahetusmajanduse ühe osana. Ta on turu kaudu seoses teiste rahvamaj. osadega ja moodustab selles mõttes ka ühe rakukese, millel on täita omaette funktsioon. Selles mõttes tööstuskäitise juures meil on tegemist samade küsimustega, mis esinesid majanduskäitise juures üldse.

b/ Tööstuskäitise asukoha küsimus.

Tööstuskäitise asukoht võib olla toormaterjali, töolisjõu, veovõimaluste jne. orientatsiooniline. /Vt. Asukoha küsimus - üldosast/. Ka siin on lähtekohaks kuulud. Lähtudes puht-majanduslikest kaalutlustest tuleks asutada tööstuskäitis sinna, kus need tingimused on optimaalsed.

Tähtsamaks küsimuseks tööstustel on tooraine küsimus. Selle järgi tööstused jaguvad 2-te suurde rühma:

- tööstused, mis vajavad sõbrast toorainet, mida on saada kõikjal /nn. ubikviteedid/ ja enam-vähem ühtaoliselt üle maa. Siia kuuluvad telliskivi-, lubja-, toiduainete- jt. tööstused, millele leidub toorainet enam-vähem kõikjalt. Näit. enne teraviljakaitset meil asusid tähtsamad veskid Tallinnas, kuna vili veeti välismaalt Tallinna sadama kaudu, kus oli seda kasulik jahvatada. Teraviljamonopoli tekkimise järel tekkis ka maal jahuveskite võrk, kuna Tallinna suurveskite tegevusaste on alla läinud;

- tööstused, mis seotud toorainega, mida leidub ainult teatud kohtades, näit. kiviõli tööstus.

Tööstuskäitisi liigitatakse nende käibekiiruse järgi kiirkäibelisteks ja aeglaskäibelisteks, millel on ka oma tagamõte.

Kiirkäibelised tööstuskäitised on tarbijaskonna orientatsiooniga. Nad saavad oma produktid kiiresti turule /leib, suhkur, makaronid jms./. Neil tööstuskäitistel peab olema eriliselt hea müügiosakond, täppis konjunktuuri uurimine ja osav reklaam.

Aeglaskäibelised tööst.käitised on sõbrased, millel kapital ringib aeglaselt, tehes aastas vaid 1-2 ringi. Siin on tähtis käitise sise-organisatsioon. Need käitised tavaliselt tootlevad tellimistele, millede käimine sageli nõuab aastaid. Siin turu-uurimine on lihtis, see on teada, samuti tarbijaskond /Nt. laeva- ja veduritehastes/. Reklaam pole siin nii väga oluline. Tähtis on siin, et oldaks tehniliselt ajakõrgusel ja, et käitise omakulu oleks madal, sest siin pole võimalik teenida käibe kiirusega, vaid kulude allasurumisega.

Edasi jaotatakse tööstuskäitisi madala- ja kõrge- rentaablusega käitisteks. On tööstusalasid, kus rentaab-

lus keskmiselt aasta kohta on madalam kui mõningail teistel. Rentabiliteet on tavaliselt madal vähese riisikoga käitistes, kõrge - suure riisikoga käitistes. Sellest tingituna peavad madala rentabiliteediga tööstuskäitised hoolsalt ja lühikeste perioodide tagant kontrollima oma käitise tegevust, kuna siin väiksemgi võnge võib muuta rentabiliteedi negatiivseks. Järelikult peab neil olema pidevalt hea omakulu orientatsioon. Kõrge rentaabluusega käitistel pole see nii oluline, kuna väiksemad võnked ei muutu siin kohe saatuslikuks.

Vastavalt inimtööjõu rakendusele jagatakse tööstuskäitisi töötõhusaiks /tööintensiivseiks/ ja kapitalitõhusaiks.

Töötõhusais käitisis, kus peamine kapitalitõhusus, tuleb panna päämist rõnku käitise sotsiaalse külje väljaarendamisele, s.o. valgustusele, ventilatsioonile, tööliste elamute väljaarendamisele jms.

Kapitalitõhusais tööstuskäitisis vastupidi tuleb neid selle kohaselt sisustada.

c/ Tööstuskäitiste finantseerimine.

Tööstuskäitise finantseerimisel üldiselt tuleb khaia nende põhimõtete järgi, mida nägime üldkursuse majanduskäitise finantsküsimumes. Tuleb silmas pidada, et tööstuskäit. finantseerimiseks ei saa kapitali igast krediit-asutisest. Selleks on kujunenud välja erilised pangad. Meil on selleks alates 1927.a. Pikalaenu Pank. Peale selle võib saada tööst. finantseerimiseks lühema-ajalist krediiti ka Eesti Hüpototeegi Pangast /Tartus/. Kuid käibekuludeks /eriti kiirkäibe korral/ võib tööstus saada krediiti ka Eesti Pangast ja harilikest kommerts-pankadest tähtajaga 3-6 kuuni.

Tänapäev finantseerib tööstust ka kaubandus, eriti hulgikaubandus. Meil see moodus on vähe levind, Inglismaal aga väga laialdaselt. Seal kaupmees sageli finantseerib tööstust eesmärgiga saada müügil ainuesindust vastava tööstuse toodetele. Vahel finantseerib tööstust ka tarbija. See esineb eriti rasketööstuse juures, näiteks riiklikel relvatellimistel sõja olustikus, kus riisiko vältimiseks juba ettemaksu nõutakse. Ka tööstuse finantseerimisel peetagu silmas, et ei võetaks lühematärminilisi

laene, kui ise raha tagasi saadakse, kuigi see tööstuses pole niivõrd tähtis kui panganduses. Selle põhimõtte vastu eksimisel võib ähvardada maksejõuetus.

d/ Tööstuskäitise vara muretsemine.

1. Sisseostuosakond ja selle ülesanded.

Tööstuskäitis on oma varanduslikult struktuurilt keerukaim, kuid ühtlasi oma funktsioonide poolest täiuslikem. Temas esinevad kõik probleemid, mis võiksid esineda majanduskäitises üldse. Selles mõttes vaid koolitatuim pea suudab siin üksikuid probleemistikke eritella. Vara muretsemisel siin on tarvis suurt asjatundlikkust. Juba hoonete ehitus toimugu tehniliste asjatundjate, inseneride järelvalvel. Samuti tuleb tehniliste seadeldiste muretsemisel pöörduda vastavate spetside poole. Kui võimalik, siis tellida juba soliidsetelt äridelt, kes juba ise oma asjatundjad välja saadavad. Kui pakkujaid ärisid on vähe, siis toimetatakse vähempakkumisi, kus esitatakse pakkujale oma soove. Kui pakkujaid ärisid on palju, siis on kasulikum kuulutada, esitades ühtlasi tingimused. Sisse tulnud pakkumiste vahel toimetatakse nn. arbitraaz, kaaludes kõik plussid ja miinused ja valides siis soodsaima pakkumise. Kui on tellimine võimalik puht-majanduslikel kalkulatsioonel, siis suundatakse see sinna, kus odavam. Siin on aga sageli takistuseks riikidevahelised kaubanduslepingud ja äridevahelised kartellid. Näit. kui soovisime osta Inglismaalt, siis riigi vahelesegamise tõttu peame ostma Saksast, kus tingimused võivad olla halvemad. Riik aga segas vahele sellepärast, et Eesti Panka oli kogund palju Saksa markasid. Ka toorainete ja pooltoodete muretsemiseks on tarvis ostuosakonnas head kaubatundjat, näit. tekstiiltööstuses villa, puuvilla, siidi ja vastavate pooltoodete /lõngade/ tundjat. Kaubatundjad ostuosakonnas peavad tundma ka majandusgeograafiat, et nad oleksid teadlikud, kuhu suunda tellimisi. Tänapäev pole hästi enam võimalik, et samas isikus peituks hea kaubatundja ja ka tehniline jõud. Seepärast, kui tehnilisi jõude omal pole, tuleb pöörduda vastavate spetsialistide poole.

e/ Tööjõu muretsemine.

Ka tööstuskäitises esineb primaarse käitise elemendina inimtööjõud. Selle muretsemiseks tuleb kasustada tööbörssi, ajalehtede kuulutusi, panna erilisi kuulutusi käitise värvate juures tahvlile jne. Tööjõu hankimise probleem on momendil meil väga akuutseks muutunud. Absoluutset puudust ei võiks siiski olla, tegemist on organiseerimatusega. Kaalutakse tööliste sissetoomist välismaalt, mis aga võib olla väga ohtlik samm. Kuna meil talvel on maal palju töötavaid inimesi, siis küsimusest saadaks üle sel teel, et rakendataks vähemalt talveperioodil need tööle mitmesugustesse tööstuskäitistesse, kuna suvel need käitised võiks töötada vähema koormusega.

f/ Tööstuskäitise organisatsioon.

Ka tööstuskäitiseski esinevad samad tööfunktsioonid, mis majanduskäitistes üldse, nimelt kavandav, juhtiv, haldav ja teostav töö. Neist suurim on teostav töö /kaubanduses ja panganduses - haldav/. Juhtimine on siin organiseeritud kahesuguselt: kollegiaalsel ja direktoriaalsel printsiibil.

Kollegiaalsel printsiibil on juhtimas mitu isikut /kolleegium/, kellel on käitise tegevuses täita igal eriv ülesanne, näit. tehniline-, majandus- ja kaubandusdirektor. Neil on kõigil ühesuurune võim, kuna üldküsimusi otsustab nende kolleegium. Selle süsteemi paremuseks on, et siin on mitme ala spetsid koos, teadmiste kogusumma on suurem ja säärane kolleegium omab käitises paremat ülevaadet. Süsteemi nõrkuseks on ebaelastsus, paendumatus, aeglane teotsemine, hõõrumised omavahel, võimupüüdmine ja üksteise ületrumpamine.

Direktoriaalse printsiibi juures kogu käitise juhtimine on koondatud ühe isiku kätte, kellel ka võivad olla abiks spetsialistid, kuid lõppotsuse teeb ikkagi peadirektor. Selle prints. hüveks on paenduv ja kiire otsustamine, vähem hõõrumisi.

2. Töötasu-osakond ja selle ülesanded.

Üheks ülesandeks tööstuskäitises on tööliste tööle-

võtmine ja töölkäimise kontroll selle ülesande teostamiseks on eriline töötasu-osakond. Töölise tööle võtmisel tuleb kontrollida tunnistusi, teha oskusproove /oskustöölisele vastavate tsüklogrammidega/ jms. Peale selle tuleb sooritada vastavad juriidil. toimingud, mis nähtud ette tööõiguses.

Töölise töölkäimise kontrolliks on mitmesuguseid meetodeid. Neist lihtsaim on numbri meetod. Selleks on käitise sissekäigul numbrivarn, kust iga tööline tööle tulles võtab oma numbri ja lahkudes asetab selle tagasi. Kontroll on töö algusmomendil. Kohalolevad numbrid näitavad puuduvaid töölisi. Täpsam on tempel-kella meetod. Siin tööline pistab tulles oma kaardi tempel-kellasse, mis lööb sellele kellaaja. Samuti toimitakse töölt lahkudes. Kaart näitab tööl oldud tundide arvu, mis on tähtis eriti tunnitöö juures.

Palgaosakonnas lahendatakse ka töölise käitise lahkimisega seoses olevad küsimused.

3. Lao-osakond ja selle ülesanded.

Suurematel tööstuskäitistel on eriline lao-osakond. Lao ülesanne on: 1/ säilitada tööstuskäitise ostetud toorained kui ka varumasinad, instrumendid ja seadised; 2/ säilitada pool-, vahe- ja valmistooted.

Tooraine mõiste rahvamaj. mõttes erib selle mõistest käitismajanduslikus mõttes. Tooraine rahvamaj. mõttes on säärane hüvis, mida otseselt ei saa veel kasustada inimese tarbeks./Näit. puuvill, mis tarvis töötleda lõngaks, siis riideks ja vast siis on tarvitata inimese tarbeks./ Tooraine käitismaj. mõttes on iga majanduslik hüvis, mida võib veel töötleda. /Näit. rõivaste valmistamisel: ka riide tükiga võime end juba katta, kuid käitismajanduslikult on see veel töödeldav rõivaiks ja seega tooraine. Samuti on rasv keemiatööstusele tooraine, kuigi me teda juba töötlematagi kasustame/.

Kuna lao ülesanne oli mitmesuguste ainete säilitamine, siis vastavalt sellele jagub ladu alaladudeks, nagu: toorainete ladu, varu ladu /kus reservid, varumasinad ja seadised/, pool-, vahe- ja valmistoodete ladu. Laoruum ja seadis peab olema kaupade kohane. /Näit. puistkaubad, nagu kivisüsi, segavili jt. nõuavad eriliselt seadeldud laoruumi/.

Tähtsuse järgi jagatakse laod pea- ja abiladudeks /kõrvalladudeks/. On tähtis, et ladu asuks käitise lähedal, mis vähendab transpordikuluseid ja säästab aega. Laoruumid olgu kättesaadavad ja niivõrd avarad, et kauba kättesaamisel ei oleks takistusi.

Nagu igal majandamisel nii ka lao-majandamisel tuleb pidada silmas kulusid, milleks võivad olla: personaalikulud /ülevaataja, teenijad/, üürikulud, amortisatsioonikulud, küte-, valgustus- ja seadistamiskulud. Tähtsaks kululiigiks on ka kapitalikasviku-kulud. Laos on kaubad, mille all kapital, mis vajab kasvikut. Seepärast on laopoliitikas väga tähtis, et laovälde oleks võimalikult lühike. Mida vähem kaup seisab, seda suuremad on kapitalikasviku summad. Saksas on välja arvestatud, et jaekaubanduskäitiste ladudes on keskmiselt aastas 7 miljardi marga eest kaupa. Meil pole vastavat arvestust tehtud. Siit selgub veelkordselt kui tähtis on käibe-kiirus.

Lao sisekord. Siin on põhioõue, et iga lattu saabuv kaup oleks registreeritud laoraamatus vastavalt kauba liikidele. Laoraamat peab esmajärjekorras näitama kauba kogust, hind tuleb teises järjek. Ta peab näitama igapäevast kaupade saabumist ja väljumist. Laoraamat peab näitama meie hanke-nõudmisi /s.t. kui palju on tarvis kaupa juurde tuua/ samuti ka hanke-kohustusi. Ladu peab olema nõnda korraldatud, et oleks võimaldatud kiire kontroll ja inventuur. Tänapäev ei lepita enam ühe inventuuriga aastas, nõutakse juba igakuulist arvete lõpetamist, kuutulemust, -rentaablust. Sellest tingituna peab kaup olema nõnda paigutatud, liigitatud ja nummerdatud, et oleks võimalik saada kiiret ülevaadet.

4. Müügiosakond ja selle ülesanded.

Kõneldes tööstuskäitises müügist peame vaatlema teda kui hulgi-kaubanduslikku käitist. Siin peame samuti ajama äripoliitikat pidades silmas, kas suurt käivet väikese kasumiga kauba-toote-ühikult, või väikest käivet suure kasumiga sõltuvalt kauba liigist. Kui on tegemist monopolseisundiga, siis ka siin tuleb hinna määramisel arvestada rahva ostujõudu. Siingi tuleb korraldada turu-uurimist, et selgitada, kes vajavad meie tooteid

/noored või vanad, rikkad või vaesed jne./ . Tööstus võib müüa kas hulgikaubandusele, jaekaubandusele või otseselt tarbijale. Viimasel juhul ta peab ajama samast müügipoliitikat nagu jaekaubanduski. Tänapäev on tööstusel tendents lülitada välja kaupmeest, või vähemalt üleliigset vahekaupmeest. Tööstus tahab võtta kaubanduselt ta rahvamajandusliku funktsiooni endale. Praegu näeme meil tööstust asutavat sündikaate ja kartelle ja arendavat kauplustevõrku üle maa /näit. A/S "Tekla"/. Eriti tekstiiltöösturite ja kaupmeeste vahel on käimas kibe võitlus, kus ründajaks on tööstus/. Seni kui tööstur lülitab välja üleliigset vahekaupmeest, on see rahvamajanduslikult ja tarbija seisukohalt tervitatav, kui aga tööstur hakkab muutuma monopolistiks, siis on see kahjulik /tekib kvaliteedi langus ja hindade tõus/. Ka kaupmeeskond on hakanud end organiseerima, mille esimeseks sammuks on ostukeskuste loomine.

Fayolism ehk Henry Fayol'i haldusõpetus.

H. Fayol oli prantsuse insener. Ta omas põhjalikku haridust mäekaevanduse alal, eriti aga söekaevanduses. F. uuris põhjalikult Prantsuse ja Belgia söekaevanduse olustikke. See töö äratas suurt tähelepanu, nii et teda hinnati aurahaga ja F. omandas audoktori tiitli. 1888.a. F. sai ühe Prantsuse suure kaevandustööstuskäitise direktoriks. See käitis oli halvas majanduslikus seisundis, seisis pankroti äärel. F. viis selle käitise varsti eeskujulikule majanduslikule järjele. Selle saavutise kohta lausub F. ise, et see edu polevat mitte tingitud niivõrd ta isiklikest omadusist, kui neist põhimõttest, mis ta rakendas selles käitises. Juba oma elu kestel F. rakendas oma põhimõtteid ka teistes kaevanduskäitistes olles seal nõuandjaks. Ta ratsionaliseeris ka Prantsuse tööstuse haldusaparaati. Ta peateos "Administration Industrielle et Générale" on tõlgitud peagu kõikidesse maailma keeltesse.

Vaatleme lähemalt, milles seisab F-i haldusõpetus. F. jagab majanduskäitise tegevuse 6. põhifunktsiooni:
1/ tehniline-, 2/ kaubanduslik-, 3/ finantsmajanduslik-,
4/ kaitse-, 5/ arvendus- ja 6/ haldusfunktsioon.
Tehnilise funktsiooniga F. mõtleb neid ülesandeid,

mis on otseselt seoses käitise tehnilise protsessiga, s.o. tootmisega. Kaubandusliku f. all - neid tegevusi, mis käitises esinevad kaubanduslikena nagu ost, müük. Finantseerimis-f-ga funktsioone, mis seoses kapitali hankimisega. Kaitsef-ga tegevusi, mis seoses käitise kaitsega igasuguste ohtude eest, nagu vargused, tuleõnnetused, looduslikud õnnetused jms. Arvendusliku f-ga arvepidamist /arvepidamist F. nimetas käitise silmadeks/.

Haldusfunktsioonile F. pühendab oma peamise tähelepanu. Kõigepealt ta juhib tähelepanu sellele, et tuleb teha vahet juhtimise ja halduse vahel. Juhtimine on kõigi kuue käitise funktsiooni kokkukõlastamine, kuna haldus on vaid üks neist. F-i arvates igas käitises esinevad ülalloodetud kuus funktsiooni ühes suuremal, teises vähemal ulatusel. Tema järgi haldama tähendab ette kavatsena, organiseerima, ülesandeid jaotlema, koordineerima ja kontrollima.

Ettekavatsamine tähendab käitise tuleviku uurimist ja selle põhjal vastavate kavade koostamist. Organiseerimine tähendab käitise põhielementidest, inimesest ja materiaalistest hüpoteesist organismi moodustamist. Ülesannete jaotamine tähendab igale käitises esinevale isikule ja masinale võimetekohase ülesande andmist. Koordineerimine tähendab kõikide käitise funktsioonide kokkukõlastamist ühtlaseks harmooniliseks tervikuks. Kontrollimine tähendab järelvalvet, et kõik ülesanded teostataks

ettenähtud korra kohaselt. Rääkides funktsioonest F. tähendab veel seda, et suurtes käitistes on haldusülesanded väga suured, ja teised funktsioonid jäävad tagaplaanile, mispärast näib, nagu oleks seal juhtnööriks vaid puht-administratiivne tegevus.

Halduse alal tegelevad inimesed peavad omama teatavaid omadusi, millised F. jagab rühmadesse:

1. Kehalised omadused, nagu tervis, kehaline tugevus ja vilumus.
2. Vaimsed võimed, s.t. terve mõistus, kiire taip, kindlameelsus, hea algatusvõime, taktilisus ja vaimne elastilisus.
3. Moraalsed omadused, nagu vastutustunne ja alandlikkus
4. Üldharidus.
5. Eriharidus.

6. Vastavad kogemused, ilma milleta ei saa olla hea administraator.

F. rõhutab, et haldusfunktsioonile on seni omistatud vähe tähelepanu. Haldusf. on niisama tähtis kui teised f.-d, mispärast tuleb pöörduda suuremat tähelepanu selle õpetamisele koolides, alates sellega juba algkoolist.

Majanduskäitise jagab F. kaheks organismiks - sotsiaalseks /inimene/ ja materiaalseks /vara/ organismiks. Selles jaotuses ilmneb teatav ühekülgsus, kuna ta pole näinud ette immateriaalset organismi. F-i arvates haldus tegeleb vaid sotsiaalse organismiga, s.o. inimesega; materiaalse organismiga tal tegemist pole.

Fayoli halduspõhimõtteid.

1. Tööjaotuse põhimõte. F-i arvates tööjaotus on otse looduslik nähtus, mis valitseb juba iga loodusliku organismi juures. Mida täiuslikum on organism, seda laialdasem on tööjaotus. Seepärast sotsiaalsel organismil, kui täiuslikemal, olgu ka põhjalikem tööjaotus. Halduse ülesanne on hoolitseda, et tööjaotus oleks võimalikult põhjalik.

2. Autoriteedi põhimõte. Autoriteediks nimetab F. õigust käskida ja võimu käsutämist nõuda /sanktsioone/. Ta jagab autoriteedi stalutaarseks ehk põhikorraliseks /põhineb põhikorral/ ja isiklikuks - põhineb isiku individuaalsetel omadustel. Seejuures isiklik autoriteet olgu statutaarse autoriteedi eelduseks. F. juhib tähelepanu sellele, et autoriteedi teostamisel tekib alati vastutus. Kes nõuab käskude täitmist, rakendab autoriteeti, see peab ka oma käskude eest julgema vastutust kanda. Isik, kel on püüe vabaneda vastutusest, pole kohane autoriteedi rakenduseks.

3. Distsipliini põhimõte. Distsipliiniga F. mõtleb kuulekust, s.o. ettenähtud korra ja määruste täpset täitmist. Kes nõuab distsipliini, olgu ise distsiplineeritud.

4. Ülesannete ühikliku jaotuse põhimõte, mis seisab selles, et iga tööline peab saama ülesandeid ainult ühelt isikult /militaarne süsteem/.

5. Käitise ühiklik juhtimise põhimõte. Juhtijaks olgu vaid üks isik. Tuleb pidada normaalseks, et looduses on loomadell vaid üks pea; kaks pead olla anomaalia.

6. Isikliku huvi allutamise üldhuvile. F. juhib tähelepanu sellele, et käitises sageli üksikud isikud püüavad endid kehtima panna, mille all kannatavad üldsuuse huvid. Selle vastu peab töötama. Vahenditeks siin on: kindel kord käitises ja hea kontrollaparaat.

7. Tsentralisatsiooni põhimõte. F. on veendunud tsentralis. pooldaja, detsentralisatsiooni ta ei poolda üldse. Kogu juhtimine olgu keskendatud ühe tsentraalse jõu kätte.

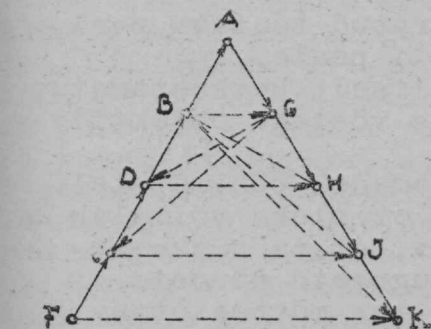
8. Korra põhimõte. Kord käitises tähendab seda, et igale isikule ja asjale olgu määratud ta koht ja ülesanne ja need peavad sel kohal asuma ja neid ülesandeid täitma. F. juhib tähelepanu sellele, et kui käitises on kindel kord, siis mustust ei tohi seal olla, sest sel puudub seal koht /kuna käitises on ja võib sündida vaid seda, mis on ette nähtud, mustust aga pole seal üldse ette nähtudki/.

9. Alluvuskorra põhimõte. Siingi on F. militaarse põhimõtte pooldaja. Alluvuses valitsegu hierarhiline jär-

jestus. Erandina lubab siiski alaküsimusis sellest kõrvale kalduda ja minna neis kõrvalteed, järgimata hierarhilist järjestust.

10. Algatusvõime põhimõte. Käitise sotsiaalorganism olgu selliselt korraldatud, et igal isikul oleks võimalik oma algatust väljendada.

11. Õigluse põhimõte. Käitise administratsioon olgu õigustundeline. Olgu kindlad eeskirjad, alles siis võib nende täitmist nõuda. Eksimuste korral rakendatagu sanktsioon õiglaselt. Õigluse põhimõtte rakendamine pole kerge, sest vead /eriti juhtiva töö juures/ ilmnevad hiljem sageli vast aastate möödudes.

Fayoli alluvuskorra skeem.

→ näitab põhiküsimuste käiku.

---> näitab alaküsimuste käiku, millised

aga peavad olema täpselt fikseeritud.

12. Üksmeele põhimõte. See põhimõte nõuab, et üksikute organite vahel valitseks üksmeel ja poleks hõõrumisi. Hõõrumiste peamiseks lätteks peab F. kirjalikku asjaajamist. Kirjalikest korraldustest ei saa

kõik ühtemoodi aru, mis tekitab hõõrumisi. Seepärast antagu käsud ja korraldused võimalikult suuliselt.

13. Personaali pidevuse põhimõte. Tuleb hoolitseda, et inimesed püsiksid käitise teenistuses pidevalt; ärgu neid kergekäeliselt vallandatagu; püütagu neid kõikjal mõista - see tasub end majanduslikult.

F. on veel terve rida teisigi halduspõhimõtteid, millede loetelu aga viiks pikale.

Fayoli halduselemendid.

Halduselementidena näeb F. 1/ eelarvestust ja 2/ organisatsiooni.

Eelarvestus tähendab tuleviku uurimist ja selle alusel majanduskava koostamist. Käitise tegevuse aluseks olgu majanduskava. F. juhib tähelepanu sellele, et praktikas tihti töötatakse kavata. Mõistustlik inimene aga peab toimima eelarvestuse kohaselt. F. püstitab eelarve kohta järgmised nõuded:

- eelarve olgu ühiklik, s.t. määratud teatava perioodi peale ja ainult üks selle perioodi peale.
- eelarve olgu pidev, s.t. - ajaliselt katkestamatu;
- eelarve olgu kindel. Ta aluseks võetagu objektiivsed andmed;

- eelarve peab olema koostatud samadel põhimõtetel, mis olid aluseks eelmisele eelarvele, et oleks võimalik neid võrrelda. Eelarve olgu ka pänduv, et ta oleks kohandatav muutlikule olustikule. Samasuguseid nõudeid esitab F. ka riigi eelarvele. Teeb selles mõttes etteheiteid Prantsuse riigieelarve koostajaile ja väidab seejuures, et korraliku ning pikemaajalise eelarve puudumise peapõhjuseks olevat Prantsuse valitsuse ebastabiilsus.

Organisatsiooniga F. mõtleb käitise varustamist kõigi vajalike vahenditega ja nende vahendite ühendamist üheks tervikuks.

Rahvamajandusteaduse /sotsiaalekonoomia/ areng.

Rahvamajandusteadus ei võinud tekkida antiikajal, sest juba rahvamajandus ise puudus üldse. Valitses üksikmajapidamine nn. suletud kodumajandi kujul, mis püüdis lahendada kõiki neid nõudeid, mida ta ise eksisteerimi-

seks vajab. Üksikmajapidamiste e. majuste vaheline suhtlemine oli väga väike. Kuigi kaubandus /ka väliskaubandus/ oli teatava määraneni arenenud, ei suutnud ta siiski kujundada rahvamajandust.

Antiikajal suhtumine töösse oli hoopis erilaadne - töö pidi olema orja asi; täisväärne kodanik võis vaid filosoferida, elades neist hüvivateist, mida ori oma tööga tootis. Üksikuid majandusteaduslikke sugemeid leidub juba Xenophoni juures ja nimelt just tööjaotuse kohta. Aristoteles leidis aga, et raha laenamise korral võetav kasvik pole õigustatud, kuna raha ei saavat ju uue omaniku käes paljuneda, poegida. Kasvikut võis võtta vaid nendelt esemetelt, mis teatud aja pärast ise paljunevad.

Rahvamajandus puudus ka keskajal. Tol ajal valitses tsunfti- ja lännikord. Kuigi kaubandus, eriti Vahemere ääres, õitses, samuti manufaktuurtööstus oli arenenud, kuid kõik need komponendid ei suutnud luua veel rahvamajandust kui resultanti. Ka ristiusk oli üheks teguriks, mis pidurdas arengut tugevasti. Ristiusu-õpetus nõudis küll, et inimene pidi töötama, kuid töötulemusi endid ei hinnatud. Ka siin loeti kasvikut ebaõigeks ning seda püüti isegi seadusandlusega keelata. Püüti lahendada ka õiglase hinna ja töötasu probleemi ning jõuti siiski vaid niikaugemale, et öeldi - need peavad olema õiglased. Õiglase hinna ja õiglase töötasu probleemi pole suudetud lahendada kaasajast, sest puudub vastav objektiivne mõõdupuu nende mõõtmiseks - määratlemiseks. Thomas Aquinost oli keskaja tähtsamaid mehi, kelle vaadetes peitub ka kogu selle ajastu vaadete tuum.

Rahvamajandus tärkab õieti XVI s-i algul. Ikka rohkem ja rohkem hakkab levima tööjaotus. Keskaega nii iseloomustavate väikeste vürstiriikide asemele hakkavad tekkinud juba suurema territooriumiga ja ka suurema rahvastikuga rahvusriigid. Ka riigi keskvoim tugevneb. Feodaalkorra kadumisega tekib vajadus palgalise sõjaväe järele. Nii sõjaväe kui ka juba tublisti paisunud riigi ametnikkonna palkamiseks riik vajab raha märksa suuremal määral kui varem. See aga omakorda sundis riiki ikka rohkem ja rohkem oma majandust korraldama.

Suurt mõju avaldab ka Ameerika avastamine ja selle varade, eriti kulla, Euroopa turule ilmumine. Turule ilmub rohkem vahetusvarasid, mis omakorda mõjustasid ergu-

tavalt rahvamajanduse arengut. Ja niipea kui tekkis rahvamajandus, hakkas tekkima ka vastav teadus.

1. Merkantelism.

Merkantelism hakkab tekkima umbes a. 1500 peale. M. õpetab, et majanduselu on riigi poliitilise tegevuse tulemus. Riiki isegi peab majanduselu korraldamiseks sundima, sest riigil on selleks palju paremaid eeldusi kui üksikisikul. Samuti väidavad merkantelistid, et mida rohkem kulda on riigil, seda rohkem võib ta endale soetada riigi organite ülalpeeks vajalikke varasid. Et aga kulda saada, selleks on vaja võimalikult palju müüa välisriikidesse, eksporteerida, et aga eksporteerida, selleks on vaja arendada oma-maa tööstust. Tööstuse korrapäraseks arenemiseks on aga vaja hankida tooraineid juhul kui need puuduvad kodumaal. Eeskätt tuleb tooraineid tuua kolooniatest, puuduvad aga need, või puuduvad neis toorained, siis on vaja tooraineid muretseda värearenenud maadest oma kaubandusseltside kaudu. Tööstuse arendamiseks on tooraine kõrval vaja ka tööjõudu. Et tööjõudu oleks küllaldaselt, selleks on vaja hoolitseda rahvaarvu kasvamisest. Et aga saavutada seda, on eeskätt vaja hoolitseda varajase abiolu eest, luues selleks vastavaid soodsaid eeldusi.

Nii kaupade turustamiseks kui ka toorainete sisseveoks on vaja arendada oma laevandust ja nii, et laevad võiks ka välisriikide kaubaveolt sissetulekuid hankida.

Kõiki eespool toodud majanduse funktsioone pidi juhtima riigivõim. Riigil oli kogu majandusliku tegevuse kohta alati õigus öelda oma otsustav sõna. Kõiki neid majanduslikkegi ülesandeid teostasid riigiametnikud.

Paljudele näib, et merkantelistid olid veidrad inimesed: nende eesmärgiks oli alati - kuld. Sellised vaated ilmnevad ka koolide ajaloo-õperaamatuis ja paljudes muudes teostes. Kui aga uurida M. teooriat originaalis, siis näeme, et seal on sihiks vaid riigi hüvang, mida aga püüti saavutada ja mida ka saavutati raha abil - seega kuld, raha, pidi olema vaid vahendiks, et saavutada eesmärki.

Merkantelistlik põhimõte kehtis tegelikus majanduselus umbes a.1500 kuni 1810.aastani. Peagu kõik tähtsamad Euroopa riigid teotsesid merkantelismi alusel - nii

Colbert'i ajal Prantsusmaal, Cromwell - Inglismaal, Fr.Suur - Preisis, Joosep II - Austrias ning Peeter I ja Katariina II Venes; kõik need mehed olid merkantelistliku praktika teostajad ja pooldajad. Eelmainitud riigijuhtide ajastul merkantelism saavutas suuri positiivseid resultate, kuid koos nendega kadus üksikinimese tegevusvabadus peagu täiesti. Tekkis nn. politseiriik, kus kodaniku iga samm oli ette kirjutatud. Liig suure omavoli tõttu arenesid pahed bürokratismi näol. Kus aga tekivad ja ilmnevad pahed, seal tekib ka opositsioon. Nii ka sel juhul. Peab aga tähendama, et merkantelism oli peagu täiesti puhtpraktika, teooria peagu puudus.

Füsiokratism.

Rahvamajandus võttis merkantelismi ajal juba enam-vähem kindlama kuju. Tekkis juba tööstus ja kaubandus ning elav liiklus arenesid hoogsasti. Hakkasid tärkama juba sellised mõtted nagu turuhind, mis hõlmas juba riigi suuremat osa. Samuti ka ühtlase töötasu kohta jne.jne.

Füsiokratism saab oma filosoofilise aluse nn. loodusõiguslikust filosoofiast. F-i õpetused käivad deametaalselt merkantelistliku praktika vastu. F-i õpetuse järgi kogu majanduse- ja sotsiaalses elus kehtib jumala poolt antud nn. jumalik e. loomulik kord /ordre naturel/ ja see pääseb õigesti mõjule vaid siis, kui riigivõim vahele ei sega. Riigivõim võib jumalikku korda vaid rikuda. Parimaks majandusliku elu reguleerijaks pidi olema inimese egoistlik huvi ja vaba võistlus. Lasta inimesel vabalt oma huvide kohaselt teotseda, see ongi kokkukõlas jumaliku korraga, on käimine jumaliku korra järgi. Vabaks tegevuseks on vaja vaba võistlust inimeste eneste vahel.

Laissez faire, laissez passer!" - oli füsiokraatide moto."See pidi tähendama, et majanduselu pidi kujunema segamatult, nagu ta ise areneb. F-i lähtekohaks oli ka ürgtootmise esiletõstmine, s.o. tootlikud on ainult need alad, mis loodusest otseselt, ümbertöötamata hüviseid ammutavad; nii näit. põllu- ja metsamajandus, kalandus ja kaevandustööstus. Vaid need alad pidid andma uusi väärtusi kuna muud alad, nende hulgas ka töötlev tööstus, pidid muutma vaid algtoote kuju.

Merkantelistid omalt poolt jhtsid põllumajanduse oma arutlusist peagu tühitsa välja, olles arvamuses, et see ei suuda kuigi palju rikkusi toota. F-de juures aga vastupidi nähtigi vaid põllumajandust kui kõige tähtsamat. Nende poliitika nõudiski vaid põllumajandusele igakülgset toetust.

F-i rajajaks oli õieti prantsuse arst F. Quesnay /1694-1774/, kes oma teoses jagab kogu rahva kahte klassi: 1. aktiivsed ja 2. passiivsed klassid. Aktiivseid omakorda a/ põllumehed: ta mõtleb nendega vaid maarentnikke, sest tol ajal maa kuulus suurmaaomanikkudele kuna selle kasustajad olid rentnikud; b/ maaomanikud ehk jaotav /distributiivne/ klass. Need saavad tootvalt klassilt rendi ning pidid siis selle rahvamajanduses jagama; c/ kaupmehed ja töösturid - steriilne klass. Need ei anna majandusele midagi uut - sellepärast see klass on steriilne.

Passiivse klassi moodustasid töövõtjad, palgalised töölised. Nende passiivsusest tuleb aru saada nii, et neil puudus enesemääramise võimalus loovas töös, nad pidid ja võisid teha vaid seda, mida neile lubati ja kästi tööandjate poolt.

Kui vaid põllumajandus on see ala, mis annab tulu, siis riigi kasuks maksustada tuleb vaid põllumajandust /maaomanikke/.

F-i õpetus jäigi vaid teooriaks. Tema suurim väärtus seisab vaid selles, et kritiseerib merkantelismi. F-i põhimõtteid pole kusagil rakendatud, kuid nad on levinud ning neid peetakse ka mõnel pool õigekski. Usutakse, et põllumajandus on ainuke väärtuste looja. Põllumajandusel on kindlasti omad suured funktsioonid tühita, kuid, et ta oleks rahvamajanduse ainsaks baasiks, seda ei saa öelda.

Klassikaline koolkond.

See koolkond tekkis just füsiokraatide õpetuse arendajaist ja teostajaist. Siin peab peatuma eelkõige just selle koolkonna rajaja Adam Smith /1723-1790/ juures.

Smith oli moraalifilosoofia professor. Matkas paar aastat Prantsusm. ja Helveetsias ning sai kokku Quesnay'ga ja teiste Prantsuse entsiklopedistidega, mille tõttu ka

tema õpetusis on märgata füsiokratismi teatud mõju.

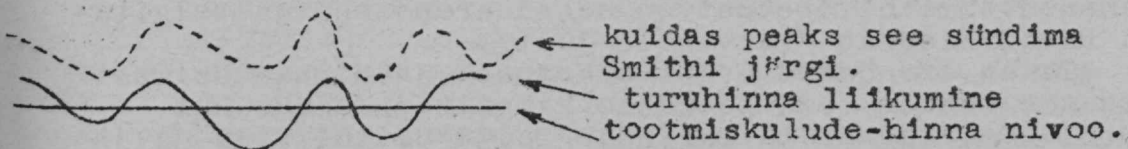
1776.a. avaldas ta teose "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations". See teos on eriti märkimisväärne sellepärast, et kujutab esimest süstemaatilist teost rahvamajandusteaduse alal. Ka Smith on merkantelismi vastane. Ka tema arvates kehtivad majanduselus samad seadused kui looduseski ning inimene pole kutsutud neid muutma. Vaba peab olema majanduslik elu ja eriti just võistlus töövõtja ja tööandja vahel ning just esimese huvides. Organiseeritud tööliskond suudab kõige enam oma huvide eest seista - oli Smithi arvamus.

Kui merkantelistid nägid rikkuse alusena vaid kaubandust ja füsiokraadid vaid põllundust, siis Smith nägi siin vaid neid tegureid, mis on produktiivsed tegevused ning kaubandus pidi seepärast jääma välja. Rahva rikkuse moodustavad, ütles Smith, teatud maal toodetud hüvised, ja majanduselu ülesandeks on just selliste materiaalsete hüviste loomine. Sellest ka iga tegevus, mis kuidagi viisi nimetatud tegevust soodustab on majanduslikult õigustatud. Et tootmist tõsta, selleks on vaja tööjaotust. On see sündinud, siis on paratamatuks tulemuseks vahetus. Viimase puhul aga tekib hind. Hind on tema õpetuse järgi kahesugune.

1. Tootmiskulude-hind - kus määrajaks on vaid tootmiskulud ning nende suurus määrab toote hinna absoluutse suuruse. Tootmiskulude-hinda tootja aga kunagi ei saa, sest et tooted lähevad turule, kus esinevad väga mitmesuguste tootmiskuludega tooted. Siin tekib nn.

2. Turuhind, mis oleneb nõudmisest ja pakkumisest.

Näitlikult kujutab ta tootmiskulude-hinda tasase nivoo, mida mõõda vibreerib turuhind, tõustes kord üle nivoo ning laskudes allapoole nivood. Tema arvamuse kohaselt võiks turuhind vibreerida, kõikuda kuid siis juba seadusena vaid pealpool tootmiskulude nivood.

Need Smithi arvamusel peavad paika ka tänapäeval.

Smith peatub ka rahvusliku tulu mõistel, jagades

selle tulu kolme rühma: 1. Töötasu, 2. Põhimikurendis, 3. Kapitalikasvik. Ta esitab ka erilisi maksustamise põhialuseid, mis on kehtivad ka tänapäeval.

Vaadates Smithi õpetusele kriitiliselt näeme, et õpetus tootlikkusest ei pea paika. Nii näit. lähtudes tema materiaalsest tootlikkuse printsiibist on see inimene, kes kasvatab sigu, kui materiaalselt väärtust, väärtuslikum kodanik kui see inimene, kes kasvatab inimesi, sest viimastel pole materiaalselt väärtust. Kaasajal aga ei peeta kõige tähtsamaks vaid materiaalseste hüviste tootmist.

Smith toob oma õpetusse ka väärtuse mõiste õige väljaarenenud kujul. Hüvise väärtusi ta jagab: 1. tarbimisväärtusteks - tema õpetuse järgi primaarne väärtus ja 2. vahetusväärtuseks.

Hüvisele väärtuse peandjaks Smithi arvates on töö. Primaarseks väärtuse lätteks on just inimese töö. Väärtus võib tekkida hüvise harulduse tõttu /kuulsate kunstnikkude maalid/. Suurem osa hüviseist saavad oma väärtuse inime tööst. See on ka esimene objektiivse väärtuse õpetus.

Smithi õpetusi on nimetatud kosmopoliitilisteks, sest ta ei arvesta oma õpetustes ühegi maa individuaalset seisundit. Ta arvab, et majanduselus kehtivad ruumist ja ajast sõltumatud seadused, seega ka tema vaated pidid olema õiged ükskõik missugusel maal ja ajastul. Oma teooria lõi ta aga vaid tolleaegsel Inglismaal saadud kogemustel ning see osutus üldsuse mõttes ekslikuks ja nüüd ollakse juba arvamusel, et majanduselus pole üldkehtivaid reegleid olemas. Smithi abstraktsus on teatud määral liialdus, ta on kaugel tõelikkusest. Kõigele sellele vaatamata peab siiski tähendama, et Smith on siiski see kes rahvamajandusteaduse -/sotsiaalekoonomia/ rajas. Kaasaeg näeb selles küll palju vigu, kuid tuleb arvestada seda, et majanduslik elu on väga palju arenenud. Smithi õpetust on edasi arendanud ja selgitanud David Ricardo /rahvuselt juut/.

Ta on arendanud eriti väärtuse- ja hinna-küsimusi. Tema töö mõttes teda peetakse kaugelt paremaks kui Smithi. Oma teoses ta parandab palju Smithi vigu ja jätab välja üleliigse ballasti, mis teeb tema teose märksa väärtuslikumaks. Siiski ta esineb suurel määral Smithi vaadete ja ideede viimistlejana.

Samast koolkonnast on tuntud veel Robert Malthus, kellel peamine tähtsus rahvastiku-küsimuste käsitlejana, järgides üldiselt eelmiste niivoole. Hiljemini võttis kokku kõik eelmised selle koolkonna mõtted.

J.St. Mill - tuntud loogik.

Alfred Marshall oli samuti ülekaalukalt klassik.

Teda peetakse mõnel pool XIX s-i suurimaks majandusteadlaseks.

Klassikaliseks nimet. seda koolkonda sellep., et nad erilise selgusega rajasid oma süsteemi, mis eriti silma paistab Ricardo ja Mill'i juures. Kogu kl. koolk. arendas oma õpetuse ajastul, kus algas siirdumine kapitalismile. Kõik selle koolkonna peaesindajad olid inglased. /Seetõttu nim. klassikalist koolkonda ka inglise koolkonnaks/. See oli n.ö. kapitalistliku korra majandusteadus. Nende õpetused leidsid suurt poolehoidu tegeluses. N.n.

Liberalism

majanduslikus tegevuses kehtis a.1815-1840. Hiljegaeg 1830-1840, mil majanduses valitsesid puhtliberalistlikud vaated.

Liberalismi tulemus oli aga väga kurb, sest just sel ajastul arenes masinate kasutamisele võtmine töötuses hiigla sammudega, ning poliitiliste olude tõttu tekkinud maatamehed, kes nüüd leidsid ülalpidamist vabrikuis, pidid jääma tööta.

Masinate suure tootlikkuse ja selle tulemusena tööjõu külluse tõttu vähendati töötasud minimaalseks. Olukord muutus otse karjuvaks. Tööta tööliste massid valgusid üle maa laiali ning hankisid endile ülalpidamist vargusega ja röövimisega terroriseerides kogu elanikkonda. Et nendest bandedest vabaneda korraldati sõjaväega päris korralikke klapperjahte.

Et olukorda selgitada, moodustati inglise parlamendis uurimiskomisjone, kes koostas oma uurimuste kohta protokolle, kust selgub, et tööliste olukord oli härmiselt vilets. Muidu elada ei saanud kui tuli töösse rakedada kogu perekond alates isegi 5.aastastest lastest. Inimene muutus neis oludes lihtsalt tööloomaks. Seda olukorda nägi suur liberalismi pooldaja šveitslane

Simonde de Simondi /Šv. ajaloolane/. Olles õppemat-

kal Inglismaal nägi ta kogu seda kohutavat olukorda ise oma silmaga. Võrreldes seda šveitsi olukorraga, nägi ta viimases otse paradiisi. Nende elamuste tulemusena kirjutab ta teose, kus tühjasti mõistab hukka liberalismi ja selle tulemusi. Ta väidab, et Inglismaal on inimene toodud majanduslikkudele hüvistele ohvriks. Inglismaa on selle tõttu muutunud küll rikkamaks, kuid suured rahvakihid on laostunud, nad on lihtsalt toodud rikastele ohvriks.

Romantiline koolkond.

Selle rajajaks oli Adam Müller. Ta heidab ette kl. koolk. kõige pealt seda, et liberal. ei arvesta üksikmaade individuaalsusi. Ta arvustab härmist materjalismi ning ütleb, et rahva toomine ohvriks on sedavõrd kallis, et materiaalsed hüvised ei kaalu neid üles. Paheks olla liberalistlik majanduslik kord. Ta leiab, et asemele tuleks tuua uuesti lääni- ja tsunftikord keskajast. Ta rõhutab ka irratsionaalset, romantilist külge, mida peab ka majandus arvestama. Seda teeb ta aga väga uduselt. Sama nähtus avaldub ka natsionaalsotsialismis. Müller pooldab riiki, kus oleks: toitjate-, õpetajate- ja kaitsjate klass, s.o. kolm klassi. Kaasaegses nats.sotsialistlikus õpetuses leidub palju selle õpetuse sugemeid.

Fr. List esitab rahvusliku majanduse süsteemi. Tema teos on väga selge ja tähelepanu-vääriv. Tema on see, kes esmakordselt toob majandusteadusesse rahvusliku elemendi. Majandus pidavat olema rahvuslike üldesmärkide taotlemise vahend. Ta õpetab, et inimese ja inimkonna vahel asub rahvas, kes oma keele, kommete, tava, ühistundega jne. moodustab teatud terviku, teatud siirdumisastme inimeselt terviklikule inimkonnale. Sellest oleme aga väga kaugel ja võib olla kunagi jõuame sinna. Kaasajal on vaid üksikud astmed sellest, üksikud natsioonid. Ta arvab, et iga rahvas on sedavõrd erinev, et neil peaks olema igal ühel ka oma majanduslik kord. Ka majandusliku elu eeldused on erinevad rahvaste juures, millest ka majand. elu nivood ja kvantiteedid on erinevad. Tuleb alati arvestada rahvuslike individuaalsusi.

Listi arvates on majanduse ülesandeks rahvuse jõuvarade tugevdamine, ning seda suudab kõige paremate tulemustega omamaa tööstus.

Juhul kui omamaa tööstus puudub, peab rahvas ostma võõramaa kaupa, mille hinnale on aga juba juure arvatud teatud intress, kasvik, mis läheb võõra maa kasuks. Et vältida eksploatatsiooni tööstusriikide poolt, selleks peab iga riik tööstust ise arendama. Et aga arenevat tööstust kaitsta arenenud tööstuse pealetungi eest, selleks on vaja luua oma loodavale ja arenevale tööstusele teatud kaitsevahendid. Kaitsevahendina ta soovitab erilist kasvatustollide süsteemi.

Tööstuse arendamise kõrval ta ei unusta ka põllumajandust, vaid ta nõuab, et tööstuse ja põllumajanduse vahel loodaks kokkukõla, harmoonia. Nad peavad teineteist täiendama ja koos soodustama rahva arenemist kõrgemale tasemele.

Kõiki neid vahendeid kasutamisele võttes, võib mahajäänud rahvas jõuda järgi enamarenenuile ning siis koos viimastega rühkida ideaali - täiusliku inimkonna poole. List leiab, et kui rahvus erineb teistest majanduslikult, siis erineb ta neist ka poliitiliselt, hariduslikult, maailmavaatelt, rassiliselt jne. jne. ning need erinevad koondised ei suuda kunagi luua homogeenset, ühtlast inimkonda. Et aga seda siiski saada, selleks eelkõige on vaja rahvusi viia ühtlasele majanduslikule nivoole, milleks ta annabki eespool toodud soovitusi.

Arendades oma tööstust kasvatustollide varjus, peavad need tollid kaduma kohe kui soovitud tasakaal välismaa tööstustega on saavutatud. Puuduvad aga riigis tööstusele vajalikud looduslikud eeldused /toorained/, siis selles olukorras on tööstuse rajamine otse meeletus.

List astub teravalt välja ka liberalistide ja klassikute materjalismi vastu, väites, et majanduse eesmärgiks ei tohi olla majanduslikud hüvised, vaid majanduslik hüveolu, rahvuslik tootmisjõud peab arenema ja tugevnema. On viimane saavutatud, siis koos sellega tuleb materiaalne hüvang iseendast.

Listi õpetus näib meile selgena ja on iseenesest mõistetav, kuid siiski pole ta teostunud sel määral, nagu see võiks olla. Kaasajal meie nõtme tervikliku rahvuse asemel mingisuguseid huvikildkondi, kes nõevad vaid igasuguseid utopistlikke ideaale, unustades täiesti ära enda kuuluvuse teatud rahvusse. Eriti on see maksev

just töllisklassi kohta. Peab aga tähendada, et ainult üks tölline pole süüdi võõrdumises enda rahvusest. Tööandjate klass on seda oma tegevuspoliitikaga igapidi soodustanud ja töllisi isegi sundinud laskuma ebareaalsetesse unistustesse. Töllisklassi ei tohiks tööandjad kasutada kui vahendit oma eesmärkide saavutamiseks; nad peaks meeles pidama, et see on samuti täisväärteline rahvuse liige, kellel on täita oma ülesanded üldises majandustööstvas protsessis.

Listi õpetused on leidnud teostumist suuremal määral pärast Maailmasõda, eriti aga pärast 1932.-33.a. kriisiaega. Nüüd rõhutatakse peaaegu üle terve maailma rahvusliku majanduse tähtsust.

Meil võib sama nähtu konstateerida põllumajanduse suhtes, kuna tööstuse kohta seda öelda kahjuks ei või. Ka meie tööstuse kaitseks on sisse seatud tollid, kuid meie tööstus hangib nende varjul vaid suurt profiiti. Neile pole see mingisugune kasvatuslik toll, vaid lihtsalt olukord, kus on võimalus antud rikastumiseks. Töösturid enamikus ei püüagi oma käitisi moderniseerida, ratsionaliseerida, vaid kasustavad soodsat olukorda mugavaks kasumi kuhjamiseks. Vast on ehk selle põhjuseks, et meie tööstus on enamikus säärase muulaste käes, kellele eesti rahva parem tulevik muidugi pole kuigi tähtis.

Sotsialism.

See termin hakkab esmakordselt esinema XIX s-i algul koos samanimeliste õpetustega. Ka neid õpetusi kutsus esile suur häda, mida oli loonud liberalism Inglismaal. Sotsialismi defineerida pole kerge, on väga palju paralleelseid suundi ja vasteid. Üldisem definitsioon on: sotsialismiga mõeldakse säärasest ühiskondlikku korda, kus tootmisvahendid kuuluvad ühiskonnale ja kogu majanduse organiseerimist juhivad ühiskond oma organite kaudu. See definitsioon on laiade valgus, sest jätab välja sotsialismi eesmärgid, mis iseenesest võivad olla erinevad.

Sotsialismi üks eesmärkidest on - õigluse teostamine, s.o. tuleb lõpetada ühe rahvakihi kurnamine teiste poolt. Ka siin on esile tõstetud õiglase tasu küsimus. Siin minnakse veelgi kaugemale ja öeldakse, et iga inimene peab saama vastavalt enda tärvetele, s.o. sel juhul

kui ta on töös, loominguprotsessis end pingutanud optimaalselt. Sotsialistid arvavad, et kui tootmisvahendid /põhimik ja kapital/ on ühiskonna käes, siis on palju kergem kogu tehnika edu rakendada ühiskonna kasuks. Kapitalism seda takistavat, sest võtvat kasustamisele vaid need uuendused, mis suurendavad tootlikkust ning vähendavad tootmiskulusid. Selline sotsialismi vaade praegu ei pea paika, sest pidevalt on võimatu teha rohkem kulutusi kui saadakse tulu. Ka N.Vene on võtnud oma majanduses rentaabluuse aluseks, seda rõhutatakse kogu aeg järjekindlalt. Peab olema kulude ja tulude arvestus ning took peab kulud ületama, vastasel korral tekib kord krahh.

Sotsialismi suundi.

Utopistlik sotsialism.

Utopistlikuks sotsialismiks nim. seda sotsialismi suunda, mis püüab sotsialismi teostada ainult propaganda kaudu. Utopistid olid ise veendunud s-i positiivsetes külgedes ja arvasid, et s-i paremuste selgitamine propaganda kaudu võib inimesi viia arusaamisele neist suurtest paremustest, mida see kord pakub, et isegi kapitalistid vabatahtlikult loovutavad oma varad ühiskonnale. Selle suuna esindajaiks olid: prantslased Saint Simon ja Fourier ning inglane R.Owen. Nende meeste vaated veidi erinevad üksteisest, kuid enamikus olid nad kõik suured unistajad, fantaseerijad. Isegi arvatakse, et Fourier oli puuduliku mõistusega, nii näiteks soovitas ta meresõidu arendamiseks ja hõlpsustamiseks laevade pukseerimiseks dresseerida vaalu.

R.Owen oli tõsisemaid mehi utopistide seas. Owen on ühistegevuse isa. Ta oli jõukas inimene, omas suuri käitisi, kus teostas suuri muudatusi tööliste olude parandamiseks.

Väga hää ülevaate utopistlikust sotsialismist annab vene sotsialist Tugan-Baranovski oma teoses "Očerki is noveisei istorii političeskoj ekonomii."

Teaduslik sotsialism ehk marxism.

Kui utopistidele sotsialismi põhimõtete teostamine

õli eetiliseks tarbeks, siis marxistid näevad selles loodusseaduslikku paratamatust. Nad ütlevad, et see peab tulema, sest ühiskond peab korraldama majanduslikku elu ja vahendeid - see on seadus.

Teadusliku sotsialismi õpetus põhineb Karl Marx'i poolt rajatud ajaloo materjalistlikul mõistmisel. Ta ütleb, et elus on primaarne tegur majanduslik tegur, kõik muu on tulemus sellest. Nii näit. kultuuriline-, poliitiline-, ühiskondlik elu kujuneb selliseks nagu on kujunenud majandus. Niipea aga kui kujundame ümber majanduse, siis paratamatult tulevad esile murrangud ka teistel elu-aladel.

Miks peab tulema sotsialistlik kord? Karl Marx ütleb oma "Das Kapital'is", et kapitalistlikus majanduses valitseb immanentne tendents kapitali kuhjumiseks ikka väiksema arvu inimeste-kapitalistide kätte. Kord saavutatud majandusliku ülevõimu tõttu haaravad kapitalistid ka poliitilise võimu iseenesest, sest see on ju majandusest sõltuv. Sellise nähtega ei saa aga ühiskond leppida, kus üksikud haaravad võimu enda kätte. Tulemuseks on - revolutsioon ning kuhjunud kapitalide natsionaliseerimine. Marx aga luues sellise teooria ei püüagi seletada kapitali kuhjumise põhjusi, ta väidab, et see on looduse seadus ja sama seaduse tagajärjeks on ka revolutsioon.

Akkumulatsiooni teooriat on püüdnud seletada sakslane Rudolf Hilferding oma teoses "Finanzkapital" väites, et tänapäeva tööstusesse rakendatud kapital tuleb ülekaalukalt pankadest. Sellega kogu majanduselu, eeskätt tööstus, satub pankade mõju alla, ühesõnaga pangad saavad majanduse peremeesteks. Kogu selle nähte tulemuseks on ka tema järgi revolutsioon. Ka tema ei seleta akumulatsiooni põhjusi, ta vaid kirjeldab teatud sündmustikku.

Akkumuleerumise põhjuse täiesti rahuldavalt seletas prof. Schmalenbach öeldes, et selle põhjuseks on kapitali illikviidsus.

Teadusliku sotsialismi õpetuse nõrgim koht on see, et ta ei seleta ära, miks kapitali akumulatsioonile järgneb just sotsialistlik kord. Miks aga mitte monarhism, fašism või mõni muu poliitiline kord? Teadusliku sotsialismi pooldajad kasustavad akumulatsiooni nähtu vaid selleks, et kuidagi moodi luua alus nende poolt propageeritud sotsialistlikule revolutsioonile, et koos sellega ka oma ideed maksvusele viia.

Teaduslik sotsialism omab alaliike, millised jagunevad kahte rühma. Esimene rühm - radikalism; teine - revisjonism. Esimesed võtavad K.Marxi õpetusi puhta tõena, see on nende doogma. Nad väidavad, et siirdumisprotsessi kapitalismilt sotsialismile võib oma soovi kohaselt ka kiirendada. Selleks tuleb teostada võimalikult pea revolutsioon ning maksma panna proletariaadi diktatuur ja juba diktatuuri kaitse all luua sotsialistlik kord. Selle voolu esindajate hulka kuuluvad Lenin, Buhharin jt.

Teine rühm - revisjonism - võtab Marxi õpetuse reviderimise alla. Kõige pealt nad ei soovi sotsialiseerumise protsessi kiirendada revolutsiooni ega ka proletariaadi diktatuuri kaudu. Nad soovivad kõike saavutada seadusandlikul teel. Riik ise peab oma seadusandluse abil looma sellise olukorra, kus kapitalistliku korra pöördus iseenesest juba küpseks saanud tööliskonnale siirdub. Selle rühma väljapaistvamaid mehi on vene professor Tugan-Baranovski.

Riiklik sotsialism.

See õpetus soovib sotsialistlikku korda sisse viia riigi poolt loodud seadusandluse kaudu. Riik peab seadusandluse teel natsionaliseerima kapitali ja selle järele võtma enda peale majanduselu juhtimise. Siin ei räägita enam inimeste ümberkasvatamisest ega ka looduse seadustest, vaid ollakse veendunud, et sotsialistlik kord on parem kui ükski muu kord ja sellepärast tuleb see sisse viia riikliku võimu abil. Selle suuna peaesindajaks on Carl Rodbertus-Jagetzov. Tema töö "Das Kapital" on väga hästi ja suure põhjalikkusega kirjutatud. Oma töös püstitab ta sotsialistlikud põhimõtted juba enne Marxi. Selle tööga mõjustas ta tublisti Marxi, nii et ka Marxi "Das Kapital" sisaldab Rodbertuse mõtteid.

Mis puutub K.Marxi "Das Kapitali", siis on see väga raskepärast ja raske stiilis kirjutatud. Ta pole määratud laiadele hulkadele lugemiseks. Enamik populariseeritud väljaandeid on aga väga tendentsioossed. K.Marx suhtub ka kõikidesse teisiti mõtlejaisse otse toorete, sõimavate sõnadega, nimetades neid lihtsalt idiotideks.

Kommunism.

Kõige laiemas mõttes mõeldakse kommunismiga koos mingisugust ühisvara omandamist ja ühist kasustamist. Kommunism on sotsialistlikus mõttes sootuks teine asi. Kommunism kujutab enesest marxismi üldlikumist. Varem nimetatigi marxismi kommunismiks. Pärast Vene revolutsiooni nimetati kommunismiks just bolševismi, s.o. Venemaal mõjule pääsenud marxistlikku suunda. On püütud ka definit-siooniga luua vahet sotsialismi ja kommunismi vahel, kuid see pole siiski suutnud luua selgust.

Anarhism.

See on rohkem poliitiline kui majanduslik õpetus. Anarhism ei taha tunnustada ühtegi survet ülevalt alla. Ta on loodusfilosoofilisi suundi ja seepärast arvab, et ükski teine olevus ega teine inimene ei või inimesele eeskirju anda. See õpetus tunnustab vaid neid eeskirju, mida inimesed ise vabatahtlikul kokkuleppel loovad.

Majanduslikest suundadest on selles õpetuses tähtsamaid sündikalistlik suund. See ütleb, et üksikud majanduslikud rühmad oma tarvete sunnil ühinevad sündikaatidesse ja nende kaudu hakkavad oma huvisid kaitsma.

Sots. õpetus on leidnud palju pooldajaid isegi tänapäeval. Nagu ühtegi maailmavaadet ei saa teaduslikult põhjendada nii ei saa ka sotsialismi. Siin pole mingisuguseid paratamatusi, vaid puhtsüüalike maitse asi. Teaduslikult mingisuguse maailmavaate põhjendamine on vale või sihilik. Maailmavaade on vaid usk, aga mitte mingisugune paratamatus, mis sotsialistliku korra juba seadusepäraselt sisse peab viima.

Kateedersotsialism.

Siin pole tegemist sotsialismiga. Nimetus kateedersotsialism tekkis 1870-71.a. ning on rohkem pilkega seotud. Siin öeldakse, et paljudel sotsialistidel, kes selle õpetusi agaralt propageerivad, puuduvad igasugused sotsialistlikud alused. Puhtsotsialistlike põhimõtete järgi viis ka Bismarck oma reformid läbi, kuid maailmavaatelt polnud ta kaugeltki sotsialist. Kateedersotsialis-

mil oli suur praktiline tähtsus. Kateedersotsialistid organiseerisid erilise organisatsiooni - Verein für Sozialpolitik - kuhu koondusid paljud õpetlased, kelle seisukohavõttud mitmesuguste küsimuste lahendamisel leidsid suurt tähelepanu.

Ajalooline koolkond.

Ka see tekkis opositsioonist liberalismile. Ka see koolkond lähtub liberalistliku koolkonna kriitikast juhtides tähelepanu sellele, et pole olemas sellist majandust, mis on sõltumatu nii ajast kui ruumist. Selle koolkonna pooldajad väidavad, et majandus on ajaloo arenemise produkt. Samuti kui üksikud rahvad on ajaloo vältel isesuunas arnenenud, nii ka majandus. Ta on olnud iga rahva lahutamata kaaslaseks. Igale ajalooliselt erinevalt kujunenud ühiskonnale tuleb luua erinev majandus. Teooriaga ei saa seletada majanduselu, sest viimane on liiga dünaamiline, et alluda mingisugusele seadusele.

Et majandusest aru saada, seletasid ajaloolise koolkonna esindajad, selleks peab oma pilgud pöörama ajalukku. Ajaloost tuleb otsida neid tegureid, mis teatud rahva on viinud teatud tasemele. Et ajaloole paralleele saaks tõmmata käesolevas elus, selleks peab otsima minevikule sarnanevaid sümptome kaasaegsest elust ning neid siis rakendama majandusse.

Selle kooli rajajaks on Karl Knies, W. Roscher, Br. Hildebrand, G. Schmoller. Tervet koolkonda jagatakse kahte rühma: 1. vanem ajalooline koolkond Knies'i ja Roscher'iga eesotsas. Nad tunnustavad ka klassikalise koolkonna abstraktseid teooriaid ajalooliste uurimuste kõrval, näit. hinnateooriat.

2. noorem ajalooline ehk ajaloolis-eetiline koolkond Schmoller'iga eesotsas. Schmoller on eelkõige absoluutse ajaloolise süsteemi pooldaja. Ta ei tunnista abstraktseid teooriaid. Teiselt poolt ta leiab, et majand. poliitilised eesmärgid on puhteetilised.

Kui merkantilismi eesmärk oli riigivõimu tugevus, füsiokratismi - jumalik harmoonia, klassitsismi - materiaalsed hüvised, sotsialismi eesmärk - uus maailmakord jne. jne., siis Schmolleril on tüüpilised saksa vaatekohad viies sisse aususe, religiooni, korra jne.

See koolkond, eriti Schmolleri näol, on teinud kohanaat tööd ajaloo uurimise alal. On kirjutatud pakse raamatuid sel alal, kuid need on vaid kirjeldavad, on süstematiseerimata toores materjal. Nad pole olevikuni välja jõudnudki, vaid jäid kinni keskaega.

Kahjuks ei saa aga seda materjali majanduse jaoks kasustada. Öeldakse küll, et ajalugu kordub, kuid just selle kordumise alla ka majandust viia on peaaegu võimatu. On näit. kindlaks tehtud, et kõrgkonjunktuur vaheldub kriisiaegadega, kuid keegi pole senini suutnud seda ajamplituuti kindlaks teha, mille järel üks järgneb teisele. Ajaloo sündmustik on aga veelgi irregulaarsem kui konjunktuuri korrapärasus ajas. Koolkonnal olid oma positiivsed väärtused, kuid läks liiga kaugele teooriate mittetunnistamisega ning see kutsus esile omakorda uue opositsiooni

Austria ehk Wiini koolkonna näol,

mille esindajaiks on Carl Menger, K.v. Bohm-Bawer, L.Wieser, St.Jevons, L.Walras.

Menger kirjutab a.1882 töö, milles astub ajaloolise koolkonna vastu juhtides teooria tähtsusele majanduse uurimisel. Ta ütleb, et ka induktiivne uurimine on vajalik, kuid kaugeltki mitte ainuline uurimismeetod majandusteaduse alal. Mengeri arvamus järgi ka liberalism ja klassitsism omasid oma plusse, mida ei saa kõrvale heita. Ta ütleb, et kui inglased ohverdasiid ühe inimpõlve, nad on aga selle eest rajanud ja üles ehitanud oma tööstuse. Kogu see koolkond hakkab uuesti suurt rõhku panema teooriatele.

Ka kaasajal tegeleb peaaegu igal maal teadusemehi majanduslike küsimuste kallal, kuid praegu ei saa veel nende vaadete eraldamiseks õpetusteks ja koolkondadesse tõmmata teravaid piirjooni. Võib vaid nentida, et Inglismaal on klassikaline koolkond ikka veel teatud määrani jõus. Sotsialiste oli enne "kolmandat riiki" Saksamaal ja enne fašismi Itaalias. Ajalooline kool on välja surnud. Füsiokratismi teadusliku koolkonda enam ei ole, vaid poliitikut harrastavad vahest sedalaadset demagoogiat. Mis puutub merkantelismi praktikasse, siis näeme, et elame kaasajal nn. neu- ehk uus-merkantelismi ajastus. Paistab tänapäeval silma ka nn. sotsialoogiline koolkond, millel on pooldajaid USA's, Saksam., ja ka Itaalias. Need vaatle-

vad majandusteadust sotsioloogia haruna. Nende arvamusse järgi majandusteadus peab kuuluma sotsioloogia hulka. Õpetuses öeldakse, et kui soovid uurida majanduslikke küsimusi, siis pead neid uurima koos sotsioloogiaga. Et aga kõiki sotsioloogiasse puutuvaid küsimusi teada, selleks peab inimene olema fenomeen teadmiste poolest. See koolkond ei eita ka teooriaid, vastupidi, ta ütleb, et keerukate küsimuste seletamiseks tuleb kasutada majanduse teooriaid, kuid tingimata koos sotsioloogiaga. Väidetakse, et majandusteooria ei ole retsept, seda peab vaid teadma, et osata tema abil oma sihti saavutada.

Natsionaal-sotsialistide majanduslik õpetus.

Nat.-sots. pole veel lõplikult majandussüsteemi kujundanud. On vaid üksikuid seisukohti, mis paraku väga udused. Ka siin leidub palju romantismi koos metafüüsikaga. Selles rõhutatakse, et selle süsteemi aluseks on nn. saksa vaim.

On väga raske täpset pilti anda rahvussots. soovidest majanduse alal. Üksikuid jooni esineb aga ka A.Hitleri "Mein Kampf'is". Neid peab aga sealt välja noppima, sest selgelt pole seal sellest midagi öeldud.

Rahv.-sotsialistid on suures opositsioonis liberalistidega ja isegi rohkem kui keegi teine. Nad lähuvad isegi nii kaugele, et isegi kalkulatsioonimeetodi nimetavad liberalistlikuks; ka see pidavat olema rahvussotsialistlik. Nende arvates on vabakaubandus juutide loomingu, mille kaudu nad on loonud ka oma rahvusvahelise juutide-riigi. Mis puutub rahvusvahelisesse juutide riiki, siis on neil selles mõttes palju tõtt.

R.-sots. majanduspoliitika on ennastvarustav, autarkiline. Nad tahavad vaid välismaale müüa, mitte aga sealt osta. Liberalistlik vaim peab kaduma ja selle asemele peab asuma uus, nn. saksa vaim. Näib aga, et see nn. saksa vaim on sõjakas, teisi vallutav vaim. Nad rõhutavad, et majandus ei tohi olla profiidi saamise eesmärgiks, nagu see on muude õpetuste juures, vaid peab võimalikult palju suutma inimese tarbeid rahuldada. Nende põhimõtteks on nn. tarvetekatmisemajandus - see mõte on ka täiesti terve, kuid sellesse põimivad n.-sotsialistid suurel määral demagoogiat. On ju teada, et senini kehtib

ka nende juures profiidi-taotlemise põhimõtte. Tarvete-rahuldamine on jäänud vaid programmiks.

N.-sotsialistid juhivad tähelepanu sellele, et liberalism on olnud teadus jaotusest ehk distributsioonist, kus tootmine jäeti kõrvalasjaks nagu polekski sellel olulist tähtsust. /Samuti lähtuvad sotsialistide õpetused just jaotuse küsimusest, mis nende juures ongi aluseks/. Rahvussotsialistid eriti tungivad kallale liberalistidele. Nad väidavad, et kui hüviseid on küllaldaselt, küll siis neid ka jaotada saab, sellep. peabki eriti hoolitsema just tootmise eest.

Eriti suurt tähelepanu pööravad n.-sotsialistid põllumajandusele. See on nende õpetuse järgi kogu rahvusliku olemise alus. Põllumajandus pole mitte vaid Mülleri toitjaseisus, vaid kogu rahvuse jõuallikas; rahvuse elujõud tuleb just maalt. Sellep. soodustatakse põllumajandust igakülgsest. Siin on n.-sots. ideaaliks täielik autarkia.

Suurt rõhku pannakse ka tööstusele. Ka seda peab kaitsma ja arendama. Ta peab olema täiesti vaba välismaalt sisseveetavast toorainest. Sakslased, arvestades just nende keemiatööstust, on sel alal ka üsna palju suutnud korda saata.

Vabakaubandust nad ei poolda. Üldse kaubandusele pööravad nad vähe tähelepanu. Programmi järgi nad tahavad eriti vaheltkaubanduse täiesti ära kaotada. 1933.a. tekkis ka pankade riigistamine püevakorda, kuid seda ei suutnud nad teostada, kapital osutus tugevamaks.

Hitleri "Mein Kampf" näeb ette ka maareformi. A.1933 olla ta vastava kavaga esinenud ka Hindenburgi ees. See reform oleks kõige teravamini riivanud just Ida-Preisi mõisnikke ning need astusid selle vastu resoluutselt välja, lubades isegi siirduda Saksamaa võimu alt Rahvaste Liidu protektoraadi alla. Hitleril tuli järele anda.

Eritulist hoolt kannavad nad ka käsitöö eest, kuid see näib rohkem puhtpropaganda võttena kui käsitöö olulist oluliselt parandava aktsioonina.

Nende maj.poliitiliseks loosungiks on: enne üldsuse - siis enda huvi. Näib aga, et nad üsna tublisti kopeerivad A.Mülleri. Kaasaja n.-sotsialismi mõtete parimaks väljendajaks on Viini prof. Othmar Spann.

Fašistlik majanduspoliitika.

Itaalia majanduslik põhiseadus - Carta de Lavero /21.04.1924.a./ - tähtsamaid põhimõtteid:

"Itaalia rahvas on organism, kellel on kõrgem elu, kõrgemad eesmärgid ja tegevusvahendid kui indiviididel ja indiviidide-rühmadel, kellest ta koosneb. Ta on moraalne, poliitiline ning majanduslik ühik, kes teostab end täiuslikult fašistlikus riigis.

Töö on kõigis ta intellektuaalseis, tehnilisis ja mannaalseis vormes sotsiaalne kohustis. Sel põhjusel - ja ainult sel põhjusel - teda kaitstakse riigi poolt.

Kogu toodang kujutab endast rahvuslikust vaatekohast vaadatuna ühtainust terviklikku ühikut; tema eesmärgid on ühtlikud ja nende täpuks on tootjate hüved ning rahvusliku võimu areng.

Rahvuse huves korporatiivne /Itaalia/ riik peab eraalgatust tootmise alal mõjuvaimaks ning parimaks instrumendiks. Kuna tootmise eraorganisatsioon on rahvuse huves olelev funktsioon, siis on tootmise organisatsioon riigi ees vastutav tootmise suuna eest.

Tootlike jõudude kokkumõjust tekivad vastastikused õigused ja kohustused. Töövõtja, ükskõik kas ta on tehnik, teenija või tööline, on majanduskäitises aktiivne kaastööline. Majanduskäitise juhtimise eest on käitisomanik /ettevõtja/ vastutav.

Riik reguleerib majanduslikku tootmist ainult siis, kui eraalgatus puudub, on puudulik või kui see tarvilik riigi poliitikaks. Riigi vahelesegamine võib toimuda kontrollimise, virgutamise või otsese käitisjuhtimise näol".

1934.a. nov. peale on majandusalal teotsejad organiseeritud 22 korporatsiooni.

Kapital.

Terminiga 'capitale' tähistati keskajal alul laenu-summa peaosist e. laenu põhisummat, vastandina kasviku-summale, hiljemini aga iga kasvikut andvat rahasummat. Tänapäeval esineb k-i mõiste ja olemuse suhtes väga erinevaid arvamusi, millest on tähtsaimad järgmised.

1/ K. on laenutatud e. värbav rahasumma /merkanti-

listid, K.Menger jt./.

2/ K. on toodetud tootmisvahendid /A.Smith, E.Böhm v. Bawerk jt./.

3/ J.B.Clark jagab k-i tõeliseks k-ks ja k-hüvis- teks. Tõeline k. olevat abstraktne, püsiv, igavene fond, aktiivne ning alatine rikkus. K-hüvised olevat aga ainult tõelise k-i konkreetseid, materiaalsed esinemisvormid. K-hüvised /s.o. tootmisvahendid: toorained, tööriistad, hooned jt./ hävivad, kaovad, muudavad oma kuju tootmis- protsessis; tõeline k. aga püsib igavesti.

4/ K. on krediit /H.D.Macleod/.

5/ K-ks on peetud peale materiaalsete hüviste ka inimeste majanduslikult kasulikke teadmusi /A.Smith/, vaimset ja kehalist jõudu /Fr.List/, koguni riiki /W.Roscher/.

K-i on liigitatud järgmiselt. 1/ Era- ja sotsiaal- e. rahvamajanduslik k. Eramajandusliku k-ga mõistetakse toodetud tootmisvahendeid, mida nende omanik kasustab või laenutab kasumisaamise eesmärgiga. Sotsiaal- e. rah- vamajanduslik k. on toodetud tootmisvahendid üldse, vaa- tamata eesmärkidele, mida taotleavad nende omanikud või kasustajad. Böhm v. Bawerk'i järgi kuuluvad sotsiaal- majanduslikku k-sse: a/ tootlikud maaparandusrakendised ja -seadmed: tammid, dreanaž jne.; b/ tootlikud ehitised: töökojad, vabrikud, liiklemisteed jt. /ent mitte inimes- tarvete otseseks rahuldamiseks määratud ehitised: elu- hooned, kirikud jt./; c/ tööriistad ja masinad; d/ toot- mises rakendatavad tööloomad; e/ toorained; f/ tootjate ja kaupmeeste kaubatagavarad; g/ raha vahetusvahendina. Eramajanduslikku k-sse kuuluvad peale eelloendatud sot- siaalmajandusliku k-i osiste veel tarbimishüvised, mida nende omanik ise ei tarvita, vaid kasustab kasumisaamise eesmärgiga müügi, laenutuse või üürituse teel /näit. üürielanud, laenurmtk-d jt./.

2/ Erakapital ja rahvuslik e. natsionaalkapital. Erak-ga mõistetakse üldse eraisikuile kuuluvat k-i. Rah- vusliku e. natsionaalk-ga: a/ kõikide erak-de kogusummat teatavas riigis; b/ riigile või teisile avalikõiguslike- le korporatsioonidele kuuluvat k-i; c/ ka nn. "rahvus- likke voorusi" /vaprust, ausust, võimsust jt./.

3/ Seisev ja käibiv kapital. Seisev k. on k-i osa, mis püsib mitme tootmisprotsessi vältel /hooned, töö-

riistad/. Käibiv k. on see k-i osa, mis tarvitatakse ära ühes tootmisprotsessis /tooraine, küttevahendid, seeme, ka töötasu jm./.

4/ Püsiv /konstantne/ ja muutuv /varieeruv/ kapital; K.Marx'i arvates on töötasu muutuv, varieeruv, kõik muu k. aga püsiv, konstantne.

5/ Reaal- e. asikapital /reaalsed hüvised/ ja nominaal e. rahakapital /k. rahasse ümberarvestatuna/.

6/ Rakendus- ja käitiskapital. Rakendus- on hüviste väärtuse kogusumma, mille moodustab käitise rakendusvara. Käitisk. on rahasumma, mille abil kasustatakse rakendusvara.

7/ Käitismajandusteaduses märgitakse k-ga bilansi passivapoolt, mis sisaldab nii oma- kui ka võõrk-i. Käitismajanduslik k-i mõiste on tähtsal määral juriidilise iseloomuga, alati arvestuslik suurus, rahasumma, mitte aga hüviste kogu.

Kapitali tekkimise peategurid on: inimestöö ühes loodusega ja säästmine. Kapitali funktsioonid: inimestöö toetamine ja ta tootlikkuse tõstmine.

Kapitalism,

vastavalt erinevale kapitali käsitusele erineva sisuga termin majandusliku struktuuri tähistamiseks.

1/ Kapitalism e. mammonism, millega mõistatakse materialistlikku, ebasotsiaalselt, rahvamajanduslikult kahjulikku, liigkasuvõttu soodustavat majanduskorda.

2/ K. e. kapitalistlik tootmisviis, K.Marx'i järgi selline tootmisviis, kus tootmisvahendid, s.o. kapital, kuuluvad üksikule isikule, kapitalistidele, kes saavad mittetöist tulu, kuna aga töötajaks on omanditu rahvakklass, töölised, kes on sunnitud müüma oma tööjõudu kapitalistidele, saades selle eest töist tulu, kuid mitte oma tööjõu kogu väärtuses, vaid vähem. Vahet töölise tööjõudluse väärtuse ja töölise töötasuväärtuse vahel nimetab Marx lisaväärtuseks, mille saab endale kapitalist.

3/ K. e. tootmine toodetud tootmisvahenditega.

4/ K. e. rahamajandus.

5/ K., majandusajastu, kus suurettevõtted on ülekaalus.

6/ W.Sombart iseloomustab k-i majandusajastuna, kus

valitseb kapitalistlik vaim, s.o. kasumipüüd. Kapitalistlikus majanduses ei toodeta tarbijate otseseks tarvete rahulduseks, vaid turu jaoks; tootmise juhtijaiks on siin ettevõtjad, mille tõttu tootmise määraks ning reguleerijaks on kasum; valitseb sotsiaalne vastuolu töölise ja tööandja vahel.

Kapitalismile kui majanduskorrale on ennustatud ja ennustatakse tänapäevalgi paratamatut lõppu. Kommunistlikul Venemaal ongi kapitalistlik kord peaaegu täiesti kõrvaldatud. Fasistlikus Itaalias püütakse riigivõimu abil kõrvaldada k-i pahesid ja säilitada ta eeliseid; sellelaadiliste katsete algeid on märgata ka rahvussotsialistlikul Saksamaal.

Majanduselu arenguastmed.

Nende all mõeldakse sähraseid ajajärke, milliseid majanduselu, teadusmeeste arvamuste järgi, peab läbi tegema. Kõige vanem astendus on pärit Aristoteleselt. Tema arvates majand. elu peab arenema järgmiselt: 1/ jaht- ja kalastuseajastu. Inimene pole seotud ei kohaga ega ka loomaga. Ta on rändaja ning toidab end sellega, mis kätte saab. Sellele järgneb 2/ karjakasvatus. Siin esineb juba seos inimese ja looma vahel. Inimene on küll veel rändaja, kuid tal on juba teatud eraomandimõiste looma näol. Kolmas aste - põllumajanduse aste. Siin on juba seos ka põhimiku ja inimese vahel. Inimene on juba seotud kindla kohaga. Selline vaade maj.-elu arengule püsis kuni XVIII s-i keskpaigani.

Seda liigitust täiendab Fr.List, lisandades veel kaks astet, nimelt: 4/ põllumajandus- tööstuse ajastu ja viimne 5/ periood: põllumajandus - tööstus- kaubandus-ajastu. See oli juba kõige täiuslikum majandusliku elu arenemise aste.

Aristoteleselise astenduse vastu on vaieldud. On tähendatud, et sagedasti on esimeseks astmeks põllundus ja alles siis tuleb karjapidamine.

Br.Hildebrand liigitab majandusliku elu arengut vahetusvahendite järgi. Nii on tema juures esimeseks astmeks 1/ nn. naturaal- ehk loonusmajandus. Siin vahetatakse hüvis hüvise vastu. Puudub veel raha. Sellele perioodile järgneb 2/ rahamajanduse-periood, kus tekib

üldine vahetusvahend - raha. Kolmanda astmena esineb 3/ krediidimajand. periood. Siin vahetuse juures ei tarvitata raha ega ka hüvist, vaid vahetus toimub krediidi alusel. Hildebrandi jaotus on aga puudulik, sest lülib täiesti välja ajastu, kus vahetus üldse puudus. Samuti on kahtlane majandusellu sisse viia erilist krediidimajanduse astet, sest on ju teada, et ka krediiti mõõdetakse vaid rahaga.

Õige suurt tunnustust on leidnud K.Bücheri astendus. Ta jagab majanduselu arengu kolme astmesse. Esimene aste - 1/ suletud kodumajanduse ajastu. Siin vahetus puudub majandite vahel peagu täiesti. Iga majand on autarkiline. Selle piirides toimub üksikasjalik tööjaotus. Kodumajanduse piiridest väljapoole on majanduslikku suhtlemist väga vähe; majand esineb isoleeritud rakuna.

Teine järk - 2/ linnamajandus. Üksikute majandite vahel hakkab tekkima vahetus, kusjuures linn muutub teda ümbritseva maa majanduskeskuseks. Säärast olukorda paneme tähele eriti keskajal. Linn tol ajal oli kui iseseisev riigike koos teda ümbritseva lähema maaga.

Kolmas järk - 3/ rahvamajandus. Siin tekib majanduslik suhtlemine juba teatud riigi piirides elava kogu rahvastiku vahel. Esialgul on see väike, kuid tööjaotuse arenedes elavnevad ka suhted. Selle tegevuse üldine resultant kujutabki endast rahvamajandust.

Bücheri süsteemi on edasi arendatud lisandades veel neljanda 4/ nn. maailmamajanduse-astme. Siin majanduslik suhtlemine ületab juba üksiku riigi piirid. Tekib majanduslik suhtlemine juba üksikute rahvaste vahel. Pärast viimast /1929-33/ majanduskriisi see suhtlemine on suuresti langenud ning pole jõudnud endisele tasemele ka tänapäeval vaatamata sellele, et juba peagu kaks aastat esineb peagu kogu majanduslikus maailmas kõrgkonjunktuur.

E.v.Philippovich jagab majanduselu arengu kahte suurde astmesse. Esimene - 1/ suletud majandus. Vahetust ei esine. Teine aste - 2/ liiklus- ehk vahetusmajandus: tekib liiklemine, vahetus üksikute majandite vahel. Teise astme jagab Philippovich omakorda:

a/ kohalik ehk lokaalne vahetus.

b/ rahvamajanduslik vahetus: vahetus toimub juba teatud riigi territooriumil asuva rahva vahel.

c/ vaba liiklusmajandus, kus liiklemine ulatab juba üle riigi piiride.

W.Sombart jagab majanduselu arengu kolme astmesse:

1. Individuaal- ehk suletud majandus.
2. Siirdumismajandus. See on siirdumisaste individuaal - majandusest kolmandale astmele.
3. Liiklemismajandus. Viimane tema arvates võib toimuda nii riigi piirides kui ka riikidevaheliselt.

K.Marx jagab majanduselu arengu samuti kolme järku:

1. Eelkapit. ajastu, s.o. majanduselu areng maailma algusest kuni järgmise, s.o.
2. Kapitalistliku majanduseni.
3. Sotsialistlik majandus.

Majandusteadus, sots.ekoonomia, jagatakse harilikult nelja ossa. 1. Õpetus tootmisest ehk produktsioonist. 2. Õpet. jaotusest ehk distributsioonist. 3. Õpetus vahetusest ehk tsirkulatsioonist ja 4. Õpetus tarbimisest ehk konsuntsioonist. Seda järjekorda võib ka muuta, asetades tarbimise esimesele kohale, mis näib ka loogilisemana. Selle jaotuse juures on aluseks võetud puht-tehnilisi asjaolusid. Viimase aja majandusteadlased enam ei püsi selle süsteemi juures, kuid paremat, tihuslikumat süsteemi senini kahjuks pole veel välja kujunenud.

Asudes jaotusõpetuse käsitlemisele / tootmisõpetus on käsitletud eespool/ peab eelkõige peatuma väärtuseküsimusel.

Väärtusega laiemas mõttes mõeldakse hüviste omadust suuta rahuldada inimtarbeid suuremal või väiksemal määral. Milles seisab õieti väärtuse sisu? See on olnud probleemiks ja on seda ka kaasajal. Tihesti rahuldav lahendus puudub ka praegu. Juhitakse tähelepanu sellele, et väärtus koosneb mitmest komponendist Kõige pealt väidetakse, et hüvisele annab väärtuse tema kõlbavus, sobivus mingisug. tarbe rahuldamiseks. Väärtuse üheks põhi-elemendiks on inimtöö; mida rohkem on seda hüvisesse mahutatud, seda väärtuslikum ta olevat. Üheks tähtsaks elemendiks on haruldus. Harva esinevaid hüviseid hinnatakse palju kõrgemalt kui neid, mis esinevad piiramata; näit. vesi teemandi kõrval. Väärtuse elemendiks võib olla ka inimese puht-subjektiivne hinnang.

Eeltoodust näeme, et väärtuse elemendid on väga erinevad. Ühed on puhtobjektiivsed, teised subjektiivsed. Kuna väärtus on sõltuv nii erinevaist tegureist, siis pole suudetud leida ka ühist väärtuste mõõdupuud.

Senini pole leiutatud sellist väärtuseühikut, millega saaks kõiki väärtusi ühiklikult mõõta. Et väärtuse määratlus on seotud väga keerukate küsimustega, sellep. on ka selle küsimuse lahendamiseks tekkinud palju teooriaid.

Väärtuse-teooriaid.

Majandusteaduses esinevaid väärtuse-teooriaid jagatakse kahte suurde rühma: 1/ objektiivsed, 2/ subjektiivsed väärtuse-teooriad.

Objektiivse väärtuse-teooria järgi väärtus on omaette objektiivne suurus. Igal hüvisel on oma objektiivne väärtus, oma kõlbavus, täiesti sõltumata inimese subjektiivsest vaatest. Teine liik obj. teooriaid näeb objektiivset väärtust inimtöös. Eriti konsekvantne tööväärtuse pooldaja on K.Marx. Marxi õpetuse järgi uued väärtused tekivad vaid inimtööst. Ta õpetab, et kuigi ka kapital ja loodus on tootmistegurid, ei anna nad midagi /uue/ lisaväärtuse loomiseks. Siin on määravaks vaid inimtöö. Et aga luua teatud väärtus, inimene kulutab selleks vähem energiat kui uus väärtus väärt on - siit tuleb nn. lisaväärtuse mõiste. Marxi järgi lisaväärtus kapitalistliku korra juures langeb kapitalistile kasumiks. Töölaine saab tasu vaid tema poolt kulutatud energia eest ja sedagi sagedasti väga napilt. See Marxi õpetus on väga meelevaldne. Seda võib uskuda, võib aga ka mitte - sest puuduvad objektiivsed, teaduslikult põhjendatud tõendid.

Subjektiivsed väärtuse-teooriad lähtuvad vaatekohast, et ei saa olla mingisugust objektiivset väärtusehinnangut. See on alati subjektiivne ja ainult subjektiivsed tegurid mängivad majanduselus rolli. Subjektiivse teooria aluseks on inimese tarbed. Sellega seletatakse ka haruldusväärtust. Inimesele üks asi meeldib rohkem kui teine ja sellep. annab hüvisele ka suurema väärtuse.

Subjekt. teooria pealooja on Austria ehk viini koolkond. Teooria lõi selle koolkonna mitu esindajat /C.Menger, L.Walras, St.Jevons/ peagu üheaegselt, olles seejuures üksteisest täiesti sõltumatud. See ilmneb eriti sellest, et nad oma lõppotsuse juure on tulnud täiesti erineva arutluse kaudu. Subjekt. teooriaid on väga palju. Kõige tüüpilisem neist on nn.

piirkasuteooria /Marginal utility; Grenz nutzen./.

See on üks keerukamaid mõisteid rahvamajandusteaduses. Ta on aga tänapäeval üks levivõimast ning on moodsa majandusteaduse aluseks. Sellele rajatakse ja selle abil tuletatakse terviklik süsteem majanduselu puutuvaid teooriaid.

Piirkasuteooria mõiste: piirkasuga mõeldakse seda kasu, mida suudab anda inimesele tema subjektiivsel hinnangul teatud hüvise viimne temal veel kasustada olev oskogus tema teatud tarbe rahuldamiseks. Näide.

Oletame, et suletud majandis keegi on tootnud 1000 kg teravilja. Omades seda kogust, inimene arutab kuidas ta seda kasustab. Ta leiab, et: enda toidutarbe rahuldamiseks on tal vaja 500 kg; - p
põldude seemendamiseks kulub ära 150 kg; - q
loomasöödaks on vaja 200 kg; - z
õlletootmiseks kulub näit. 100 kg; - y
järelle jäänud 50 kg; - x
ta kavatses sööta talve jooksul metslindudele. Sellega on kogu tagavara realiseeritud.

Piirkasuteooria tahab näidata seda, et inimene hindab tervet tema kasustada olevat hüvise tagavara nii kuidas ta hindab seda kõige väiksema osa ära tarvitamisel. Seega tahab ütelda, et inimene hindab iga üksikut kilogrammi 1000-e kilogrammi hulgas sama kõrgelt kui iga üksikut kg nende 50 kg hulgas, mis ta lindudele annab. Kui inimene annab lindude söötmiseks määratud 50 kg vilja iga üksikule kilogrammile määratuse x , siis kogu viljatatavara üldmääratus on $1000x$. On aga tal tagavaraks mitte 1000, vaid 950 kg, siis näeme, et ta annab vilja igale ühikule hinnanguks juba y . On tal aga 850 kg, siis tuleb ka õlleks minev osa maha arvata jne.jne. Ta vaatab neid kui korrutisi.

Teine teooria ütleb, et neid üksikuid vajadusi ei tule korrutada, vaid tuleb liita. Kui on 1000 kg vilja, siis ta hindab seda liitmise teel, nii et kogu määratus teeks välja $1000 = 500p + 150q + 200z + 100y + 50x$. Näib, et viimane vaade on õigem, sest ega inimene ei hakka oma toidutatavara hindama ühe hinnanguga lindudele antava viljaga. Lisaks eespool toodud näitele võiks piirkasu mõistet seletada järgneva lihtsustatud näitega:

Inimesel on 5kg teravilja, millest ta rahuldab oma tarbeid nende tähtsuse järjekorras järgmiselt:

/q > p > z > y > x/.

Toiduks	1 kg	q
Seemneks	1 "	p
Söödaks	1 "	z
Õlle valmistamiseks	1 "	y
Luksuslindude pidamiseks	1 "	x

Kuigi iga osa viljast läheb eriva tähtsusega ots-tarbeks, inimene hindab kõiki neid osi siiski viimse, kõige väiksema rahuldust leidva tarbe väärtuse järgi, vaatamata sellele, millist tarvet nad rahuldavad. Kui vilja oleks vähem, siis inimene hakkaks kerpima vähem-tähtsaid tarbeid. Ainult 4 kg. vilja olemasolul inimene koondaks ära luksuslindude osa, 3 kg. olemasolul - loomasööda osa jne. Ülejäänud osi ta hindaks jällegi ühesu-guselt nende piirväärtusega. Kuidas inimene sellisele hindele tuleb, selleks kehtib kaks arvamust: Näiteks

Kui inimesel on 5kg vilja, siis hindab ta selle väärtust	5x
" " " " 4 " " " " " " " " " "	4 y
" " " " 3 " " " " " " " " " "	3 z
" " " " 2 " " " " " " " " " "	2 p
" " " " 1 " " " " " " " " " "	1 q

Ja saab esimese arvamuse järgi: $5x =$ koguhinnangu korru-tamise teel.

Teise arvamuse järgi:

$x + y + z + p + q =$ koguhinnangu liitmise teel ja hindab siis selle järgi ka hüvise üksikosade väärtust.

See lihtsustatud näide selgitab vaid piirkasu põhi-printsipi. Tegelikult on aga asi palju keerukam. Seda püüab selgitada nn. Mengeri tabel.

Mengeri tabel.

Kuna hüviste hulk on piiratud, siis seisab majandav isik alati küsimuse ees, milliseid tarbeid rahuldada ja milliseid mitte. Inimene ikka valib, kas loobuda lõuna-söögist ja minna selle rahaga teatrisse jne. Igapäevases elus tuleb inimesel ikka tegeleda selliste võrdlustega. Valiku hõlbustamiseks ja võrdluseks koostas Menger järg-mise tabeli, millise Böhm-Bawerki poolt tehtud väikeste muudatustega esitame siinjuures:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	9	-	-	-	-	-	-	-	-
8	8	8	-	-	-	-	-	-	-
7	7	7	7	-	-	-	-	-	-
6	6	6	6	6	-	-	-	-	-
5	5	5	5	5	5	-	-	-	-
4	4	4	4	4	4	4	-	-	-
3	3	3	3	3	3	3	3	-	-
2	2	2	2	2	2	2	2	2	-
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Esitatud tabelis on roomanumbritega m#rgitud #ksikud tarbed alanevaks t#htuse j#rjekorras: nii t#hendab: I - tarvet toidu j#rgi, II - tarvet r#ivastuse j#rgi, III - tarvet korteri j#rgi, IV - tarvet m##bli j#rgi, V - viina j#rgi, VI - tubaka j#rgi jne. Araabia numbritega on m#rgitud tarvete tungivusastmed /alanevas j#rjek./ . Nii on I p#streas m#rgitud arvuga 10 tarve leiva j#rgi, see rahuldamise aste on t#htsaim, ta vastab elu alalhoiule, seep#rast pole teistes ridades seda arvu olemaski. Edasi j#mb inimesel #le, kas s#ua paremini v#i leppida vaid leivaga ja muretseda endale lihtne #likond - m#lemate tungivaste on 9 punkti. Edasi on valida parema toidu, parema #likonna v#i viletsama korteri vahel. K#igi nende tarvete t#htsusaste on 8. Nii n#eme, et igat tarvet saame rahuldada maksimaalselt, keskmiselt v#i minimaalselt. Kui oleme oma tarbed k#ik rahuldanud, siis v#ime anda h#vistele v##rtuse null. Seep#rast seisab ka iga rea l#pul null, kuna inimesele, kes rahuldanud k#ik tarbed, n#ivad k#ik h#vised v##rtusetuna, isegi koormavana /t#iss#n#ut ei h#vita toit jne/.

See tabel tahab n#idata, et #hek#rgused tarbed omavahel konkureerivad. Nendest #he v#i teise v#idulep#ne oleneb inimese enda individuaalsest valikust, m#itset jne., olenevalt sellest, millised huvid on teataval inimesel esiplaanil. Sellest tabelist l#htutakse paljude majanduslikkude k#isimuste selgitamisel.

Kriitika. On mainida, et piirkasuteooria oma koolkonna piires on v#gagi kokkuk#las tegeliku eluga. Sellep#rast on sellel teorial ka palju pooldajaid.

Teooria #hek#lgsus seisab selles, et siin ei ar-

vestata üldse tootmist ja tootmiskulusid. Ta on üksnes tarbimisteooria. Ta võtab hüvised nagu oleksid need valmina antud, jättes tähele panemata, et hüviste tootmiseks tuleb ka kulutusi kanda. Ometi on ka tootmiskulud keskse tähtsusega teguriks. Nii et see teooria meid üksi ei rahulda. Peame võtma arvesse ka klassikalist, objektiivset väärtusteooriat. Ja lõpuks valitseb ikkagi dualism.

Rootslane Gustav Cassel koguni eitab täielikult väärtuse küsimuse käsitlemist poliitilises ökonomias, ta tunnustab selle asemel ainult hinnateooriat, mis seoses rahaõpetusega. Cassel väidab, et väärtuse mõiste olla segane, keeruline ja sealjuures andvat tulemusi vñhe. Ta on oma sotsiaalökonomia õpperaamatust "Theoretische Sozialökonomie" /mis sel alal parimaid/, väärtuse mõiste üldse vñlja jñtnud. Ta ehitab hinnateooriale kogu oma tervikliku sotsiaalökonomia süsteemi.

Ka Liefmann ja Oppenheimer asuvad väärtusemõiste suhtes eitaval seisukohal.

H i n d.

Hinnaga mõeldakse sotsiaal-ökonomias teatud hulk hüvist või jõudlust, mis antakse või saadakse vahetusel teise hüvise või jõudluse vastu.

Naturaal- ehk loonusmajanduses moodustasid hinna materiaalsed hüvised, tänapäeva rahvamajanduses on hinna mñrajaks raha. Hinna juures on tegemist kahe põhiküsimusega:

- a/ hinna staatikaga ja
- b/ hinna dünaamikaga.

Kõigepealt on hüvise hinna juures tegemist hinna loomuliku alusega - hüvise tootmiskuludega, mis moodustavad hinna staatilise aluse. Hüviste pakkumine ja nõudmine turul määrab hüviste turuhinna, mis on muutlik, kõikuv ja moodustabki hinna dünaamika.

Hinna kujunemist seletatakse mitmesuguste hinnateooriatega, millest tähtsamad on järgmised:

1/ Klassikaline teooria.

Klassikaline hinnateooria põhineb rahvamajandusteade klassikalise koolkonna objektiivsel väärtusteoorial.

Selle teooria järgi on hüvise või kauba hinna pealuseks ta tootmiskulud, mis moodustavadki normaalse ehk staatilise püsihinna. Ent kaupade turuhinna määrab nende pakumine ja nõudmine turul. Turuhind on dünaamiline, muutlik: ta langeb pakumise suurenedes ja tõuseb nõudmise suurenedes, ja vastupidi: pakumise vähenedes hind tõuseb, nõudmise vähenedes - langeb. Nii et pakumise ja nõudmise tõttu tekib turul mingi keskmine turuhind. Siin ühed saavad kasumit /kelle tootmiskulud /omahind/ madalad/ ja teised kahjumit. Turuhind kõigub omahinna /tootmiskulude/ ümber olles sellest kord kõrgemal, kord madalamal. Turuhind ei või siiski kaua püsida allpool tootmiskulude hinda, sest siis lõpetatakse tootmine sellisel mittetasuval alal, mistõttu pakumise vähenedes turuhind tõuseb. Kuid ta ei või kaua püsida ka väga palju kõrgemal tootmiskulude hinnast, sest kõrgete turuhindade tõttu saadav suurem kasum meelitab varsti uusi tootjaid sellele tootmisalale: see suurendab toodete ehk kaupade pakumist turul ja järelikult põhjustab turuhinna languse. Üldiselt peab aga turuhind olema keskmiselt põhilpool tootmiskulude hinda, sest muidu oleks keskmine null ja majanduselu ei saaks areneda. Selline hinnakujunemine on kehtiv ainult vabal võistlusel ja vabalt taastoodetavate hüviste suhtes. Monopoli ja vabalt mitte taastoodetavate hüviste, s.o. harulduste, hinna määrab ostjaskonna subjektiivne hinnang ja ostujõud. Näiteks:

1/ Müüja on monopoliseisundis. Ta müüb hobust, mille on hinnatud 500 kroonile. Ilmub kaks ostjat, kellest üks suudaks maksta hobuse eest 500 kr., teine 600 kr. Sel puhul hind kujuneb 500 ja 600 krooni vahel. Nii et monopoliseisundis toodud juhtumil hind kujuneb monopoliseisundis müüja ja kõige võimsama ostja vahel.

2/ Ostja on monopoliseisundis. On üks ostja, kes võib hobusest maksa kr.500 ja kaks müüjat, kellest üks müüks hobuse kr.500 eest, teine kr.400 eest. Sel juhul hind kujuneb kr.400, s.o. kõige võimsama /odavama/ müüja järgi. Müüja ei saa arvestada üksikut kõige võimsamat ostjat, vaid keskmiselt kõige võimsama rühma ostutaset.

Peab tähendama, et enamik kaupu meil on juba monopolikaubad, mille hind on määratud juba tollidega ja mitmesuguste toetustega. Nii et tänapäeval normaalselt

on tegemist enamikus monopolihindadega.

2. Subjektiivne ehk piirkasu-hinnateooria.

See teooria põhineb subjektiivsel, piirkasu väärtusteoorial. Selle teooria järgi on hinna kujunemise aluseks vahetavate poolte subjektiivne hinnang, nende tarbed. Iga vahetusosaline vahetab ainult sellepärast, et ta vahetusel saadud hüvist hindab kõrgemini vahetusel antud hüvi- sest. Vahetus toimub niikaua, kuni see pakub vahetajale ta subjektiivse hinnangu järgi veel kasu. Nagu see teooria ei anna inimtööle kindlat väärtust /mis olevat subjektiivne asi/, nii ei võta ta arvesse ka tootmiskulusid. Nii et siin pole tegemist ei staatilise ega dünaamilise hinnaga, vaid subjektiivse hinnaga. Kuidas kujuneb siin siis keskmine turuhind? Seletatakse, et keskm. turuhind kujuneb ostjate ja müüjate omavahelises võistluses. Oletatakse, et juba turule kaupa müüma tulles peab ostjatel olema teada hinna ülempiir palju nad suudavad maksta ja müüjatel alampiir - mis eest nad veel võivad müüa. Ostjad püüavad saada võimalikult odavalt kaupa, müüjad - kõrget hinda. Sellest tekibki võistlus. Näit. turul on 10 võrdse väärtusega hobust müügil, on ka 10 ostjat ja 10 müüjat.

Ostja/müüja. Ostjad pakuvad. Müüjad nõuavad.

1	1000 kr.	100 kr.
2	900 "	200 "
3	800 "	300 "
4	700 "	400 "
5	600 "	500 "
6	500 "	600 "
7	400 "	700 "
8	300 "	800 "
9	200 "	900 "
10	100 "	1000 "

Siis:

- 1/ Esimene ostja võib maksta 1000 kr.
- Teine - " - 900 "
- Kolmas - " - 800 "
- jne. kuni
- viimane /kümnes/ - " - 100 "

2/	Esimene müüja võib müüa hobuse	100	kr.	eest
	Teine - " -	200	"	" -
	Kolmas - " -	300	"	" -
	jne. kuni			
	viimane /kümnes/ - " -	1000	"	" -

Siin 10-s ostja langeb kohe välja, sest 9-s võib tema eest ära osta; ent 8-s langetab 9-da välja, 7-s 8-da, 6-s 7-da ja 5-s 6-da. Jäevad vaid esimesed viis ostjat, sest nemad suudavad iga hobuse eest maksta kr.500. Nõnda langevad khesoleval juhul nõrgemad ostjad välja; analoogiliselt langevad välja ka viis kõrgemat /kallimat/ müüjat, sest nende hobustele ei leidu khesolevas olundis üldse ostjat. Hobuste keskmine hind aga kujuneb 500 ja 600 kr. vahel. Nõnda on ka lugu tegelikult, et nõrgemad ostjad lähevad turult tagasi oma rahaga ja kõrgemad müüjad - kaubaga.

3. Realistlik hinnateooria.

Selle teooria esisaks on sakslane Herrmann. See teooria on tänapäeval suurt tunnustust leidnud. Realistlik hinnateooria püüab seletada hinna kujunemist kõikide, nii pakkumis- kui ka nõudmispoolel asuvate tegurite koosmõju tulemusena. Seejuures see teooria arvestab nii objektiivseid kui ka subjektiivseid momente. Turuhinna määravad:

a/ nõudmispoolel:

- ihaldatava hüvise tarvitamisväärtus ostjale;
- ostjate ostujõud;
- ostjate hulk;
- muud ihaldatava eseme muretsemise kulud.

b/ pakkumispoolel:

- pakutava hüvise kogus ja mihus;
- pakutava hüvise tootmiskulud;
- müügihüvise subj. hinnang müüja poolt;
- hinnahüvise hinnang müüja poolt /s.t. milles hind tasutakse - kullas, paberrahas jne./;
- muud müügikulud.

Neid tegureid tuleb kõikjal arvestada reaalse turuhinna määramisel. Lähemal analüüsimisel näemegi, et need tegurid tõeliselt esinevad hinna kujunemisel ja nende

kokkumõju annab turuhinna. Kui tahame subj. tegureid arvestada, siis võtame abiks piirkasuteooria, kui objektiivseid, siis klassikalise teooria ja üksikud elemendid annab realistlik teooria. Nõnda on kõik need teooriad tarvilikud.

Hinna liigitelu. Hinna liikidena esinevad:

- a/ Võistlushind, kui ostjate ja müüjate vaheline võistlus on täiesti piiramata ja
- b/ monopoli hind, kui võistlus müüjate vahel on piiratud või puudub täiesti.

R a h a.

Raha on hüvis, mis teatavas majanduspiirkonnas, harilikult riigis, esineb üldise vahetus- ja maksevahendina ning väärtuse mõõdupuuna.

Tekkepõhjused ja funktsioonid.

Raha on tekkinud ja arenenud kõsikes vahetusliiklemisega. Viimase lihtsaim ning algelisim vorm on nn. otsene naturaal- ehk loonusvahetus, mil hüvise valdajad või omanikud vahetavad omavahel vastastikku otseselt neid hüviseid, mida üks vajab ning teine omab, ja vastupidi. Vahetusliiklemise arenenumaid vorme on nn. kaudne loonusvahetus, mil hüviste vahetus toimub kolmandate hüviste /ja enamasti ka isikute/ kaudu. Kaudse loonusvahetuse arenedes tekib üha enam tarve säärase üldise vahetusvahendi järele, mille eest võiks vahetusliiklemisel anda ja saada kõiki teisi hüvesid. Samuti tekib tarve säärase üldise väärtusemõõdupuu järele, millega oleks võimalik mõõta ja võrrelda kõikide vahetusliiklemises esinevate erisuguste hüviste vahetusväärtust, s.o. nende hinda. R. ongi hüvis, mis teostab ühteaegu eelmainitud kahte peafunktsiooni - on üldiseks vahetusvahendiks ning väärtusemõõdupuuks. Ent arenenud majanduselu nõuab r-lt veel kolmanda tähtsa funktsiooni teostamist - olla üldiseks maksevahendiks mitmeaadsete /näit. maksu-, võla-, töötasu- jt./ maksete õiendamisel. Üldise vahetusvahendi ja väärtusemõõdupuu funktsioonid võib r. hõlpsasti täita ka ilma riigi või mõne muu avaliku kehaga tunnustuseta, aga üldise maksevahendi

funktsioone võib r. korralikult tähta vaid juhul, kui ta avalikõiguslikult on üldiseks maksvahendiks tunnustatud. Eelmainitud kolmele peafunktsioonile lisanduvad veel r. kõrvalfunktsioonid: olla väärtuste säilitus-, ülekande- ja sähstmisvahendiks.

Eristatakse järgmisi raha liike:

- 1/ Maksesunduse järgi:
 - a/ vääringu- ehk kurantraha, mida tuleb makseks vastu võtta piiramatul hulgal;
 - b/ vahetusraha, mille vastuvõtt makseks on ainult teatava /r.-seaduses määratud/ summani sunduslik;
 - c/ fakultatiivne raha, mille vastuvõtt oleneb tšiesti kodaniku isiklikust heaksarvamisest.
- 2/ Ainesväärtuse järgi:
 - a/ täisväärtuslik raha, mille ainesväärtus võrdub ta nimesväärtusega /näit. kuldmünt/;
 - b/ alaväärtuslik raha, mille ainesväärtus on väiksem raha nimesväärtusest /näit. hõbe-, vask-, pronks-, nikkel- jt. vahetusmündid/;
 - c/ ainesväärtusetu raha, mis saab väärtuse riiklikul tunnustusel /näit. paberraha/.
- 3/ Ainese järgi:
 - a/ naturaal- ehk loonusraha, milleks on mitmesugused loodushüvised /näit. loomad, karusnahad, sool jt./, esineb tänapäeval majanduslikult arenenumail rahvail väga harva;
 - b/ metallraha, mille r.-aineks on mingisugune metall, eriti kuld ja hõbe;
 - c/ paberraha.
- 4/ Sularaha - kõik eelloendatud rahaliigid.
- 5/ Pangaraha - vekslid, tšekid jm.
- 6/ Kehtivusala järgi:
 - a/ siseraha
 - b/ välisraha.

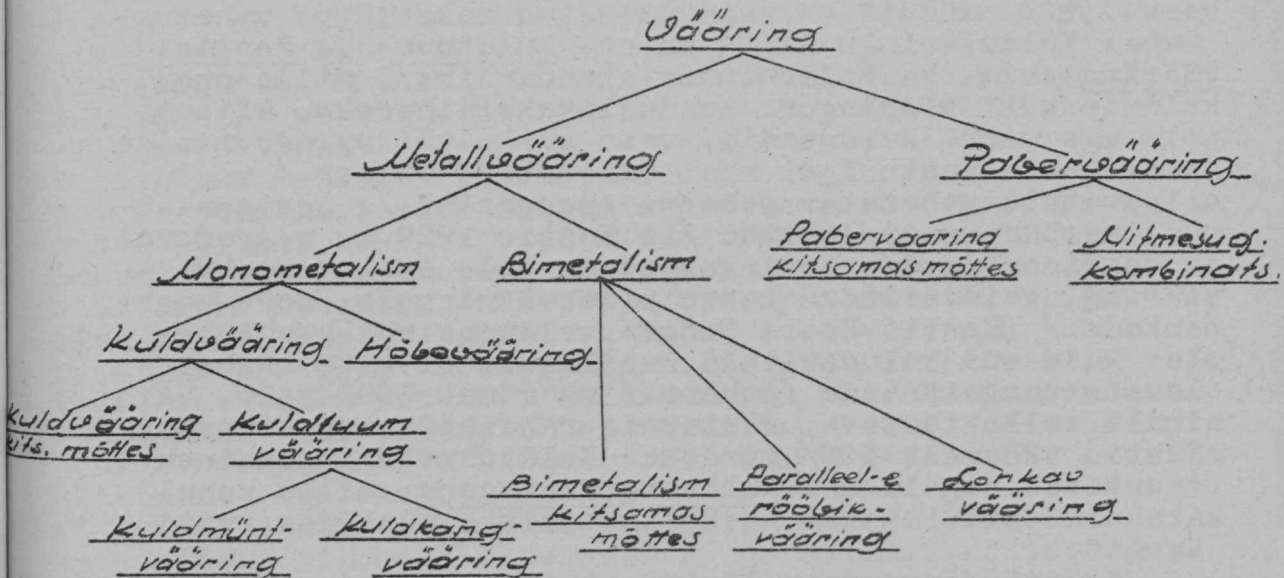
Raha-ainese ajaloost.

Vana-aja /ja osalt tänapäevagi/ loodusrahvad tarvitasid r-ainena ehteid /näit. pärle, sulgi, hambaid, sõrmuseid/, rõivaid /näit. karusnahku, puuvillariiet, vaipu/, toiduvahendeid /näit. datleid, juustu, kakao-ube/, loomi jt.

Hiljemini hakati r.-ainena tarvitama peamiselt metalle: alul eriti raudesemeid, siis, majanduselu arenedes, üha enam hõbedat ja kulda. Alul tekitas raskusi kulla ja hõbeda igakordne kaalumine ning proovimine kaupade ostul - müügil. Ent müntide löömine /arvatavasti VII s.e.Kr. alates/ kõrvaldas need raskused. Võrdlemisi hilja, nimelt XVIII s. lõpul hakati paberit kasustama r.-ainesena.

Rahasüsteem ja vääring.

R.-süsteemiga mõeldakse sähraste majanduslikkude põhimõtete süstemaatilist kogumit, mille kohaselt rahandus tuleb korraldada. Kuski riigis seaduslikult kehtimapanud r.-süsteemi nimetatakse vääringuks ehk valuutaks. Riik määrab siin seadusandlikult vääringu aluseks oleva r.-ainese ja r.-süsteemi üldise iseloomu.

Vääringu liike.

I. R.-ainese järgi eristatakse metall- ja paber-
vääringut.

A. Metallvääring.

Vääringuraha aineseks on mingisugune väärismetall /harilikult kuld või hõbe/; jaguneb omakorda mono- ja bimetalismiks.

1. Monometalismi liike.

a/ Kuldvääring - ainult kuld on vääringuraha aineseks; käibel olevad kuldmündid on piiramata maksejõuga, /s.o. neid tuleb makseiks vastu võtta piiramatul arvul/; kulla suhtes kehtib vaba müntimisõigus, s.o. iga kodanik võib oma valduses olevast kullast lasta riigi rahapajas kuldmünste lüüa; kulla sisse- ja väljavedu üle riigipiiride on vaba; käibel olevaid panga- ja riigikassatähti võib igal ajal riigikassas kulla või kuldmüntide vastu ümber vahetada ning kõik teised käibel olevad /hõbe-, vask- jt./ mündid on vaid piiratud maksejõuga vahetusraha. Kuldvääringu liike on nn. kuldtuum- ja deviisidevääring /nim, ka kuldvaluuta-standardiks/, mille puhul kuld on küll vääringur. seaduslikuks aineseks, käibel pole aga mitte kuldmündid, vaid kulla või kulddeviiside /s.o. kulla vastu igal ajal vahetatava välisr./ vastu piiramatult vahetatav paberr. /pangatäht./. See pärast maailmasõda eriti levinud /ka Eestis 1927.a. r.-reformiga kehtimapanud/ vääringusüsteem pole enam puhaskuldvääring, vaid siirdumisaste pabervääringule, sest keskpankade / Eestis Eesti Panga/ valduses või käsutuses olev kuld või kulddeviisid harilikult ei kata käibel olevate pangatähtede /paberr./ väärtust 100%-selt, vaid ainult selle teatava, vastavais rahaseadustes ettenähtud /Eestis vähemalt 40%/ murdosa. Kuldtuumvääring esineb tänapäeval sageli nn. kuldkangvääringuna, mille puhul katekuld säilitatakse keskpangas mitte müntides, vaid kangides.

Kuldvääringu suur leving ning populaarsus põhineb kulla rahvusvaheliselt tunnustatud ning/hõbeda ja teiste r.-ainestega võrreldes/ võrdlemisi stabiilsel väärtusel. Ent tänapäeval on kuldvääringu vastaste arv siiski kasvamas.

b/ Hõbevääring, mis oma olemuselt on täiesti analoogiline kuldvääringuga, tänapäeval aga väga vähe levinud.

2. Bimetallismi liike.

a/ Bimetallism kitsamas mõttes, milles vääringu- metalliks on 2 metalli /kuld ja hõbe/, mille hinnavahe- kord on seadusega kindlaks määratud;

b/ paralleel- ehk rööbikvääring, milleks vääringu- metalliks on kaks metalli /kuld ja hõbe/, ilma et nende omavaheline väärtussuhe oleks seadusega määratud;

c/ nn. lonkav vääring, milles üks metall /haril. kuld/ on tunnistatud vääringumetalliks, kuid teisest metallist /haril. hõbe/ mündid on samal ajal samuti käi- bel seaduslike kude maksevahenditena.

B. Pabervääring.

Pabervääringuks sõna tõelises mõttes nimetatakse vääringut, milles on piiramatu maksejõuga vääringuraha aineseks kulla, mõne teise väärismetalli või kulddevii- side vastu vahetatamatu ning riigi poolt sundkursiga varustatud pabertäht /paberr./. Pabervääringu paremusi kuldvääringuga võrreldes on: väiksemad valmistamiskulud, sõltumatus kullatoodangust, kiire kvantitatiivne kohas- tumisvõime majandusliku r.-nõude kohaselt. Halvemusteks on: r. siseväärtuse säilitamise raskenemine, sest puu- duvad küllalt objektiivsed alused rahvamajandusliku maksevahendite - tarbemääramiseks; maksevahendite erakord- selt suure nõudmise /näit.sõja/ puhul kergemini inflat- sioonile kaldumine; eriti raske on pabervääringu puhul r. välisväärtusi, s.o. vekslkursse stabiilseina säili- tada, sest siin puuduvad kullapunktid, mis kuldvääringu kehtivusel "automaatselt" reguleerivad kulla ära- või juurdevoolu. Pabervääringu puhul on vekslkursside suur kõikumine paratamatu, kui kesktähepank /meil Eesti Pank/ ei suuda kohaste vahendite puudumisel ajada otstarbekat deviisidepoliitikat. Pabervääringuga laiemas mõttes mõel- dakse igasuguseid paberist maksevahendeid: paberraha, pangatähti, era-, ase- ja hädaraha.

II. Seose järgi r.-ainesega esitatakse:

a/ vaba vääringut - r. ühiku väärtus pole seotud r.-ainese /näit. kulla või hõbeda/ väärtusega, näit. pabervääring;

b/ seotud vääring - r.-ühiku väärtus on seotud

r.-ainese /näit. kulla või hõbeda/ väärtusega /näit. Eestis 1 kr. = 100/248 g. puhta kulla väärtusega/, näit. kuld- või hõbevääring.

III. Raha väärtuse reguleeritavuse järgi on olemas:

a/ automaatne vääring - r. väärtus reguleerub automaatselt r. pakkumise ja nõudmise kaudu /näit. kuldvääringu puhul kullapunktide kaudu/;

b/ manipuleeritav vääring - käibel olev r. kogus ning seega r. väärtuski määratakse riigi või kesk-tähepanga mitmelaadiliste vääringupoliitiliste võtetega, näit. krediidi-, deviisi- ja diskontopolitika, deflatsiooni, inflatsiooni, devalvatsiooni, stabiliseerimise, valoriseerimise jt. abil.

Vääringu ajaloost.

1. Metallvääring. Juba vanal ajal olid kuld ja hõbe idamaail ja Vanas-Kreekas vääringumetallideks. Roomas oli vääringu aluseks vask, hiljemini hõbe ja selle järele kuld. Keskajal valitses vääringumetallina hõbe. Uue aja alul tekkis enamikus Euroopa maades nn. kahelivääring ehk bimetallism. Kui XVIII s. lõpul kuld müüdid hõbeda väärtuse languse tõttu üha enam käibelt kadusid, siis lõpetas Inglismaa a.1798 hõbeda vaba müntimise ja rajas seaduslikult a.1816 esimesena Euroopas kuldvääringu. XIX s. viimaseil kümnendil hakati soovutama rahvusvahelist bimetallismi, see mõte aga ei lõõnud läbi. Vahepeal siirdus ikka rohkem riike kuldvääringule: Saksamaa 1871, Rootsi, Norra ja Taani 1872, Holland 1875, Prantsusmaa 1876, Ladina Unioni ülejäänud riigid a.1878, Austria-Ungari 1892, Jaapan 1897, Venemaa 1898, P.-A. Ühendriigid 1900. Või arvatud Hiina, kehtis 1914.a. peaaegu kõikides majanduslikult arenenud maades kuldvääring. Murrangu tõi maailmasõda, kus sõjakulude tõttu peaaegu kõik sõdivad riigid siirdusid tegelikult pabervääringule. Maailmasõjale järgnes nn. inflatsiooniperiood. A-il 1922-27 stabiliseeriti peaaegu kõigi tähtsamate riikide vääringud kulduumvääringu alusel. Kuid aastail 1929-35 oli suurim osa kogu maailma riikidest, nende seas ka Inglismaa ja P.-A. Ühendriigid, maailma majanduskriisi tõttu uuesti sunnitud kullaaluselt lahkuma.

2/ Pabervääring. Esimesi katseid pabervääringuga

tehti Prantsusmaal J. Law poolt; hiljemini /1789-94/ järgnes sellele nn. assignaatide emissioon. P.-A. Ühendriikides tekkis pabervähiring iseseisvussõja kestel ja kehtis hiljemini setsessioonisõja ajal ja järel. XIX s. oli pabervähiring tarvitusel mitmes Euroopa riigis, näit. Preisil 1806-24, Inglismaal 1797-1824. Saksa-Prantsuse sõda tõi Prantsusmaale /aastaks 1872-76/ taas pabervähiringu. Venemaal püsis pabervähiring XVIII s. lõpust alates 1899. aastani, Austrias aastail 1848-92. Maailmasõda tekitas uuesti väga soodsa pinna pabervähiringu levikule. 1922-27 siirdus küll enamik riike kuldvähiringule, aga maailma majanduskriisi ajal /1925-35/ lahkus suurem osa riike jällegi kulla aluselt ning kasustab tegelikult, kuigi varjatud kujul, enamikus pabervähiringut.

Raha väärtus, rahateooriad ja vähiringupoliitika.

Raha funktsioonide korralikuks teostamiseks peab raha-aines olema vastupidav, kergesti jaotatav, vormitav, veostatav ning võimaldama koondada võimalikult väikesesse raha-kogusse võimalikult suurt väärtust. Teadlaste vaa-
ted erinevad aga selles, kas raha-aines ise peab omama suurt ainesväärtust, või jätkub sellest, et riik, sõltumatult rahaainese väärtusest, määrab rahale seaduslikult /sundkursiga/ ta väärtuse. Nn. metallistid /D. Ricardo, J. St. Mill, A. Wagner jt./ nõuavad, et raha-aines ise peab omama väärtust, ning eelistavad seetõttu väärismetalle /eriti kulda/ raha-ainesena. Nn. nominalistide /G. Fr. Knappi jt./ arvates ei tarvitse rahal olla mingit ainesväärtust, sest raha saavat oma väärtuse talle riigi poolt antud nominaalse sundkursi näol. Selle kõrval on tänapäeva rahateoorias ja vähiringupoliitikas veel akuutsem ning keskem raha-väärtuse kõikumise, s.o. raha dünaamilise väärtuse küsimus. Raha-väärtus on kolmesugune: 1/ nimesväärtus, mis on antud rahale riigi poolt vastava seadusega; 2/ raha siseväärtus ehk raha ostujõud; 3/ raha välisväärtus ehk nn. veksliturss. Raha nimesväärtust püüavad eriti selgitada nominalistid. Keerukas on raha siseväärtuse ehk raha ostujõu määramise küsimus. Et raha on esijoones vahetusvahend, siis vastab ta siseväärtus sellele kaubakogusele, mida on teatava rahasummaga võimalik osta. Üldise hinnataseme ja seega ka raha siseväärtuse määramiseks ka-

sustatakse indeksnumbreid. Raha välisväärtus määratakse börsidel vekslitursside noteerimisega, nii et nende kõikumine näitab otseselt raha välisväärtuse muutumisest. Riigi väeringupoliitika peaülesandeid on majanduselu huvides säilitada raha sise- ja välisväärtuse stabiilsust. Selle ülesande lihtsustamiseks ja kergendamiseks määrabki riik ühe ainsa raha-liigi väeringurahaks ja loob nii viisi väeringusüsteemi. Et praktiliselt pole võimalik ühtaegu säilitada raha sise- ja välisväärtuse stabiilsust, tuleb üks neist tõsta esikohale. Viimaseil aastakümneil enne maailmasõda valitses peaaegu üldine arvamus, et raha välisväärtuse stabiilsus on tähtsam ta siseväärtuse omast. Uusimad ettepanekud /eriti J.M.Keynes'ilt/ tõstavad esikohale raha siseväärtuse. Raha siseväärtuse selgitamisel on mõõtuandev kvantiteediteooria /selle loojaks on D.Hume, vanemaid esindajaid: D.Ricardo, J.S.Mill jt., tänapäeval - I.Fischer, G.Castel jt./, mis oma uusimal /I.Fischer'ilt/ esitatud kujul /formeeritud valemis: $R \times R_k = P \times H$, kus R tähistab käibel olevat rahahulka, R_k - raha käibekiirust, P - turul pakutavate kaupade hulka ja H - keskmist turuhinda/ arvestab raha-väärtuse määramisalusena ka raha käibekiirust: raha siseväärtus ehk ostujõud olevat seda suurem, mida suurem on turul pakutav kaubahulk ja mida väiksem on turul tegelikult nõudmisena esinev raha-hulk ja selle käibekiirus, või vastupidi. J.M.Keynes, I.Fischer jt. soovivad raha siseväärtuse stabiliseerimiseks luua nn. indeksväeringut, kus raha väärtuse aluseks oleks üldise hinnaindeksiga mõõdetud kaupadeväärtus. Indeksväeringut peetakse otsustarbekohaseks eriti siseväeringuna /siseriigis/, kuna välis- ehk rahvusvaheliseks makseliikluseks soovitatakse metalli- /kulla- /aluselist abiväeringut. Mõned raha-reformijad /näit. S.Gesell jt./ loodavad raha-reformiga teostada põhjalikku majandusreformi, eriti kõrvaldada kasviku. Ükski mainitud uuendusettepanekuist ei poolda kuldväeringut ta senisel kujul, sest kulla enda ainesväärtuse ja tema kui kauba vahetusväärtuse /s.t. turuhinna/ alatise kõikumise tõttu ei saavat kuldväering olla objektiivseks ega stabiilseks väärtusemõõdupuuks, makse-, vahetus- ega säästmisvahendiks. Kuldväering olevat liiga kulukas. Kulla piiratud kogu ja toodang tõkestavat majanduselu normaalset arengut. Ka olevat riigil

kuldvõõringu suhtes palju vähem majanduspoliitilisi reguleerimisvõimalusi kui ainesvõõrtusetu võõringuraha puhul.

Nn. monetaarse konjunktuuriteooria võõringupoliitiliste võtete abil olevat võimalik kõrvaldada konjunktuurikõikumisi ja seega stabiliseerida raha sisevõõrtust. Euroopa metallraha kasustavad loodusrahvad peamiselt ehena, maksevahendina aga ainult teatavaid rahaliike. Algeilisemal kultuuritasemel tähidab raha aset mingi muu standardkaup. Sise- ja väliskäibeks on loodusrahvail sageli eri raha-liigid, kusjuures siseraha mõnikord kõrvaldub käibelt ja muutub vaid rikkuse sümboliks. /aarderaha/, näit. Jap'i saarel mitmepuudased "veskikivirahad", Indoneesias pronkskahurid, Hiinas portselaanvaasid jne. Ka paberrahal on eelkäijaid vanul kultuurrahvail; näit. tahvlikese kujulised puu-, tina-, savi- ja portselanrahad Hiinas.

Rahvatraditsioon käsitleb raha peamiselt mündina, millele on üle kantud vastava metalli omadused kaitses näit. nõiduse, haiguse, õnnetuse vastu, kuid ka nende esilemanamiseks. Raha üleloomuliku jõudu on suurendanud mündile löödud märgid, arvud, eriti kuningate, pühakute jt. kujud, keda raha esindabki. Raha saamisest ja kaotamisest on arvutu palju endeid; samuti esineb palju kombeid seoses ta vastuvõtmisega, hoidmisega ja väljaandmisega. Õige levinud on uskumus nn. tagasitulevast rahast, mis ise sigib omaniku taskusse tagasi. Ohvriesemena on raha eriti tarvitusel maja, laeva, kaevu jn. ehitamisel, haiguste arstimisel, kohtuskäimisel jne. Üldine on komme raha annetada lapsele sünni- või ristimisel, pulmas noorpaarile ja matusel surnule, kes arvati vajavat raha veel hauataguseski elus. Seepärast on vanemal ajal inimesed oma eluajal raha juba ise peitnud ehk "matnud", samuti on raha peidetud hirmu tõttu varaste ja röövlite eest, eriti sõdade aegu.

Kaduraha.

Selle süsteemi pooldajad väidavad, et rahaomanikud võivad raha käibimist tõkestada. See tulevat sellest, et raha jäetakse omanikkude poolt lihtsalt seisma. Nende arvamine on, et raha tuleb panna maksu alla. Nad võrdlevad raha omanikku kaupmehega ning ütlevad, et kui kaupmees

jätab kauba lattu seisma, siis tekib teatud riisiko. Kaup võib rikki minna, võib hinnas langeda jne. Kui aga kaupmees kannab seismasoleva kauba pealt riisikot, miks ei peaks seda kandma ka rahaomanik. Sellest ka erilise raha maksustamise nõudmine. Raha omanik võib rahal lasta seista kas või kogu aeg; raha aga peaks omama sundkäibe iseloomu. Seda võib saavutada sellega, et raha seistes kaotaks teatud osa oma väärtusest. Seega mida kauem ta seisab, seda odavamaks ta läheb. Et aga raha hoida endisel kõrgusel, selleks peab omanik rahale kleepima erilisi maksulisi marke, milliselt tuleks osta raha väljaandjalt. Sellise raha käive läheks õige kiireks ja nende arvates tulemuseks oleks - suur majanduslik kasu.

Selle õpetuse suurimaks puuduseks on, et tas puudub loogiline terviklus. Tas on palju surnud punkte. Kindel on vaid see, et sellise rahasüsteemi juures kaotaksid rahapalgalised niimitu % oma aastapalgast kuimitu % aastas kaotaks kaduraha oma väärtusest.

Inflatsioon.

Inflatsiooniga mõeldakse paberraha käibele laskmist palju suuremal määral, kui seda oleks vaja normaalselt rahvamajanduslikuks rahaliseks suhtlemiseks. Harilikult i-ni teostab riik, et katta eelarves tekkinud defitsiiti. Riigil jäävad, tulude mittelaekumise tõttu või teisil põhjusil täitmata teatud kohustused, et neid aga katta, selleks trükitakse juurde uusi rahamärke. Tulemuseks on; raha väärtus langeb, tõusevad kaupade hinnad, tekib vajadus palkade tõstmiseks, et aga seda teha, siis tuleb uuesti rahamärke juure trükkida jne. Lõppeks raha väärtus võib langeda peagu nullile /inflatsiooni ajal Saksamaal ühe biljondikuni/.

Pabervääringu puhul ongi riigil väga kerge võimalus inflatsiooni tekitamiseks. On aga tegemist kuldvääringuga, siis on selle teostamine palju raskem.

Rahaväärtuse reguleerimiseks on rida vahendeid. Üks säärastest on

deflatsioon.

Kui keskpanga poolt on rahvamajandusse lastud käibele teatud hulk raha ja osutub, et see liiga suur /teki-

tab liiga suurt majanduslikku aktiivsust, mis võib lõppeda üleinvesteerimisega/, siis on teinekord tarvilik krediitide tagasitõmbamine. Sellist krediitide tagasitõmbamist nimetataksegi deflatsiooniks.

Deflatsiooni rakendamisega peab olema ettevaatlik, sest väga kergesti võib käitisi viia maksuraskustesse. Tema rakendamine on just tööstustesse paigutatud kapitali illikviidsuse tõttu ohtlik.

Inflatsioon ja deflatsioon pole mõistelt vastandid. Näit. E.Pank annab krediite tööstusele või mujale, andes pangas seisvat raha käibesse - see pole inflatsioon, see on vaid raha käibele laskmine - aktsioon - kuna inflatsioon on uue raha juurde trükkimine vajaku katteks. Kui raha tuleb panka tagasi iseenesest, ilma panga käsuta, siis meil nimetatakse seda nähtu sagedasti deflatsiooniks; tegelikult on aga see - reflatsioon.

Krediit.

Krediidiga laiemas mõttes mõeldakse usaldust sel puhul, kui anname teisele üle mingisuguse väärtuse kasutamiseks tingimusega ja lootuses, et ta selle hüvise teatud tähtajal tagasi annab samas väärtuses + lisatasu /kasvik/. Kitsamas mõttes mõeldakse laenatud raha summat.

Tänapäeva elus on krediidil väga suur tähendus. Krediidi-tehingud ületavad sularaha tehinguid mitmekordselt eriti seal, kus usaldus kodanikkude vahel suur on. Viimast nähtu võib panna eriti tähele L.-Euroopas, mida rõhken idasse, seda väiksemaks muutub üksteise usaldamine.

Krediiti liigitatakse mitmeti.

Esiteks, kuidas kr.-t on tagatud, garanteeritud. Kr.-ti võib tagada mitmeti, isegi kindlustusseltsis kindlustamisega. Tagamise järgi liigitatakse k-e:

1. Isiklik- ehk personaalkrediit, kui kr-i kindlustuseks on ainult kr-ivõtja isiklik jõudlusvõime;

2. reaalkrediit, kui kr-i kindlustuseks on mingisugune reaalne väärtus. On veel nn. tootmis- ehk produktiiv-krediit, kui kr-t on võetud tootmiseks.

Tarbimiskrediit, kui kr-t on võetud tarbimiseks. Tänapäeval on eriti levinenud tootmiskrediit. Tarbimiskr-t esineb erakordadel.

Kr-di rahvamajanduslik suur tähtsus seisab selles, et

tema ka väikestele sähstsummadele annab tootliku ülesande; ta võimaldab vaesele, kuid tublile isikule majanduslikult teotseda ja edasi jõuda. Tänapäeva sotsioloogid /Sorokin/ annavad kr-le suure tähenduse. Siin väidetakse, et kr-i abil on võimalik kaasaja sotsiaalsete kastide vahel liiklemine: üks, tublim tõuseb kõrgemale, teine langeb. Kr-t teostab ümberkihistumist alt ülesse ja vastupidi. Kr-i abil on võimalik koguda suuri kapitale suurte ülesannete lahendamiseks.

Jaotus ehk distributsiooni mõisted kitsamas mõttes.

Siin on tegemist nn. rahva tulu jaotamisega. Kõige pealt esineb rahvamajanduses tootmisfaas, selle järel vahetus raha ja kr-i kaudu, siit tekib rahvuslik tulu, millega mõeldakse rahvamajanduse puhastooki, s.o. väär-tuste juurekasvu teatud ajavahemikus. Tulu mõiste on subjektiivne, took aga puhtobjektiivne, sõltumata isikust, kes seda saab.

Osamääratluse probleem.

Siin tahetakse määrata, kui suure osa rahvamajanduslikust tulust peab saama iga tootmistegur /tööline, põhimikurendis, kapitalikasvik, ettevõtja/.

1. Töötasu. Klassikud õpetavad, et töötasu pole midagi muud, kui hind tööjõu kasutamise eest. Nad väidavad, et töötasu kõrguse määrab pakkumine ja nõudmine tööturul, kus ta esineb samasugusena nagu iga teinegi kaup. Teatud hinna taseme määrab juba tööjõu tootmine, inimese kasvatamine ja ta töövõimsuse säilitamine. Töötasu ei või pidevalt langeda alla tööjõu tootmiskulude, sest kui ta seda teeb, siis inimene ei suuda enam ennast elatada. Sellelega väheneb tööliste arv, mille tulemuseks on tööjõu kallinemine. Liiga kõrgele ta tõusta ka ei või, sest niipea kui tööliste olukord paraneb, tõuseb siginevus, sellega aga ka tööjõu pakkumine suureneb. Tulemuseks on - tööjõu hind langeb. Tänapäeva levinenumaid vaateid on, et töötasu kõrgus oleneb töövõtjate ja tööandjate jõuvahekordadest. Arvatakse, et org. töölisud suudavad oma huvisid paremini läbi viia.

2. Kapitalikasviku. Hüvitis, mille saab teatava hüvise /varanduse, kapitali, rahasumma jt./. Omanik selle hüvise otsese kasutamise või teisile laenutamise või üüritamise teel kasutada andmise eest teatava aja jooksul. Kui kasutamise on püsiv hüvis, siis sellelt saadud k-t nimetatakse üüri- või rendik-s; kui see ese koosneb äratarvitatavate või kasvatatavate hüviste summast või rahakapitalist, siis nim. vastavat hüvitist lihtsalt k-ks e. intressiks. Hüvitist põhimiku kasutamise eest nimetatakse põhikurendiks. K-u all selle sõna tšelises mõttes mõeldakse tänapäeval kapitalhüviseist saadud hüvitist, nn. kapitalik-t, millest aga tuleb eristada ettevõtjakasumit. Arvestuslikult väljendatakse k-t enamasti protsendilises suhtes kapitalisummaga, millelt ta saadud; seda suhet nimetatakse k-umääraks. K-u tekkimist seletab rida k-u-teooriaid. K-u kõrguse kujunemine allub üldiselt samule seadusile nagu iga teiseigi kauba hinna kujunemine: kapitali pakkumine ja nõudmine; peale selle kapitali riisiko /poliitiline ja majanduslik kindlus/. Võrreldes k-u kõrgust vana-, kesk- ja uusajal võib märgata üldist k-umäärangust tendentsi suurematel või väiksematel ajutistel üles-alla kõikumistel. Tegelusel näeme, et kui tahame saada kr-i, siis peame selle eest midagi maksma. Samuti, kui on meil tootmisvahendeid ja neid meie rakendame tegevusse, siis teenime selle pealt. Tekib küsimus - millest see tuleb? Nagu teada oli vanal- ja keskajal kasviku võtmine süütegu. Oeldi, et kapital ei saa sünnitada uusi kapitale. Kuna tänapäeva majanduselus kapitalikasviku esineb, siis peab kasvikut kuidagi seletama. K.v.Böhm-Bawerk'i aažio-teooria on sellel alal tähtsamad. Ta lähtub sellest, et Inimene hindab olevikuhüviseid kõrgemalt kui tulevikuhüviseid. Seepärast kapitali laenaja peabki kapitali laenu-tajale tasuma teatud kasviku, mis tulevikuhüvise hinda tõstaks olevikuhüvise hinna kõrgusele. See olevat inimese subjektiivne hinnang. Selle teooriaga on raske nõustuda, kuna selle hinnang on väga primitiivne. Kui inimene kogub kapitali mingisuguse sihi taotlemiseks, siis on selle kapitali väärtus inimesele tol momendil, kui ta üles-annet hakkas sooritama, märksa suurem kui kogumisel; siit näeme et tulevikuhüvise hind on kõrgem olevikuhüvisest. Kaasajal seletatakse kapitalikasvikut kui hinda. Kapital on nagu muugi kaup, nagu töögi turul ning tema hind ole-

neb samuti vaid pakkumisest ja nõudmisest. Vanem teadlaste generatsioon õpetab, et kapital on produktiivne ja kasvik on vastutasu selle tootlikkuse eest.

3. Põhimikurendis. Siin peab vahet tegema maarendi ja põhimikurendise vahel. Kogemused näitavad, et põhimiku omanik saab erilist lisatulu, mida teised ei saa. Näit. põllumajanduslik käitis, kus on rakendatud kapital, tööd ja põhimik. Tegevuse tulemuseks on puhastook. Arvame maha sellest töötasu, kapitalikasvik jääb järele aga midagi veel, mis on iseloomustav just põhimikule ja seda ülejääki nim. põhimikurendiseks. Sel alal on terve rida teooriaid. Thüneni ringidest nähtub, et põhimikurendise kõrgus oleneb põhimiku asendist tsentrumi suhtes. Tähtsaimad teooriaid on Ricardo'lt, kus ta ütleb, et põhimikurendis pole midagi muud, kui vahe halvema ja parema kvaliteeditoogiga põhimikkude vahel.

Monopoli teooria ütleb, et põhimikurendis tuleb sellest, et põhimik on piiratud. Just harimiseks parema pinnasega põhimiku hulk on piiratud, mis selle omanikke asetab monopoli seisukorda. Seega põhimikurendis pole midagi muud, kui monopolistide lisatulu. Monopoli teooria pooldajad nõuavad põhimiku riigistamist. Nad ütlevad, et ka põhimiku juures oleneb hind nõudmisest: mida suurem nõudmine, seda kõrgem hind ehkki omanik pole põhimikule väärtusi sugugi juure annud. Sellest lähtub terve koolkond - põhimikureform. Osa nõuab põhimiku otsekohest nationaliseerimist.

4. Ettevõtjakasum. Näit. linnas asub kauplus. Oletame, et tal on teatud puhas took. Arvates maha kõik kulud, mis tingitud kauplusest /töötasu, maksud jne./, siis jääb ikkagi järgi mingisugune summa, mida nimetataksegi ettevõtjakasumiks.

kogu tulu	+	töötasu /1/
	+	kapitalikasvik /2/
	+	põhimikurendis /3/
	+	ettevõtja kasum /4/

Kui tahame ühe neist kogutulu osistest leida, siis peame ülejäänud kolme teadma. Esimese ja teise saame kätte, sest need on enam-vähem püsivad. Raskem on lugu põhimikurendisega /3/. Kuid ka seda võib arvestuste teel arvutada - ülejäänud osa moodustabki enesest ettevõtjakasumit.

Konjunktuur.

Konjunktuuriga mõeldakse teatavate asjaolude suhtlust, eriti turutingimuste ja neid mõjutavate tegurite üldseisund. XVIII s-i lõpust peale märgatavat majanduselu, eriti turutingimuste /kaubahindade, töötasu, kapitalikasviku jt./ korduvad rütmilised üles-alla kõikumised, mida peetakse omaseks kapitalistlik-liberalistlikule majanduskorrale, kus hüviste tootmist ja minetamist reguleerivad vaba võistlus ja kasumipüüd. Konjunktuurilisest muutustest majanduselus tuleb eraldada:

1. struktuurilised muutused, kui rahva- või maailmajanduse struktuur muutub ühekordselt oluliselt näit. üleminek käsitöölt masinatega töötamisele, tööstusele;

2. trendilised muutused, mis on tingitud rahvaarvu muutustest ja tehnilisest arengust pikema aja jooksul.

3. hooajalised, s.o. peamiselt aastaegade vaheldusest tingitud muutused. Isolaerinud eespool toodud muutused, saame rütmilise konjunktuurikõikumise ehk nn. konjunktuuritsükli puhtal kujul. Konjunktური tunnused on järgmised:

1. Surutisperioodil: tootmistegevuse madalseis suure tööpuudusega; madalad kaubahinnad; väärtpaberite kursid näitavad tõusutendentsi; kasvikumäär ja tööpalgad on madalad; väliskaubandus väheneb eriti sisseveo arvel; väljaveos on tõusu tendents.

2. Tõusenguperioodil: tootmine suureneb, töötus väheneb; kauba hinnad, väärtpaberite kursid, kasvikumäär ja töötasu tõusevad; sissevedu suureneb.

3. Kõrgepinge-perioodil majanduselu areng on saavutanud kulminatsiooni ning püsib teataval tasemel, kuni algab tagasimine; kasvikumäär on tõusnud niivõrd kõrgele, et ettevõtete finantseerimine hakkab tekitama raskusi; töötasu püsib kõrgel; kaubahinnad püsivad, osalt aga hakkavad langema; väärtpaberite kursid langevad.

4. Kriisiperioodil: kogu tootmise, eriti aga tootmisvahendite alal tekib järsk ning suur tagasimine; kaubahinnad, kasvikumäär ja tööpalgad langevad järsku ning suurel määral; kogu majanduselu vapustavad krahhid pankades ja börsidel; maksujõuetute ja töötute arv tõuseb; väliskaubandus väheneb suuresti.

Konjunktuurilikumise põhjused on senini alles tea-

duslikult rahuldavalt selgitamata. Tähtsamaist konjunktuuriteooriaist peab monetaarne /rahaline/ k-iteooria k-iliikumise põhjuseks liiga suurt krediidi andmist pankade poolt ettevõtjatele; eksimusteooria - tootmisaparaadi liiga kiiret lautamist võrreldes rahva s#kstu jõuga; jaotusteooria - kaubahindade kiiremat tõusu võrreldes tööliste reaalsalga s.o. ostujõu tõusuga.

Et k-i liikumise mõju on k-i uurimiseks /k-idiagnoosiks/ ja ennustamiseks /k-iprognosiks/ paljudes maades asutatud erilisi k-iuurimise instituute; neist juhtivaim on USA's asut. Harvard-instituut.

K-i uurimiseks peetakse erilist k-i statistikat, mille andmeil koostatakse erilised k-i-indeksid, mida nim. k-i-baromeetriteks; viimaste ülesandeks on k-i liikumise ennustamine.

Majanduspolitiika.

1/ Tegelik m. on igasugune teadlik ning kavakindel majanduselu /nii käitis-, rahva- kui ka maailmamajanduse/ korraldamine ja suunamine teatavate põhimõtete, antud vahendite või püstitatud eesmärkide kohaselt. Käitism-a subjektiks on ühiskäitised või nende ühtumid, rahvam-a subjektiks on riik. Rahvam. moodustabki m-a olulisima osa; tänapäeval mõeldakse m-ga peam. viimast.

2/ M. kui teadus on majandusteaduse eriharur - rahvam. e. praktiline rahvamajandusteadus e. praktiline poliitiline ökonomia, mille ülesandeks on: a/ määrata isendite, era- ja avalikkude kehamate /riigi ja omavalitsuse/ ja teiste huviringkondade majanduspoliitiliste püüete ning huvide ulatust, tähtsust ja tugevust ning teaduslikult kaalutella, kui võrra need püüded on kokkukõlas riigi üldpoliitilise ning majandusliku põhikorraga ja kogu kultuursüsteemiga; b/ kontrollida teaduslikult, milline mõju oli teostatud või oleks kavatsetavail majanduspoliitilistel muudatustel; c/ seada majanduslikule arengule iseseisvaid eesmäärke, mis tulevad antud majandusliku olundi kriitilisest vaatlusest seoses kogu antud kultuurtervikuga. Viimast ülesannet eitavad tänapäeval paljud majandusteadlased, eriti M. Weber ja tema järglased.

M-a tähtsamad esiharud on: 1/ agraar- e. põllum., kuhu haril. kuulub ka metsa-, kalandus- ja jahipolitiika, 2/ tööndus- /käsitöö ja tööstus/, 3/ kaubandus-, 4/ liiklemis-, 5/ rahandus- ja krediidi-, 6/ rahvastiku- ja 7/ sotsiaalpolitiika.

Tähtsamaid Eesti tänapäeva majanduspoliitilisi küsimusi.

Majanduspoliitiliste küsimuste arutelu keerleb meil sageli "keerdsõlme" ümber: kas liberalistlik majanduspoliitika või plaanimajandus?

Liberalistlik majandusteooria õpetab, et majanduslikus elus valitsevad samad seadused kui looduses. Nad on vältimatud ja paratamatud ning kui nende vahele ka segada, siis varem või hiljem nad panevad end ikkagi ise maksma. Edasi on majandusliku liberalismi või vabamajanduse üks põhiõpetusi, et vaba võistlus ja ettevõtja oma-huvi reguleerivad majanduselu kõige paremini. Kui lähemalt vaadata majanduselu struktuuri sel ajal, millal liberalism majandusliku õpetusena tekkis, arenes ja kestis, siis selgub, et vaba võistluse printsiip tõesti oli teataval määral oma kohal. Majandusellu rakendatud kapital sel ajal oli likviidse laadiga, teda sai lühikese aja jooksul muuta sularahaks ja paigutada ümber teisele alale, kui teataval alal kapitali tasuvus ei olnud küllalt suur. Suurtööstust praegusel kujul siis ei olnud. Kapitali investeerimine tööstuse alal seisis peamiselt töötasus ja materjalis; tehnilised tööstusseaded olid primitiivsed ja võimaldasid hõlpsalt siirdumise ühelt alalt teisele. Vaba võistlus hoidis seega ära ületootmise ja reguleeris kapitali omavahelist võistlust. Mis puutub aga tööandja ja töövõtja vaherkorda, siis vabamajandus sel alal lahenduse-võimeliseks juba algusest peale ei osutunud.

Liberalistlik majanduspoliitika tõi kaasa sotsiaalse viletsuse ja häda, tekitas töötute klassi. Riigipoliitiliste abinõudega tuli siin kohe asuda asja parandama.

Vabamajanduse õpetus, olles oma ajajärgu sünnitus, ei annud juba oma õitseajal seda, mis talt oodati.

Praegusa ja majanduselu raamidesse ta ei mahu enam ammugi. Tehnika areng järk-järgult muutis majanduslike käitiste struktuuri. Tänapäeval suurtööstuse alal keskmiselt 60 % investeeritud kapitalist on tööstusseadete all, mis on rakendatud ainult ühe käitise alal. Tööstuse seismajäämisel, likvideerimisel või üleminekul uuele alale need seaded tuleksid realiseerida poolmuidu või pahatihti müüa isegi vanarauaks. Majandusellu rakendatud kapital on muutunud oma iseloomult ebalikviidseks, siirdumisvõimetuks ühelt alalt teisele. Vaba võistlus tähendab

daks siin mitte kapitalide omavahelise võistluse reguleerimist, vaid osa kapitali hävituse kätte andmist. See oleks destruktiivne, hävitav võistlus, mis majanduselu varsti viiks rappa ja mida ei saa lubada. Nii näeme, et majandusliku liberalismi üks põhialuseid ka selles osas tänapäeval ei pea enam paika.

Kui küsida edasi, missugust majanduspoliitikat peab Eesti ajama, liberalistlikku või mõnda muud, siis üks asi on selge: liberalistlik see olla ei saa milgi juhul. On üldse eksiarvamine, nagu oleks Eestis liberalistlikku majanduspoliitikat kunagi aetud. Kogu iseseisvuse ajal on riik kaitsetollidega, sotsiaalseadustega, majandus- ja tööstuslikkude normidega majanduselu olnud reguleerimas. Seega vabamajandusest kui niisugusest puhtal kujul ei või olla juttugi ega saa see ka varemate aastate suhtes kõne alla tulla. On ka eksitus, kui väidetakse, et riik oma vaheleastumisega majanduselu korraldamisel on nüüd asunud vabamajandust hävitama ja teed tasandama plaanimajandusele.

Plaanimajanduse põhiõpetuse kohta valitseb mitmesuguseid arvamisi, kuid üldine on neis kõigis see, et riik peaks haarama kogu tootmise kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt oma kätte. Seda ei saa Eesti praeguse majanduspoliitika suuna kohta märkida. Vastuoksa - näeme üksikute seaduste ja küsimuste korraldamist majanduselu reguleerimise otstarbel. Mitmesugustel põhjustel riikliku võimu vaheleastumine majanduselu küsimuste korraldamisel peab olema senisest suurema ulatusega, mõjuv ja kiire. Riigi majanduspoliitika, taotledes üldjoontes senise majanduspoliitika süvendamise ja aktiveerimise eesmärki, on seadnudki endale esmajoones reguleeriva majanduspoliitika ülesanded täita. Nagu kogemised näitavad, sarnane majanduspoliitika praegusaja majandusliku arenemise taseme juures on kohane ja annab ka sageli soovitud tagajärgi.

Kui võtta lähteks, et majanduselu küsimustes riigi võimu reguleeriv vaheleastumine on tarviline ja ka paratamatu, siis jääb küsida: missugune peab olema kriteerium, objektiivne alus selleks?

Majanduslikkude õpetuste ajaloost leiame mitmeladilisi õpetusi selle kohta. Üks õpetusi on, et riigi majanduselu korraldamine peab sündima üldmajandusliku tootlikkuse alusel. Kõike, mis üldmajanduslikult kasulik või tootlik, tuleks riigil soodustada ja kõik, mis

on ebatootlik, kõrvaldada. Mida selle üldmajandusliku tootlikkuse all aga mõista, selle kohta on vaateid palju ja nad lähevad üksteisest lahku ega paku objektiivset lähtekohta majanduselu küsimuste üle otsustamiseks. Füsiokraadid seavad selleks ürgtootlikkuse (põllumajandus, metsandus j.n.e.), klassikaline koolkond, šotlase Smith'iga eesotsas, majanduslikud hüvised, eetiline koolkond aususe, õigluse, üksiku isiku arendamise, nationalistlik Saksamaa üldhuvi j.n.e. Teiselt poolt majanduselu korraldamist nõutakse käitiste tasuvuse, rentaabluse põhimõttel. Kasu profiit, peaks olema käitistel võimalikult suur. Sarnane printsiip võis olla otstarbekohane majandusliku liberalismi õitseajal, ei käi kokku aga praegusajaga. Kõik käitised ei taotle oma tegevuses kasusaamist, nagu terve hulk üldmajanduslikke käitisi, paljud riigikäitised ja majanduskäitised. Rentaabluse printsiip seega üldise kriteeriumina ei saa olla vastuvõetav majanduselu korraldamiseks. N.n. ökonoomiline printsiip, mis hiljemalt on leidnud kohaldamist, seab käitiste majandamise aluseks suurima kasu teatavate vahendite juures. Ühenduses sellega viimasel ajal, eriti Ameerikas, aga ka Saksas ja Soomes on toimetatud uurimusi käitismajanduse rentaabluse kohta. Nende uurimuste põhjal Ameerikas rentaabluse koefitsiendid on võetud mõõdupuuks majanduselu mitmesuguste küsimuste üle otsustamisel.

Praktiliselt seisaks lahendus selles, et määratakse kindlaks käitiste normaalne profiit. See moodustaks baasi riigi majanduselu korraldamisel ja reguleerimisel. Mis see normaalne profiit siis oleks? Kapitali tasuvuse miinim. moodustaks see kasu, mida sama kapitali hoiusena kannaks pankades. Kuna investeerimine tähendab kapitali teatavasse hädadohtu seadmist, s.o. riskeerimist kapitali kaotada, mahütades selle mingisse ettevõttesse, siis käitise normaalne profiit peaks sisaldama endas ka kompensatsiooni riisikole. Kõige olulisemaks tuleb pidada seejuures võistlusriisikut; kui see lülitatakse välja, siis sellega oleks 80% üldisest riisikost kõrvaldatud.

Käitiste normaalne profiit peaks olema seega sarnane kasum, mis kataks hoiuintressi ja riisiko. Kihutuseks ettevõtlikkusele ja investeerimisele, arvestades meie kapitali vähesust, see kasum võiks olla veelgi suurem.

Kuid see on juba tegeliku majanduspoliitika puht-taktika-küsimus. Igal juhul riik astuks vahele ainult sel korral, kui käitise profiit on kõrgem määratavast normist. Siin tuleb kõigepealt selgitada, millest käitise kõrge profiit on põhjustatud: madalast töötasust, tolli- ja hinnapoliitikast või mõnest muust tegurist. Vastavalt neile tegureile tuleks siis valitsusel rakendada ka oma reguleerivaid majanduspoliitilisi abinõusid: nõuda tööpalkade tõstmist, alandada keitsetolle, juhtida teatava käitise alale uut kapitali juurde või piirata kontsesioneerimisega kapitali ülemäärast ja kahjulikku mahutamist j.n.e. Tollipoliitika esmaseks ülesandeks jääks seega kindlustada käitistele normaalne kasum. Mis puutub eksporttööstusse, siis on rahvamajanduslikult seda parem, mida suurema kasuga ettevõtted töötavad. Valitsusel tuleks ainult selle järele valvet pidada, et selle kasu saavutamine ei sünniks inimökoonomia arvel, s.o. madalate tööpalkade kaudu. Töötasu peaks olema vastav elumaksumusele, s.o. andma vähemalt äraelamise võimaluste miinimumi isiklikust tööst elatujale. Ei oleks aga üleaarune, kui käitised asuksid seejuures ühtlasi ka oma tööjõu amortisatsioonifondi soetamisele, selle asemel, et elatanud töölisi saata riigi ja omavalitsuse hoolekande alla.

Eeltoodust on üks asi kõigepealt selge: reguleeriva majanduspoliitika üheks eelduseks peab olema selge ülevaade käitismajanduse tasuvusest, mis praegu peaaegu täiesti puudub. Käitiste bilansid, mis leiavad avaldamist, ei paku selleks mingit objektiivset materjali. Kui valitsus tahab tagajärjekalt reguleerivat majanduspoliitikat ajada, siis on paratamatu, et seisukord sel alal eelkõige peab paranema. Käitiste arvepidamise ja aruanne-te korda on tarvis seadusandlikkudel alustel ühtlustada ja kõik majanduslikud käitised allutada avalikule revisjonile, milleks tuleks panna ametisse vastav revidentide kaader. Kuna tegelik elu annab sageli erandvorme ja tõstab esile erandküsimusi, siis niisuguste majanduslikkude küsimuste otsustamiseks oleks tarvis kompetentset ja valjult-erapooletut asjatundjate kolleegiumi, nimetatagu seda "ajude trustiks" - nagu Ameerikas - või mõne muu nimega. Ainult säärase eelduste juures riigi reguleeriv majanduspoliitika võib olla tagajärjekas. Kui neid eeldusi ei ole, sammume tundmatusse.

Kapitalism

E.entsiklopeediast.

Kapital

E.entsiklopeediast.

Majanduspoliitika.

Üldmõiste: E.entsiklopeediast.

Majanduspoliitika alaliike.

Harilik jaotus alaliikidesse on: agraar-, tööstus-, kaubandus- (sise- ja välis), liiklemis- (raudtee-, vee- teede-, õhuteede-), sotsiaalpoliitika.

1. Agraarpoliitika.

Suhtumine põllumajandusse on olnud aegade jooksul erinev. Merkantilism jättis ta oma kavadest välja; väga suurt tähelepanu pöörasid talle füsiokraadid; klassikaline koolkond jättis põllumajanduse tagaplaanile; ka sotsialistid on jätnud põllum. teatud määral kõrvale. Tänapäeval, eriti nats.sotsialismi juures, on põllumajandus tõstatatud esirinda.

Üle maailma pole põllumaj. saaduste tootmiseks rakendatud tegurid võrdsed. Kaasajal võime märkida, et kui Euroopas põllumees oma väikestel maalappidel töötab käsitsi või koduloomade abil, siis USA's on näit. vilja koristamisele rakendatud universaalmasin (n.n.combine-harvester), mis lõikamisest kuni vilja sortimiseni teostab põllul. Ka põllumaad on parema pinnasega ning kliimalised olud võimaldavad tooki veelgi tõsta. Juba moodsad masinad on USA's võimaldanud vilja kasvatamise omakululid alla viia kohati koguni 1/10-le. Odavad viljahinnad kriisiajal ei olnud dumpinghinnad, vaid täiesti normaalsed. Selliseid madalaid hindu võimaldas just tehnika areng. Euroopas ei jäägi muud üle kui oma põllumaj. kaitsta kõrgete tollide-

ga ja sisseveekeeluga. Seda tendentsi võib märgata peagu üle Euroopa.

Ka meil Eestis on teostatud teraviljakaitse ja sisseveekeeld. Üksvahe oli kodumaa tervaili üle nelja korra kallim kui maailmaturul. Teraviljakaitse kohta on meil tekkinud kaks vaadet: ühed ütlevad, et sellega on põllumajanduse tootmisvõimet tõstetud, teised aga väidavad, et sellega aeti ka karja söödahinnad kõrgele, mis mõju avaldas ka karjasaaduste hinnale.

Paljudes muudes maades olid odavate teraviljahindade tõttu ka karjasaaduste omahinnad madalad. Madalad karjasaaduste hinnad võimaldasid aga eksportida neid. Meil aga ei olnud see nii: teravilja kaitse tõttu karjasaadustegi omahinnad olid kõrged, eksport oli tõkestatud ja seep. on võib olla õigustatud need vaated, mis rõhutavad, et teravilja kaitsega on meie rahvamajandus saanud ränka kahju. Teised vaidlevad vastu, öeldes, et meil pole karja kunagi söödud importviljaga, vaid kodumaal toodetud viljaga, see olevat aga odav ja seep. ei võinud viljahinnad ka karjasaaduste hindu tõsta. Jääb aga siiski üldmulje, et viljamonopol on meie karjamajanduse arengut veidi pidurdanud.

Raskusi on meie põllumajandusega, eriti väljaveo osas. Siin rõhutatakse plaanikindlat turu sissetöötamist. Selle sõna tarvitamine meie karjasaaduste turustamisel on lihtne sõnakõlks, sest meie saaduste osatähtsus maailmaturu mõõtetudes on sedavõrd väike, et osutub täiesti võimatuks juhtiva osa etendamine siin. Kui meie soovime oma rahvamajandust kavakindlalt korraldada, siis võime seda teostada vaid siseriiklikus mõõdus - maailmaturul oleme aga liiga väikese tähtsusega. Meie võime ju turgu mõne lepinguga tagada, kuid need on ikkagi võrdlemisi lühiajalised. Sellep. eriti karjamajanduse arendamine on meil seotud suure riisikoga; peaks rohkem tähelepanu pöörama omatööstuse arendamisele. Siin tekivad aga raskused kapitaliga. Meil on näit. alasid, kus küllaldast tegevust võiks leida rahvuslik kapital (näit. tselluloosi-, õli-, tekstiiltööstus), kuid needki alad on oma suuremas ulatuses okupeeritud maulaste ja võörkapitali poolt, mis oma kosumist häätahtlikult siia jätta ei soovi. On olemas arvestusi, kus tõendatakse, et iseseisvuse algusest kuni 1931.a. on meilt välja viidud ca 200 milj. kr. Eestis teenitud raha. Selle summaga meie

oleks võinud väga palju ära teha. Viimasel ajal on väljaviimist hakatud tõkestama E.Panga valuuta kitsenduste kaudu, mis on annud positiivseid tulemusi.

2. Kaubanduspoliitika.

Tegevus sisekaubanduse alal on jäetud riikliku korralduse alt välja. Meie kaubandus on märksa kõrgemalt maksustatud kui tööstus. Kaubandust koheldakse riiklikus mõttes palju õiglasemalt kui tööstust. Väliskaubandus on valuutakontrolliga pidurdatud, sagedasti on see olnud riiklikult vajalik. Nii näit. peagu kogu meie metsatööstus oli juuti-de käes. Peagu kogu import, eriti esindused, on muulaste kätes.

Väliskaubanduse alal on märkida liig elavat suhtlemist Saksamaaga. Meie saame aga sealt oma toodete vastu vaid igasugust ersatskaupa, mille mõju alla võib jääda meie rahva maitse. Hulle on aga asi seetõttu, et nad näevad meie maad kogu aeg enda provintsina, mis vaid ajaloo kapriiside tõttu on saanud iseseisvuse. Seda räägivad isegi liberaalsed professorid ülikoolides. Meie suur seos Saksamaaga majanduslikult võib tulevikus lõppeda väga kurvalt, sest peab alati meeles pidama, et nende majandus- ja üldpoliitika on tihedas seoses. Tegelikult peaks meie oma väliskaubandust arendama Inglismaa suunas, - see annaks tuleviku suhtes suuremaid tulemusi. Rahvamajandusele on tähtis hää tulevik, mitte aga oleviku profiidipoliitika. Tuleviku eest võime aga hoolitseda vaid oleviku kaubanduspoliitikaga.

Kirjandust.

I. Eestikeelset.

Eesti Entsüklopeedia. Sisaldab rea artikleid majanduslike ja majandusteaduslike küsimuste üle.

Ed. POOM. Moodne tööstehnika ja majanduskriis. 1932.

Edg. KANT. Bevölkerung und Lebensraum Estlands. 1935.

J. JANUSSON. Eesti majanduslik areng. 1932.

SÖRMUS-GUTMANN. Töötalu Eestis.

Pankade aasta-aruanded, eriti Eesti Panga aastaraamatud.

Ajalugu: "Eesti Majandus" (1922-27.).

"Konjunktuur"

"Majandustead".

"Kaubandus-Tööstuskoja Teataja".

"Eesti Statistika kuukiri".

"Välisministeeriumi väliskaubandusos.
Teated".

"Ühistegevusleht".

"Ühisjõud".

II. Võõrkeelset.

1. Käitismajandusteaduslikku kirjandust.

W. J. DONALD (editor). Handbook of Business Administration. 1931.

W. THOMSON. Dictionary of Banking. 1932.

Edw. T. ELBOURNE. Fundamentals of Industrial Administration. 1934.

- E.C.ROBBINS and F.E.POLTS. Industrial Management. 1932.
- E.A.Allcut. Principles of Industrial Management. 1932.
- Ch.W.GERSTENBERG. Financial Organization and Management of Business. 2.ed.
- L.C.MARSHALL. Business Administration. 1931.
- W.WISSLER. Business Administration. 1931.
- Ch.S.TIPPETTS and S.LIVERMORE. Business Organization and Control. 1934.
- D.H.ROBERTSON. The Control of Industry. 1928.
- J.STEPHENSON. The Principles of Business Economics. 1924.
- J.H.JONES. The Economics of Private Enterprise. 1933.
- R.B.KESTER. Principles of Accounting. 1935.
- K.MELLEROVICZ. Allgemeine Betriebswirtschaftslehre. 1932.
- G.FISCHER. Allgemeine Betriebswirtschaftslehre. 1936.
- A.HOFFMANN. Wirtschaftslehre der Kaufmännischen Unternehmung. 1932.
- H.NICHLISCH. Die Betriebswirtschaft. 1930.
- W.RIEGER. Einführung in die Privatwirtschaftslehre. 1928.
- H.NICHLISCH (väljaandja) Handwörterbuch der Betriebswirtschaft. 1928.
- Fr.GIESE (väljaandja) Handwörterbuch der Arbeitswissenschaft. 1930.
- W.le Contre. Organisations- Lexikon. 1930.
- M.PALYI und P.QUITTNER. Handwörterbuch des Bankwesens. 1932.
- R.SEYPHERT (väljaandja) Handbuch des Einzelhandels. 1932.

2. Sotsiaalökonomilist kirjandust.

- A. MARSHALL. Principles of Economics. 1925.
A. C. PIGOU. Economics of Welfare. 1932.
E. K. A. SELIGMAN. Principles of Economics. 1929.
G. CASSEL. Theoretische Sozialökonomie. 1932.
R. LIEFMANN. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, I-II. 1922/23.
A. WEBER. Allgemeine Volkswirtschaftslehre, I-IV. 1929/33.
A. HESSE. Volkswirtschaftspolitik. 1930.
Handwörterbuch der Staatswissenschaften, IV. (viimne köide, 1929.)
Encyclopaedia of the Social Sciences (viimne köide, 1936.).

-----0000-----

Ar 936
Uudla